

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

ÍRTA

KŐVÁRI LÁSZLÓ.

HARMADIK KÖTET.

PESTEN, RÁTH MÓR,
KOLOZSVÁRIT, STEIN JÁNOS BIZOMÁNYA.
1860.

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

HARMADIK KÖTET.

A ZÁPOLYÁK KORA.

Rara temporum felicitas, ubi sentirá qnae velis, et qnae sentías,
dicere licet.
Tacitas,

Nyomatott, az ev. ref. főtanoda betüüivel.

KORRAJZ EGY EGYKORÚTÓL

A mohácsi csatával történet-műzsánk képe elborul. A nemzeti nagyságérti diadalmas hadjáratok trónhelyreállítási küzdelmekké változnak.

Magyarország megszűnt nagyhatalmasság lenni.

A mohácsi csata elvesztése utat nyitott a töröknek, II. Lajos király eleste trónkövetlési igényt Ausztriának; s az éppen folyamatban levő polgári és egyházi reform forrongása kapát a külföldről ránk úszított pártviszálynak.

Két hatalmasság keresztüze közé szorult a magyar... S éppen e nehéz időkben a nemzet minden rétege haldokló és születő eszmék bővölete alatt állt: a népet addig járszalagon vezető olygarkia és papiuralom ingadozott; a nemzetet összetartó trón megürült... a múlt visszaállíthatlan rom, a jövő alaktalan reményuyé lőn... Egy nagy kétely nyomott minden kedélyt... Az eddig hatalmas nemzet, melynek élén Etele, Árpád birodalmot alkotott, Nagy Lajos, Mátyás király félvilággal szembe szállt: bizodalmatlanságba esett ön maga iránt... S csoda-e, ha széles Európában csak az egy francziától támogatva, visszaemlékezett Etele birodalma végromlására. S elcsüggedve jövője felett, a nagy rész nem meré vagyonát koczkázatra vetni — a közért, nem életét a hazáért...

... És itt, a nemzeti lét végveszélye pontján kezdődik a kis, de az ábrándosságig lelkes Erdély hősies szerepe; kezdődik sajátlag története, melyben a mirmidonok hitregés jelenetei újulnak meg.

Itt e ponton emeli fel fejét, erdélyi tábor élén a férfi, kinek lelkesítő példája ezreknek adá vissza a magyar vér azon bátorságát, mely csüggedez ugyan néha, de meg nem török.

Itt nyílik meg sajátlag az erdélyi nemzeti fejdelmek

csodákkal határos korszaka, melyben Erdély volt az üldözött nemzetiség menhelye, s fentartá Árpád szívvére nemes tüzét, melyből míg egyetlen csepp, egy szikra fenn lesz a magyar hazában, ez egy csepp tüzből új magyar nemzetet lehet teremteni...

Azonban, nem kívánom olvasóim becses figyelmét túlcsi-gázni, minélelőbb hogy beszéljenek a tények... De ha szabad a regényírónak rajzolni színterét, én is szabadságot veszek magamnak bemutatni az akkori Erdélyt, s benne azon lovagias nemzeteket, melyek e haza dicső történetét alkoták; hogy belássuk, mikép kicsiny volt az ország, — de a testvériség, egyenlőség s szabadság elvén nyugodva hatalmas és boldog vala.

Erdély — Írja az ismeretes főpap, az egykorú Verántz, később esztergomi érsek, kevéssel a mohácsi csata után *).— Erdély azon része, melyet a székelyek laknak, s azon rész, mely Brassótól Fogaras-vidéken át Szebenig nyúlik: hegyes és erdős; a többi nem csak hogy szelidebb, de egyszersmind folyóktól buján öntözött völgyekkel, árnynyal kínálkozó berkekkel s virág koszoruzta halmokkal gazdag. Földe gabona termés s baromtartásra annyira cultivált: hogy egy országnak sem lehet utána tenni, sőt többnek előtte áll. Termelő ereje akkora, hogy termékeivel gyakran Magyarországot s a szomszéd oláh tartományokat is segíti; s éveken át egy 70 erdélyi vedres hordó bornak 300, s egy köből gabonának csupa 10 dénár a közép ára. Veres és fejtör borai, melyek asztali és édes csemege, könnyű és erős borokra oszlnak, dy zamatosok, hogy némelyike a falernumival versenyez. Alig van hegyvonal, melyben arany, vas vagy sóbányászat ne Űzetnék. Gyümölcssei, alma, körtve és baraczk fajai olyanok, hogy főleg Fejérvár környékén a baraczkok Olaszországéit is felülmúlják; s mindezeket úgy el tudják tenni, hogy más évben is olyak, mintha akkor szednék fájukról.

Nagyobb és kerített városai: Kolozsvár, Szeben, Brassó, Besztercze, Medgyes, Segesvár, Szászsebes és Fejérvár. Vára oly sok, hogy azok közül csak: Hunyadot, Dévát, Fo-

1) Magy. Tört. Emlékek. írók. IL 140. sat. lap.

garast, Diódot, Csicsót, Bálványost és Gyalut említheti. Folyói közül magasabb vízálláskor, a Maroson, Oltan, Szamoson Héztől a Tiszáig, az Aranyoson Tordától a Marosig hajak járnak...

Három nemzet van Erdélyben — folytatja Verántz — székely, magyar és szász.

A székelyekről hosszason elbeszéli, hogyan maradtak itt, Etele birodalma feloszlása után, hogyan segíték a magyarokat mostani hazájuk elfoglalása nagy munkájában, a miért a magyarok ős szabadságukban meghagyák.

Ez a székelyek eredete — folytatja — s innen van, hogy minden székely, nemes, ha szintén ekét vagy kapát forgat is. Itt alapszik adómentességök, mindazáltal azon kötelezettséggel, hogy háború idején saját költségükön katonáskodnak, még pedig, ha kelet és észak felőli ellenség jö, vagy ha a hon határai közt foly a háború, akkor fejenként kelnek fel, s le nem tesszik a fegyvert, míg a harcnak vége nincs; nyűgöt felőli ellenség ellenében csak minden tizediket küldik, s azok is tizenöt napnál tovább táborban maradni nem tartoznak; dél felőli ellenség ellen pedig fele megy, s azok addig maradnak oda, a míg csak töltik lehetséges. Ezen kívül minden tartozásuk abban áll, hogy a királyok koronáztatása, násza és első szülötje születése alkalmával minden kapu vagy család egy ökröt ad, de ha a királynak először leánya született, a harmadik ökradótól fel lőnek mentve... Azonban — veti hozzája, — a jelen vizzályos időben többet katonáskodnak, s segedelem név alatt többször sem vonakodnak ökörsütést adni.

Különben, nem terméketlen nép, annyira, hogy 30,000 fegyverest úgy ki állítanak, hogy védelmi erő még honn is maradt. Többnyire lóháton kellnek hadra, fegyverzetök nem csak hogy nem fényes, de majd mi fegyverük sincs, azért régi dicsőségökbe bizakodva, a legvitézebben harcolnak. Miveletleneknek nem mondhatni, mégis azok, kik megtarták az ős seytha nyerseséget, a magyaroktól szokásban, társalkodásban sokat különböznek, s ezeknek még szokiejtésök is egészen más. Írásukban betűk helyett bizonyos jegyeket hasz-

nálnak, mit (ma is rovásnak használt) szegletes fára met-szenek, még pedig a sort jobbról balfelé vive, mint a zsidók, egyiptomiak és törökök; s egy legfelebb két sorban, néhány pont hozzáadásával (mi a mai távirdai jegyekre emlékeztet) többet fejeznek ki, mint annyi betűvel lehetne; s mint állítják, ez Írásmód a hunoktól maradt reájok.

Gyűlésekre fegyveresen jelennek meg, itt a főbbek körülülnek, a többiek körül állják; ha mi nekik nem tetszik, az ellen zajosan kikelnek. S ha a gyűlés valamely szokatlan tehert ró reájok, elviselik ugyan, de annak okozójára rárontanak s házát szertehányják; ha pedig valaki ős szabadságuk megrontására czéloz, azt fegyverrel üzőbe veszik, s a gyűlés színén nyíltan megölik. És ha megtudják, hogy az, kinek házát elhányták, bűnét megbánta; összejönnek, házát újba fel-építik, vele kibékülnek.

Egyébaránt, magyaros ruhát viselnek, de nem oly csi-nost... Szántnak, vetnek, hires lovakat tenyésztenek; gabo-nájok elég; boruk nem mindenütt, a honnan méhsert isznak.

A szász nemzetről — leírván mint jöttek be Gejza ide-jében, — folytatja: a szász arezvonását, szokásait, nyelvét megtartotta. Szorgalmas, iparos nép, földmívelést, mesterséget, kereskedést üz. A lopást csak hírből ismeri. Nem annyiban vállogatott, mint szükséges eledellel táplálkozik. Házára, bú-torára többet tart a más két nemzetről; legszebb falvaik, legjob-ban mivplt földjeik, szőlőik vannak egész Erdélyben; s ezért idővel a magyar királyok némely helységeiket városi kiváltság-gal ruházták fel, s megengedék, hogy azokat kőfallal ve-gyék körül. Rendes censusokon kívül huzalkodás nélkül segítik a kormányt; de harciasság tekintetben őseiktől elfajzottak; hadba gyalog mennek, kőfal védelemben hősök, de csatatéren könnyen engednek; szívesebben segítik a hadjáratokat pénzzel, mint fegyverrel.

Egyébaránt nejeik a háztartás terhet ép úgy képesek hordozni, mint a férfiak, s abban a férfiakkal versenyeznek. Leányaikat ért korukban adják férjhez, ellenkezőleg, mint a magyarok.

A magyarokról megemlítvén, hogy a székelyek után

jöttek be, következőleg ír. Az erdélyi nemesség e nemzethez tartozik. Szokása öltözete, törvénye és nyelve egy a magyarhoni magyarokéval; de mégis vannak köztök némi eltérések.

Az erdélyi magyarság, illetőleg nemesség, legjobb földmivelő; nem városon, hanem falukon várookban, kastélyokban, udvarházakban lakik, melyek ha nem is valami különösök, de elég tágasok és esinosok, köből és fából építve. Fényben élnek, módjuk miveit, asztalt pompást tartanak, a fűszer s csemegéhez miként a magyarhoniak, ők is bővön hozzá látnak. A vadászatot különös szenvedéllyel űzik. Fényesen s nagy gondal öltöznek, selyemben nem igen; a vegyes szín divatos, fekete színt csak gyász alkalmával hordanak; a czipő és főveg viselésben hanyagok.

Hadban a legvitézebb nép, mely félelmet nem ismer; hazája védelmében törhetetlen, csatára mindig kész, s tüzét nem annyiban előre, mint harcz folyamában kapja meg, anynyira, hogy gyakran megkezdődik s hanyatlik a csata, s ha sértve érzi magát, neki tüzttl, nem hagyja félbe a harezot, míg vagy ő vagy a másik fél tönkre nem veretik.

Nemességet köztük csak karddal s tollal szerezhethni. Az ellenséget gerelylyel levetni lováról, a legnagyobb dicsőség. Harczra lóháton szállnak; régen mind pánczélosan, most könnyű fegyverzetben, mit a törököktől vettek át. Mátyás idejében a vértés nehéz lovasság volt döntő, utána lassanként elkezdték hanyagolni; a mohácsi csata után a huszárság, mint könnyű és gyors lovasság kapott lábra. Fegyverzetük acél sisak, sodrony pánczél, török görbe szablya, baljukon kerek paizs, melylyel mellüket s fejüket egyaránt fedezik; jobbjukon vas kesztyű, s lobogóval ellátott dzsida; s leginkább a gyors és tanulékony török lovakat kedvellik.

Egyébaránt — végzi az öreg történész — bár mennyire különbözők is e nemzetek: bámulás, mily egyetértésben élnek, s mennyi rokonszenvvel vannak egymáshoz. S ha szintén, mi testvérek közt is megtörténik, olykor egymással versengenek is; ha idegen ellenség támadja meg őket, kibékülnek, s ritka őszinteséggel s ügyességgel védelmezik egymást.

Mindenik nemzet hét hét megyei hatósággal bír. A szé-

kelyek székei: Udvarhely és Keresztül-, Csik és Gyergyó, Maros, Kézdi, Sepsí, Orbai és Aranyosszék-, a szászoké: Szászváros, Sebes, Szeredahely, Szeben, Oltyán (?), Sing és Kézdiszék; a magyaroké: Fejér, Kiiüllő, Kolozs, Doboka, Szolnok, Torda és Hunyadmegye; melyek élén a székelyeknél és magyaroknál ispánok, a szászoknál királybírák állanak... És e közigazgatási rendszerrel, akár felkelést kell rendezniük, akár adót kell felhajtaniok, vagy bár miben kell végrehajtást gyakorolniok, minden baj nélkül s a legrövidebb tón végrehajtják.

... E volt a kis Erdély állása, szerkezete azon időben. Ily alapon nyugodt akkor hazánk, midőn történelmének legsebb lapjait kezdé... gazdag hatalmas és — egyetértő.

A negyedik nemzetről, az oláhról is megemlékezik Verántz. Azt mondja, hogy számuk megközelíti a más három nemzetét; s ezek mi előjogokkal sem bírnak, kivéve Hátszegvidéket, melynek lakosai Hunyadit a török ellen hűségesen követék, a miért sokan nemességet kaptak; a többi paraszt állapotu s a magyarok jobbágya; mint ilyek az egész országba elvannak szórva, de annak csak hegyes erdős helyeit lakják barmaikkal, völgyekben, nyílt helyeken — akkor — nem igen fordultak elő.

Így írja le Erdélyt háromszázad előtt egy elnemfogult főpap; mintha csak a forradalom előtt virágzott Erdélyt festette volna; háromszázad előtt megvolt minden, mi az akkori európai tartományokban; a mivelődésnek minden csiráját bírtuk; s mégis sokan azon balvéleményben sinlödnek, mintha a magyar polgárosodás ábéczejét a bugyogóval hozták volna be; azt állítják, hogy ma is barbárok vagyunk, pedig ha úgy volna, hogy az utolsó háromszázadban nem haladtunk, az nem a nemzet hibája.

I. JÁNOS és I. FERDINÁND.

(1526—1540).

I.

A mohácsi csata utáni napok. A török kivonul. Vajdánk fellépik. Az erdélyiek támogatják. Zápolyát királynak választják, megkoronázzák.

A mohácsi vészre következett gyásznapok fájdalmait, még egy történész sem meré ecsetelni. Ha a nagy festőnek szabad volt az utolsó vacsorát ábrázoló képében festetlen hagyni egy arcot: engedtessek meg a magyar történészeknek, hogy költőkre bizzák e lapot, melyhez a trójai gyász éjszakát leíró Homertól kellene szavakat kölcsönöznünk...

A győzelmes török tábor a gátszakított árvíz, a végpusztulással fenyegető lávaözön rémitésével tölté el a fejét vesztett hazát; s a csatán megmaradt harcosok sorsa hasonlított azokéhoz, kik övéik temetéséről megtérve, házukat lángban találják. A török a Duna jobb partján szerte bocsátá szomjas hadait. Nem vala mérkőzhető sergünk; szerte vert had valánk, mely futásának viszhangjától is szalad.

Sokszor vesztenk csatát, de soha sem ekkorát: mert ezzel a győzhetés reményét is elvesztettük.

Összeszedni a szétvert hadat, új reményt önteni a kétségbeejtett nemzet keblébe, rendet hozni a zűrbe: a világ-történelem bár mely ünnepelt fiának is feladat lett volna... És a magyar honszerelme, nemzetiségeérti lángolása, s még ellenségétől sem tagadható harciassága, tért nyitott arra, hogy egy jó akarattal felruházott, egyébaránt középszerű hadvezéri s kormányzói talentom bebizonyítsa, mit a Mohácsot megénekelt

költő így fejezett ki: Él magyar, áll Buda még! E férfi, a pártos Iróktól ferdén ecsetelt, de övéitől Hunyadi és Mátyás után emlegetett nagy hazafi — Zápolya János...

Előadásunk fonala ott szakadt meg, midőn elbeszéltük, mikép Zápolyát a mohácsi tábor fővezérének nevezé, s ő Szegedtől táborától elválva könnyű kocsiban robogott, hogy a neki szánt fővezérséget átvegye... ¹⁾ Késő volt, szemben találta a nemzeti gyászeset hire... meg fordult... az erdélyi tábor egy részével Budának tartott; sept. 3—4-én már a főváros védelmét rendezé... Azonban meghallá, hogy a győztes I. Szolymán Mohácstól felkelt, s útjában Dobozi M. féle szomorú hal lada szövegeket állít elő ²⁾: jiem akarván második Mohácsot is előidézni, sergét felszedte, Budát, mely nem volt Paris, egy centralisált ország középpontja, odahagy áj hol különben is a nemzet ereje feküdt, a megyékben keresett archimedesi pontot.

Jól számított. A szultán, hogy győzelmére a koronát feltegye, sept. 12-én Budára ment; három napon át égeté nevét a főváros romjaira; s tán felséges fekvése, vagy mi hihetőbb, egy későbbi terv, csak is a magyar királyok palotáját kimélteté meg vele.

Budára tehát, hol egy világ birodalom tróna állt, török Ule be... Mít egy hosszú századon át Hunyadi és Mátyás fegyverétől megközelíteni sem mertek: most a gyáva idegen uralkodók alatt kivitték a nemzet méltó fájdalmára...

Van valami jósszerű a nemzetek közérzületében, mikor azt mondják: hogy ez így nem maradhat! Ez érzelem lelkesité ekkor is a magyart, e tartá össze Zápolya táborát; ez Fran-gepán Kristóf be nem várt horvát de szellemben magyar serégét ³⁾; ez a felső magyarországi szintén elkésített nemességet, mely Hevesmegyében Verpelétnél állt, és Várdai Pál, egri érsek, s pelsőczi Bebek János sept. 16-án kibocsátott körlevelére ⁴⁾, folyvást gyülekezett, hogy Zápolyával egyesülten a

¹⁾ Engel, Geschichte Hl. II. 295.

²⁾ Iatvánfi, História. Libr. IX. v. 89. I. Szalay, Magyarország. Tört. IV. 5.

³⁾ Jászay, A magy. Nemzet Napjai a Mohácsi vész után I. 107.

⁴⁾ Pray, Epistolae Procerum L 272.

török dúlásának gátot vetni kísértsenek... A jóakarát mindenfelé mutatkozott, csak irányadóra várt.

A törvényes hatalom, az özvegyeségre jutott Mária királyné, II. Lajos özvegye, kevés híveivel, s a mohácsi csatából menekült sánta és ravasz ecsedi Báthori István nádorral a helyett hogy a török ellen készülének: Posonba vették magokat; s mit benn a nemzetben kell vala keresniük, a segély forrást, idegen hadak kegyelmében akarták feltalálni.

Másutt e perezben egész légió feljogosítva érzette volna magát, az uratlan koronát fejére emelni: a magyar nemzet egyelőre egyben központosítá bizalmát, meit még ekkor a külföldről behintett pártviszályt nem igen ismertük.

Zápolya lón a többség jelöltje... S mint az egykori hatalmas nádor Zápolya István s Hedvig tescheni hercegnő fia, kiben már a nagy Mátyás magyar királyt látott születni ¹⁾; ki már családi viszonyainál fogva, anyja után hercezekkel, nővére, Borbára után, királyokkal illetőleg II. Lajos királylyal állt sogorságban²⁾; kinek már tizenkét év előtt, ha a Dósa féle néphadat leültetted, a nemzet egyrésze koronát ígért ³⁾; mint a hon leggazdagabb, leghatalmasabb, legünnepeltebb olygarkája; mint erélyes erdélyi vajda, ki 40,000 embert állított talpra a kis Erdélyből ⁴⁾, míg a király és nádor a nagy Magyarországból csak 25,000-t tudott Mohácshoz összehúzni: — nem csoda., ha mint ilyen az 1505-i törvényezikk nyomán, mely hazafít kívánt királynak, a benne központosított bizalomnak engedett, s a nemzeti trón helyreállítása megkísérlésére feljogosítva hitte magát. E léptének csak akkor lehetnének bünső árnyoldalai, ha ármányokhoz nyúl; de ő nyilt sisakkal lépett sorompóba. Senkit sem látott a hazában, ki a sülyedésnek indult haza árboczára vetné fel magát. Az elesett kor-

¹⁾ Wolf. de Bethlen I. 48.

²⁾ Záp. Borbára Zsigmond lengyel király, II. Lajos kir. atyja testőrének neje, Wolf de Bethlen I. 49. Ambr. Simigiani Hlstor. I. 30. 1. A szász nemzet levéltára, XVI. sz. 181. 82. sz.

³⁾ Ambr. Simigiani Histor. I. 3.

⁴⁾ Nic. Istvánfi, Regni Hungária Histor. 1685-i kiadás 88. 1.

mány gyeplőt, mint az ország még sereggel bíró zászlósura vette fel: mint alkotmányos hazafi, azonnal irt a királynénak, hogy országgyűlést hívjon össze; s mint II. Lajos leányának is egykor kérője, nem titkolt célja érdekében, hogy a pártokat jökor megsemmisítse, magyar őszinteséggel tett lépést, hozzá ktildvén II. Lajos asztalnokát, vingárdi Horváth Gáspár hazánkiát, hogy az özvegyült királyné kezét megnyerje ¹⁾).

Boldog hazafi álmok...

Zápolya pártja, úgy látszik, túlbecsülte az akkori olygarkiat... Nem vette eléggé fontolóra, hogy II. Lajos király özvegye V. Károly császár és spanyol király, s Ferdinánd ausztriai uralkodó főherczeg testvére... Nem vetette mérlegbe, hogy e háznak családi szerződesei vannak a magyar trónra... Nem tudták, hogy Ferdinánd titkon már működik, hogy már sept. 9-én az özvegy királynéhez, Máriához, Ferdinánd levelet intézett, melyben a trón iráut jogot formál; s hogy a még akkor ifjú, de Olaszországban szép képzettséget nyert Nádasdi Tamást sept. 20-án, II. Lajos volt titoknokát, azon megbízással indítá be, hogy trónkövetlési célját nyíltan kijelentse, s ígéretet tegyen nevében, hogy a törököt Budáról kivetni készül ²⁾).

Való, hogy ez ígéretben — mely fájdalom részéről Ígéret maradt — sok csáberő rejlett a hazáját eltiporva látó nemzet előtt. S azok részéről, kik Zápolyát erre képesnek nem hitték, sokakat is részére kapott.

De csak hamar megváltoztak a körülmények. Szolymán ki Buda bevételéről távol sem álmodott, ez úttal Magyarhon elfoglalása tervével nem lévén tisztában, a mindenfelől készülő zivatar által győzelme örömét sem kívánván háboríttatni: sept. 25-én haza indult, oct. 9-én a Dunán át saját földére lépett... Magyarhont itt hagyá, kiüríté... S a dolgok folyamának egészen új szintért nyitott.

Üress volt Buda, üress a királyi szék: ki fogtálja el, ki üljön bele: e volt egyetlen megoldandó kérdés.

¹⁾ Miles 1526-hoz. Jászay, 78. Szalay, Magyar. Története IV. 17.

²⁾ L. Utasításit. Jászay, Magy. Nemz. Napjai 32. 1,

Az eddig Posonban veszteglő nádor, a Zápolyaház esküdt ellenségének mondható Báthori István,- a vész elvonultára egyszerre előtérbe lépett, s Mária királyné nevében nov. 25-ére országgyűlést hirdetett; egyszersmind Zápolyához is írtak, hogy menjen le Erdélybe, hirdessen tartományi gyűlést, s várja a küldendő királyi biztost ¹⁾).

Zápolya, kinek hada ez időben Fegy'verneknél, Szolnok táján táborozott ²⁾), s,ki a Ferdinánd főherceg hozzá intézett bizodalmas levelét is vehette ³⁾); e parancs vételével, egyik ősi várába, a Hunyadi J. által épített Tokai várba vonult. Kíséretében ott látjuk több iour közt a Zápolya csatáiból már ismert Petrovics Pétert, ki vele atyafi gyermek ⁴⁾), ott a nemzeti párt két testvérbajnokát Ártánci Pált és Balázst, ott a bevándorlott olasz főúri család elmagyarosodott ivadékat, a szintén biharmegyei birtokos palotai Czibak Imrét ⁵⁾), Csáki Mihályt és Lászlót, kusalyi Jaksi Mihályt, a derék osdolai Kán Kocsárdot, Gerendi Jánost, malomvízi Kenderesi Jánost, Dóezi Jánost és Gergelyt, Apafi Lénártot ⁶⁾), részint erdélyi, részint Erdélylyel határos birtokú főurakat, ott, különösön.Zápolya tollát Verböczi Istvánt: — Tokajba oct. 14-ére értekezletet hínak össze, melyben Erdély mind három nemzete képviselteié magát ¹⁾); oct. 16-ról V á r dai Péter egri érsek, Perényi Péter teniesi ispán s Zápolya aláírásával adót rónak ki; oct. 17-ről 30 főúr s több megyei követ aláírásával a hont Székesfej érvarra, király választó hongyülésre hijják fel ⁸⁾).

A koczka el vala vetve... A párt az óhajtás és siker között már csak az időt látta... Nem soká gyűlésre indulnak.

¹⁾ Fray, Epiatolae Procerum I. 274.

²⁾ JAszay, Magy. N. Napjai 78. 1.

³⁾ E levél sept. 21-én kelt, felszólító hogy támogassa. Jászay, 67. 1.

⁴⁾ Fráter carnalis, atyafi gyermeknek írja Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 145. 363.

⁵⁾ Istvánfi, Histor. Libr. IX. 90. 1.

⁶⁾ Miles, ki tévesen Apafi Lázárt ír, Dózsa Jánost és Dac zó Jánost említ, mások Dóezi Jánost: a három egy forma név kitisztázásra vár. Wiirg-Engel. 19.

⁷⁾ Szalay, Magyar. Tört. IV. 14.

⁸⁾ Pray, Epistolae Procerum, I. 276.

Zápolya oct. 28-n hatezer ember kíséretében mozdul meg; előcsapatját a később annyira nevéssé vált székely főúr, Kán Kocsárd, vezette¹⁾... Buda megnyílt; azt sereggel megrakják... nov. 8-kán Székesfej érvárra veszik útjokat... S Mária királyné tiltakozása daczára²⁾ megkezdődött az örök emlékü országgyűlés.

Képzelné lehet a bongyilést, hol az olygarkiatól üldözött lángnyelvű Verböczi a 23 éves Ferdinánd főherceg ellen, a 36 éves s már babérokka rakott Zápolya mellett szónokolt, emlegetvén a szintén nem királyi vérből származott Mátyás di-cső korszakát, fejtegetvén az idegen király vállasztását tiltó 1505-i országos végzés indokait... Mindezekből csak anyit kívánok említeni, hogy nov. 9-én a Mohácsnál felfedezett szerencsétlen II. Lajost királyi pompával, ős szokás szerint eltemeték³⁾; 10-kén Zápolyát Magyarország királyának vállaszták; s másnap nov. 11-én, János királynak a magyar szent koronát fejére tevék⁴⁾...

A nemzet ily zilált állapotában is 40 nap elégséges volt arra, hogy a fejtelenség helyébe bizonyos rendet léptessenek életbe.

II.

I. János k. uralkodni kezd, Ferdinánd főherceg serget hoz elljne. János Budát oda hagyja. Csatát vesz. Erdélybe jö, serget húz össze. Ferdinándot hívei megkoronázzák.

A fejevári koronázó gyűlés végzése, a mohácsi csatával megürült püspökségi javak nemzeti célokra lett lefoglalása, s sajátlag Zápolya későbbi pályája: kevésbé tartozik Erdély történetéhez, mert többé nem vajdánk, hanem Magyarország királya. Hogyan szervezé udvarát, kikkel tölté be a főbb mel-

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Írók. III. 26. 36.

²⁾ Pray, Epist. Proc. I. 277. 281.

³⁾ L. gr. Kemény idevonatkozó értekezését. Nemz. Társalkodó 1840. I. félév 2. szám.

⁴⁾ L. Részleteit Wolf de Bethlen. I. 51—72.

lóságokat, e részben is csak azokról emlékezünk meg, kik történelmünk folyamában szerepet kapnak. Ilyenek Perényi Péter, koronaőr és temesi bán, ki erdélyi vajda s székelyek ispánjává ¹⁾; Verböczi, ki királyi titkos cancellárrá; C z i b a k Imre, ki Perényi helyébe temesi ispánná s a váradi püspökség helytartójává, somlyai Báthori István, ki szabolcsi, Báthori Endre, ki szathraári főispánná, a hős Bodó Ferencz, ki szerémi kapitánynyá; D ó c z i János, ki királyi udvarbíróvá lett ²⁾.

Ezek ntán János király Budára jött, elkezdé országlását. Különbben is nehéz gondok azok a királyi gondok, ha a király felséges hivatásának, népe boldogításának megakar felelni: meny-nyivel nehezebb volt Jánosé, kinek fellépte hasonlított a hajóséhoz, ki egy hajó kormányát akkor veszi át, mikor a vihar nagy részt már mindent összezúzott.

Meg sem volt János koronázva, már Ferdinánd főherczeg oct. 15-én a Duna mellett fekvő végvárba, Hainburgba jött, s a Pozsonból hozzá jött főurakkal megkezde tanácskozásait. Elnézték ugyan, mert elkeltett nézniök Zápolya megkoronáztatását; de azért a kihirdetett gyűlést nov. 25-én, mind a mellett, hogy János Komáromot elfoglalta, Posonban ők is megtartották. Bár a megyék képviselve nem voltak, s a királyi városok közül is csak Pozson és Sopron jelent meg ³⁾: a szakadás fő mestere, ecsedi Báthori István nádor buzgolkodására ⁴⁾, Ferdinánd ausztriai főherceget, oct. 23-ától cseh királyt, főleg neje jogán ⁵⁾, ki II. Lajos nővére, dec. 16-án magyar királynak vállaszták.

¹⁾ Kemény.- Fundgruben. I. 10. Hagy. Tört. Emlékek. Okmányt. I. 140. Istvánt! 90. 1.

²⁾ L. Jászay, Megy. Nemz. napjai 240—41. Istvánt! (91. 1.) azt állítja, hogy Statileo ez alkalommal neveződik erdélyi püspöknek, s mintilyen szolgált a koronázásnál; de Gosztoni még élt; s a Magy. Tört. Emi, I. 188 lapján alkalmasint helyesen címeztetik még praspotnak.

³⁾ Jászay, Magy. Nemz. napjai 315.

⁴⁾ Székely István, Krónikája. 102. 104. 1.

⁵⁾ Szalay, Magyar. Tört. IV. 31.

Két királyunk van tehát, egyik külföldi, a más hazafi, egyik az II. Ulászlóval kötött családi szerződésekre, a másik az ez ellen tiltakozó országgyűlési végzésekre épít; egyik még fiatal, a más a férfikor legjobb idejében; mindenik birt egymás felett előnnyel, egyik testvére a római császárra, a más a nemzet lelkesülésére támaszkodott; egyik mint hetvenkét bel-földi erődítvény s egy sereg uradalom örököse, hatalmas segédforrásokkal rendelkezik ¹⁾, a másik bár örökös pénzzavarban, de uralkodó rokonai után majd fél Európától remélhetett... Mindkettőre nézt kétes a helyzet, mert fájdalom, egyik sem lángész, hogy ha a gordusi csomót ha ésszel nem, karddal bírja megoldani. Egyelőre mindkettő a diplomatia terén mérkőzik: benn és künn pártot, szövetségeket keres; mindkettő tervez és szervez, s mindenik titkon és nyilván fegyverkezik.

Ferdinánd legelsőbb is a népek egymásra keltésével lépik a síkra. Czerni Jovánt, az úgynevezett fekete embert, ki magát ráczcaival előbb Tokajon, majd Fejérvárt János szolgálatába ajánlta, — részére nyervén, föllépteti: s ez harmincz-ezer ráczczal egy guerilla mozgalomhoz fog, Erdélybe Szászvárosig nyomul... Míg nem az erdélyiek és C z i b a k Imre két tűz közé szoríták, sergét szétverék; s Török Bálint magát a vezért is lesujtató ²⁾.

A háború kikerülhetlensége bizonyossá lett. Zápolya határozottan fellép. 1527 febr. 6-án kiáltványt bocsát ki, melyben Ferdinándot a magyar nyelv és nemzetiség kiirtani akarásával vádolja; febr. 10-én, az erdélyi szászokhoz, hol míg a reformatio elleni tiltakozványát — egy hó előtt — ki nem adá szintén pártja volt, nyilak és parifják készítéséről rendelkezik; s márt. 17-én Budán hongyulést tart, hol Rincou, Franciaország követe is jelen van, s Velenceze, Florencz és ura nevében szövetséget, francia királynét, pénzsegélyt ajánl ³⁾,

¹⁾ Ezek közt Kővár is. Szalay, IV. 13.

²⁾ Kemény, Notit. Cap. Alb. I. 205—6. Istvánfi, Hist. 26. Bethlen. I. 72. I. Magy. Tört. Emlékek.

³⁾ Csengeri: Budapesti Szemle. I. IV. 16. Archiv d. Vereins. N. F. II. 321.

mire a rendek oly lelkesedésbe jönek, hogy vagyonuk tizedrészét a haza oltárára ajánlák. —

S nem ok nélkül folytak a készülétek, mert a közbejárás, mit a két király közt Zsigmond lengyel király folytatott, e közben hajótörést szenvedett; Ferdinánd jun. 29-én Zápolya királyságát érvénytelennek nyilvánítá, hadat izent ³⁾; s jul. 31-én haddal jelent meg Magyarbon határán, hol elébe jött pártjának, a legfényesebb Ígéreték mellett, az alkotmány és nemzetiség fentartására az esküt másodszer is letette.

Forduló pont János király ügymenetében... Ferdinánd már sereg élén áll, s Zápolya benn most szervezi erejét, künn a diplomádéval még mind nincs tisztában, vájjon elismerendi-e: mert 'Anglia hozzá indított követét Ferdinánd letartóztatta ')', VII. Kelemen pápa pedig egyházi átokkal fenyegető... Belátta hogy Budára bezárathatja ugyan magát, de felszabadító sereg s szövetségesekek nélkül végül is mint forradalmár kerül kézre. Jónak látta Budát odahagyni... S Ferdinánd király aug. 20-án, mondhatni kardcsapás nélkül vonult be a királyi székvárosba.

Nagy volt a hatás, melyet Ferdinánd király kiáltványa okozott, mely hirdető, hogy Zápolya trónét oda hagyá, fut; s pártjának a meghódolásra 15 nap van kitűzve, s a győzelemben álló király Budára országgyűlést hirdet ').

A tömeg, mint minden veszélyben, egyszerre elvesztő önbizalmát; a nemesség egyrésze fiait a két király közt osztá meg, hogy ha egyik vesztí, a másik visszanyerhesse a kobzás alá eső ősi jószágokat ²⁾; a nagy birtokosok más része szemlegességben maradt; az aulicus párt a szerencsésebb királyhoz nyilatkozott... Nehéz állás Zápolyára, melyet egy rász hazafi pártja elárulására, gyenge jellem kegyelem kérésre használt volna fel: azonban Zápolya igényei mellett rendületlenül

¹⁾ Pray, Epistolae ProCer. I. 296.

²⁾ Budapest. Szemle. Szerk. Csengőn, Pest. I. IV. 19. 1.

³⁾ Istvánfi, História Libr. IX. 93. 1.

⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 210.

állt ¹⁾; aug. 28-ról Mohitól a Budára hirdetett országgyűlés ellen keményen tiltakozott, népének a megjelenést betiltá ²⁾... s csatákra készült.

Nagy részt késő már, mert 12,000 emberből álló serege mely Poson, Esztergom védelmében dicsőségnek tartotta volna elesni, üldöző sereggel harcolni nem lelkesült. Ferdinánd részéről gr. Salrn Miklós tábornok német hadakkal utána nyomult.; Zápolya előbb Fádnál, sept. 27-ke hajnalán Tokajnál csatát kezd, de elveszti; s oly zavarba esik, hogy a Tiszán maga is alig menekült, s tüzérsége oda veszett.

Nagyszerű vesztes, mely János király sorsát több holnapokra dönté el; oda sodorta ügyét, hogy saját várain kívül alig maradt valami hűségében; s mondhatni harezsikon álló ereje csak a horvát urakban állt, kik az általa bänná nevezett, Frangépán Kristóf alatt honn keményen csatáztak ³⁾; míg nem éppen a tokai csata napján a hős Frangépán elesett ⁴⁾.

Nem volt mit tennie, elhúzódott a nagyobb erő elől... Oct. 4-ről Nagyváradról tiltakozik Ferdinánd megkoronáztatása ellen ⁵⁾. De már késő, mert Magyarhon többé nem a régi; s hogy új erőt merítsen, hol egykor oly hatalmas szerepet játszott, sergének s kíséretének romjával Erdélybe vonult.

És e kíséret bár számra csekély, de még sem megveendő. Jánosnak csak tábora nincs, de vannak vezérei, mint Bodó Ferencz, Kun Kocsárd, Czibak Imre, vannak kormányférfiai, diplomatái, mint Laski, Statileo, Verböczi, kiknek kicsiny, de képességben tekintélyes számát, most szerencsétlenségében egy esemény a legszerencsésebbikkel szaporította. Első csatája helyén, Sajó-Ládon, hivatja a pálos kolostor perjelét hogy veszélyben forgó családi drágaságait reá bizza .. egy még történetileg ismeretlen férfi jelenik meg, ma-

¹⁾ Pray, Épistolae Proo. I. 309. 321.

²⁾ Morvaország iránti követeléseit I. Kemény: Fundgruben II. 3—84.

³⁾ L. neveiket I. Férđ. I. Decret. 1 art. Corpus Juris I. 356. Csataikat Istvánfi Libr. IX.

⁴⁾ Hatvani, Történeti Zsebkönyve 20. I.

⁵⁾ Okl. Simigianus. I. 44.

gas, szikár alak, csontos arcz, magas homlokkal... ki 1504-ig Korvin János hunyadi várát, azután Zápolya anyját, Hedvig herczegasszonyt szolgálta, később, mint meglett férfi barátta lett... e férfi a dalmata születésű Martinuzzi György, kiben ifjúsága emlékei s a becsvágy még egyszer főikéi... a kolostor csendjét a kétes szerencse viharával cseréli fel s Zápolja oly hívet nyer benne, kiről Ferdinánd méltán mondhatá, mikép csak e csuklyás barátot irigyii Zápolyától, mert egy maga tízezer fegyveressel felér ²⁾). A mint csatlakozott, Zápolya Lengyelországba indítá, hol mint barát már lakott, s a viszonyokat ismerte.

Ily idegen, legalább idegen nevű férfiak alkoták János király minisztériumát szerencsétlensége perceiben; s a közép-osztályon kívül ³⁾, mely a nemzetiség jelszavára még nem lelkesült, alig volt valaki a nagyok közül, ki a nóta s jószágvesztés kockájával szembe mert volna nézni. Nem volt más reménye, mint Erdélyben keresni, mit Magyarhonban elvesztett.

Jött... de megjött a hír is, hogy Budán, hová sept. 28-ára oly kevesen gyűltek, hogy a gyűlést nyolcz napra elhalaszták, de a tokaivesztés hírére annyira szaporodtak, hogy azt csakugyan megtarthaták... és ott Ferdinánd király a magyar alkotmány s nemzetiség épségben tartására harmadszor is letette esküjét; megjött, hogy az átpártolt erdélyi vajda, Perényi, átígérte a magyar koronát; jött a leirat az erdélyi megyékhez ⁴⁾, a székelységhez, hogy csatlakozzanak; s oct. 6-ról a szászokhoz, hogy Zápolyát, ha bejő, fogják el, szolgáltatásuk a ferdinándpártiak kezébe ⁵⁾).

És ez iratok nem rendes úton jöttek, különös megbízott emberek hozák; kiket Erdély nem a legkedvezőbben fo-

¹⁾ Legújabb, legtüzesebb életiratát, I. Hatvani M. Történeti Zsebkönyv. Pest. 1859. 81—462. 1.

²⁾ Jovius, Histor. Libr. XXXIX. 352. 1.

³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 235. 279.

⁴⁾ Wolf. de Bethlen. I. 113.

⁵⁾ Okl. Simigianus. I. 46. Eredetije a szebeni levéltárban 328. sz. a.

gadott. Ezek egyikét, Leichtenberger Andrást, Zilahon mint kémét megfogák s lesújták!). Másika, a szebeni születésű egykor városi jegyző, most Ferdinánd király titoknok, földirati munkájáról ismeretes Reichersdorfer György ^{a)}) sokkal eszélyesebb utat választott. Moldván át jött Brassóba, melyet csakhamar áttértett; onnan Szcbenbe ment, hol a tanács egyelőre clzáratá; azonban a nép, főleg Brassó Reichersdorfer melletti átiratára ³⁾), feltámadt, a foglyot kiszabadítá; s a városi hatóságot kényszeríté, hogy Ferdinánd mellé nyilatkozzék.

Így állt Zápolya ügye Erdélyben, mikor annak határát átlépte. Oct. 10-én érkezett Kolozsvárra. Azonnal sereg és pénzfórrás után látott. Szétküldött, kik a népet, főleg a székelyeket feltiltessék. Hogy pénzhez jusson, aranyhegyeinket keményen kezdé bányásztatni ⁴⁾); hogy az elpártolt S z e b e n helyett új aranyváltási s pénzverési helyet nyisson, e jogot Szebenről Kolozsvárra ruházta ⁵⁾). Több ily intézkedése alapján, csakhamar oly biztosnak látta számítását, hogy már oct. 16-ról, Kolozsvárról, kiáltványt bocsátott híveihez, hogy nem soká tekinélyes sereg élén fog megjelenni.

Maga Kolozsvárról elébb nyomult Fejérvárra, hol Gosztoni János, erdélyi püspököt, mint ellenpártit, ki Ferdinánd fellépte feletti örömét harangzugatások közt nyilvánítatá: elfogatta, börtönre vetteté, hol hirtelen meg is holt ⁶⁾).

Azonban, míg János király e lépéseket teszi, a Budára beült Ferdinánd király Fejérvárra koronázó gyűlést hirdet... s az egybegyűltek I. Ferdinánd ausztriai főherczeget és cseh királyt, épp egy évvel később, nov. 3-án, ugyanazon hónapban mint Zápolyát, magyar királylyá koronázták. S egy gyűlés kezdődött, melyben Zápolya javait, öt hazaáru-

¹⁾ L. Kurz: Magazin, II. 269—286.

²⁾ h. Éder jegyzeteit, Simigianus. I. 44.

³⁾ Schesaeus, Euinae Pannonicae. 83. 1.

⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 316.

⁵⁾ Okl. Kurz: Magazin. II. 276.

⁶⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 194.

lónak nyilvánítván, elkobzák, magok közt adományoztatni kezdék¹⁾; intézkedéseit, adományozásait megsemmisíték²⁾; az országos hivatalokat máskép szervezék: Perényi Pétert, ki a korona-átadásért Sáraspatakot kapá³⁾, meghagyák ugyan erdélyi vajdának, de Zápolya püspöke Statileo helyébe Gerendi Miklós eddig fejérvári örkanonokat nevezék; s á visszapártolt Nádasdi Tamást budai parancsnoksággal bizák meg... Egyik jószágot, másik pénzt, harmadik hivatalt vagy jó reményt kap csatlakozásáért... de mi volt mind az, azon kívánsághoz képest, melyet Ferdinánd király Ausztriának szerzett, mely a magyar korona megnyerésével egyszerre nagyhatalmassággá emelkedett; mi volt azon nyereséghöz, hogy egy hatalmas nemzetet kapott kormányá alá, melyre, ha mint legtermészetesebb, legszilárdabb sarkkvőére helyezi birodalma súlypontját, a magyarra soha sem lett volna panasza.

III.

János király Erdélyből serget visz. Csatát kísért, elveszti. Újra szervezi magát, ismét megverik. Lengyelországba menekül.

I. Ferdinánd megkoronáztatása a magyar nemzetre nézve örök emlékű esemény...

Zápolya e leverő hirt Fejérvártt vagy környékén vehette. Képzelní lehet a hatást, melyet ez reá és a hozzá ragaszkodó Erdélyre tehetett. Bár győzelemhez még kevés reménye, Bodó Ferencz szerémi kapitányt, miként fennebb ígérte, erdélyi hadakkal, székelyekkel, hajdúkkal, s a Czerni Jován szétszórt hada egy részével uov. közepén újra felindítá; Bodó a Tiszáig nyomult s egyideig szerencsés sikerrel működött⁴⁾; de megjött Török Bálint és Pekri Lajos: Tokaj közelében meg-

¹⁾ Éder jegyzete Simigiannshoz. I. 38. Kik mit kaptak, 1. Szalay IV. 61.

²⁾ I. Ford. I. Deci'. Corpus J. I. 355.

³⁾ Istvánt!, Histor. Libr. IX. 93. 1.

⁴⁾ Szalay, Magy. Tört. IV. 65.

verték, s magát a vezért, a Mucius Scaevolai jellemű Bódét is elfogáb¹⁾).

Zápolya újra sereg nélkül látván magát, itt hagyá Erdélyt. Dec. 6-án Tasnádon van, hol a városnak vásár jogot adományoz. Körülbelül e tájon vehető a hirt, mit Ferdinánd dec. 8-ról az általa megdicsért szászokhoz irt, mikép sergei útban vannak, hogy az ellenpártot Erdélyben gyökerestől kiirtsák²⁾).

A sereg csakugyan meg is érkezett... S fájdalom, Erdélyben is alkalmazásba jött a külföldiek azon elve, hogy az ebet ebbel marassák³⁾. A Tokajnál győztes sereg vezére, enyingi Török Bálint, s Erdély kétszeresen kinevezett vajdája, a köpenyforgató politika e híres példánya Perényi Péter, s az erdélyi püspökké nevezett Gerendi Miklós, hazánkfia vezeték Erdélyre e táborn... mely Brassóig diadalérettel nyomult; s már azt hitte, hogy nincs egyéb hátra, minthogy Erdély legvégső pontjára a császári sasokat felüssék: azonban váratlanul, mint mikor a elszunyadót villám rázza fel, Eaves Péter moldvai vajda, mint Zápolya szövetségese, reájok üt, őket megveri, s minden készletüket zsákmányul ejti⁴⁾).

E megjelenés Zápolyára nézt bár késő, mégis a török föld felőli segély nem maradt hatás nélkül kedélyére; mintha előpostája lett volna annak, hogy követe Laski dec. 22-én Konstánczinápolyban a fővezértől kedvezőiege fogadtatott... A karácsont Debreczenben tölté, serge romjait rendezé... Az alföldről sógorához s tántoríthatlan hívéhez, Homonnai Drugeth Ferenczhez húzódott Felső-Magyarországra, s az 1528-ik év elején a lengyelhatárookra támaszkodva, csekélyre olvadt, de folyvást lelkes sergét újra szervező; Zemplén, Abauj támogatja,

¹⁾ Bódé fogságra jut... elszökik... szégyelvén lettét, visszaadja magát; s miután semmi Ígéret sem csikorható ki belőle, hogy Ferdinándhoz csatlakozzék, Német-Újhelyen örök fogságra jutott. Istvánfi, Libr. IX. 142. Budai F. Lexicon, I. 404.

²⁾ Okl. Kurz: Magazin. II. 280—82.

³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 205.

⁴⁾ Wolf. de Bethlen. I. 115. Haner, D. Königt. Siebenb. 259.

lengyel csapatok is érkeznek, s ismét oda emelte ügyét, hogy a jan. 21-i budai országgyűlésen végzés kel, hogy ha a szükség kívánandja, a nemesség fejenként felül ¹⁾; s Ferdinándot felkérték, hogy induljon az Ígért, de még nem látott német hadakat összeszerezni; s sürgeték, hogy a lengyel király Zápolya mellől a lengyeleket visszahíjja.

Heves a mozgalom mind a két felől. Zápolya még csak készül; Ferdinánd már februárban 3700 németet s néhány száz magyar lovast ellene indít; márcz. 7-kén már körlevél hirdeti, hogy Zápolyát és pártját hatalmas sereg fogja üzőbe venni ²⁾... És Ferdinánd most beváltotta szavát... serge Kassa felé nyomult, hol Zápolya hét ezer emberrel táborozott. Szinánál szembe álltak... ott Katzianer és Fels gyakorlott tábornokok, tüzéség és rendes sereg, itt Czibak Imre, Athinai Deák Simon s somlyai Báthori István s felkeltett nép... Zápolya a csatát elvesztette... Lengyelországba menekült... hová márcz. utónapjaiban érkezhett ³⁾.

IV.

János király Lengyelhonban. Törökkel szövetséget köt. Serget gyűjt. Betör, visszatér. Pártja főnökei ott várják a határon.

Zápolya, a koronázott magyar király, mint hontalan, a nagy Magyarország egy részének birtokosa, mint földönfutó, a nemzeti párt képviselője, mint halálra üldözött hagyta itt imádott hazáját... A magyar nem gyomtermészetű nép, mely mindenütt tanyát ver, hol tápot talál. S mennyivel fájóbb lehetett Zápolyának, hogy a földön, melyen egykor mint a király hatalmas sógora diadalmenetben járt, most csak a lengyel nép rokonszenve fogadta, mert a király, mivel szövetségesei s az osztrák házhoz rokon új neje úgy ohajtá, előle elvonult... De volt mégis valaki az idegen földön is, ki a bukott hőst vigasztalni, s az egykor hatalmas, most vagyontalan nagybátyát fo-

¹⁾ I. Ferd. II. Decr. Corpus Jaris. I. 366.

²⁾ Pray, Epbt. Procer. I. 327.

³⁾ Szalay, Magyar. Tört. 17. 71.

gadni akarta: a lengyel király leánya volt ez Zápolya nővérétől, Hedviga hercegnő, ki mostoha anyja ellenzése daczára, de atyja elnézése mellett, 600 gyalog 400 lovast bocsátott rendelkezése alá ¹⁾. S kieszközlé, hogy Lengyelország fővezére, Tarnovszky János Tarnov várát a menekültnék megnyitá ²⁾.

Mitől mint nagyonis katolikus ember egyelőre annyira idegenkedett, itt békült ki a gondolattal, mit a római költő e szavakban fejezett ki: *flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo* ³⁾.

Itt, kétségbeesésének legmagasb pontján lepte meg a törökkel részére kötött szövetség híre; mely oly véletlen, s oly nagy horderejű, hogy részleteit nem szabad elhalgatnunk.

Zápolya Laski Jeromost, ki az európai udvaroknál működött, szerencséje fordultával Konstánczinápolyra meneszté.

Laski épp azon napokban érkezetett Konstánczinápolyba, melyben urának Erdélyből is bujdosnia kellett. A szemes diplomata ismerte a török szokást, miszerint mindig a legifjabb, legszebb apródot kell lekenyerezni, ha egy basához, mindig a kegyencz basát, ha a szultánhoz akar jutni; belátta, hogy ha Szolymán kegyébe akar jutni, előbb birni kell a görög apródból lett — Ibrahim nagyvezérét, s hogy ezt birhassa, ennek kegyencz emberénél kell kezdenie.

E kegyencz egy keleti módon élő és öltözkedő keresztény férfi, Gritti András, Velence konstánczinápolyi követe, később dogeja szerelemgyermek: egyelőre ékszerárus, később kegyencz és diplomata, ki most már Péra legpompásabb palotáját bírá, hercegi udvart tartott; s kegyéi a legnagyobb hatalmasságok vadászták ⁴⁾, mint a kinél a szultán és Ibrahim órákig mulatott: e férfi a történetünkben oly nevezetessé vált Gritti Alajos, eszes, miveit, szép külsőjű, finom modorú, de ravasz, pénz és hatalomvágó ember. Ennél kopogtatott

¹⁾ Istvánfi, Libr. X. 100. 1. Magy. Tört. Emlékek. I. 233.

²⁾ Vanki Tarnov várát Zápolyáonaktartja. Magy. Tört. Emlékek. III. 29.

³⁾ Istvánfi. Libr. X. 100. 1. Wolf. Bethl. I. 142. Magy. Tört. Emlékek. I. 239.

⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. 1.181. Vereins Archiv. N. F. II. 171.

először a francia udvartól utasított Laski; és ez János király ügyét csakhamar oda vitte, hogy Laskit a nagyvezér dec. 22-kén ¹⁾, a szultán 1528 jan. 27-én ünnepélyes kihallgatásban részesíté, ki a propheta szent nevére igéré, hogy Magyarországot, melyet már hódítmányának néz, visszafoglalja, sárról Zápolya részére ezennel lemond.

Laski a leghálásabb szívvel vett búcsút febr. 3-án a török császárok e leghatalmasabbikától ²⁾; diadalérzettel sietett tudtára adni királyának, hogy a szultán adott szava zálogául már is 50 ágyút rendelt, s az oláhoni vajdák s a szélbeli basáknak meghagyá, hogy Őt támogassák.

E ponton találkozik Laski eljárásának híre a lengyel földre menekült Zápolya kétségbeesett, levert kedélyével.

Nem kívánom e hir hatását ecsetelni; nem vázolni az átváltozást, melyet Zápolya lelkében előidézett. O ki még néhány hó előtt a törökét a kereszténység örök ellenének kürtöié ³⁾; most olyszerű politikai meggyőződésre jött, mint a sebzett orosz-lán, mely a feléje közelítő arczárói leolvassa, hogy az a belé lött nyíltól akarja megszabadítani. Bár e szövetségben a hatalmasabb francia király őt megelőzte; mégis mint keresztény fejdelem csak azután nyugodt meg a pogánynyali szövetségben, miután Martinuzzi kiláttatá a cséri barátokkal az evangydiómból, hogy ki jót tesz velünk, az mind felebarátunk.

Honvágya csakhamar minden előítéletét leküzdé, becsvágya mindent mozgásba hozott. Még meglévő drágaságait zálagba veté. Német, lengyel és cseh földön toborzást indít. Martinuzzi, ki miként czimere mutatja, uráért mindenre kész, Magyarhonba indult, s pártja főnökeinél mint Nőé galambja az özön után, felmutatja a remény zöldágát ³⁾... Laski ápr. 10-én Oláhországban sereg élén állt, s Ferdinándnak hadat izent. Statileo máj. 16-kán Rinconnal, a francia követtel útra kél, s megy mint erdélyi püspök az I. Ferencz király által

¹⁾ Haner, D. Königl. Siebenb. 269. Miles, Würg-Engel. 24,

²⁾ Haner, D. Königl. Siebenb. 259.

1627. Oct. 28-án, Kurz: Magazin. II. 276,

³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 151.

ajánlt szövetséget aláírni ¹⁾). Emberei tehát jöttek mentek. Martinuzzi meghozta a hírt, hogy Kún Kocsárd, Báthori István, Czibak Imre s több erdélyi főurak ²⁾ ott fogják várni a határokon... S kevés idő alatt Zápolya Ugye ott állt, hogy többé nem remélt, hanem számított.

Az ellenpárt szintén fellépett. ígéret és fenyegetéssel benn pártját lábra állítja. Erdélyt, honnan Török Bálint a várak elfoglalása után sergeit kihúzta, új fedező seregek küldésével kecsesgetők és rettegtek ³⁾).

Késő volt. Martinuzzi élte koczkázfalásával másodszer is, harmadszor is bejárt, az egyetértés teljes; s a betörni akaró sereg megjelent Magyarhon határain. Athinai Deák Simon, egy porból emelkedett hős ⁴⁾, beiiit a kis sereggel, kit Kiin Kocsárdék, Czibakék mint ígérék, mintegy kétezred magukkal csakugyan ott vártak a határokon... Sept. 25-én Sárospataknál csatát álltak... Győztek.

Zápolya, Verböczi s mások kíséretében octoberben maga is átlépte hazája határát... így állt egykor a háládatlan Róma előtt a nemes száműzött, Coriolan; így miként Verböczi, a római nép bálványa, s mégis megfutott Rienzi, az utolsó néptribun... a hazaszeretet e két legnagyobb hőse, az önző patríciusok e két áldozata...

V.

János k. hódításokhoz fog. Az oláh vajdák Erdélybe ütnek. A földvári csata. A szultán segítségre jő, Budát beveszi, Jánosnak átadja.

János király Lengyelhonból bejött, s kis sergével, mert a néptől támogatva volt, mintegy diadalmenettel vonult Alsó-Magyarországra, a török basák fedezete alá. Debreczenen át

¹⁾ Archív, de Vereins. N. F. II. 323. Mit oct. 28-án alá is írnak.

²⁾ Istvánfi. Libr. X. 102. erdélyi főuraknakmondja ezeket is, de ezek birtokaik csak később lettek erdélyivé

³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 147.

⁴⁾ Athinán, Tótországbán született porfiu, tanultságáért kapta Deák nevezetét. L. regényes bukását, Magy. Tört. Emlékek. írok. II. 153.

ér Makóhoz, hol az üdvözetére küldött Mezeth bég, szultána nevében köszönté.

János pártja e pevcztől bizalmában meg lón erősítve, mindenfélől kezdtek hozzá csatlakozni. Azonban az ellenpárt is tevékenységhez fog. Magyarhont fegyverzik. Erdélyben Gerendi Miklós, Ferdinánd erdélyi püspöke, királyi kincstárnok, Gerenden 1529. jan. 21-kén országgyűlést tart hogy pénzt és fegyveres erőt szavaztasson. Zápolyának még semmi szervezett ereje sem lévén Erdélyben: összegyűltek, zúgolódtak, segély sereg nélkül Erdélyt tarthatatlannak nyilváníták, s mint Gerendi Ferdinándot tudósítja, csak hazugságokkal bírta meg nyugtatni a kedélyeket ²⁾; s úgy vitte ki, hogy a papokra 100 katona tartása rovatott, s a három nemzet nevében azon ígéretet tevék, hogy Ferdinánd mellett ha kell, fegyvert fognak³⁾.

Még folyhatott a gyűlés, mikor a szultán rendeletéhez képest, Péter, moldvai vajda Erdélybe ront, Brassóig nyomul, honnan febr. 8-án tér meg ³⁾. Ugyanezen csapást intézi az oláhhoni vajda Szeben vidékére: Verestoronytól nyomul be, Vízaknát, a két Csűrt hamuba dönti ⁴⁾... Mintegy tudunkra adák, hogy Jánosnak veszélyes szövetségesei vannak.

Kétes bizonytalanság napjai álltak be. Erdély Magyarhontól várt, a Lippánál álló Zápolya pedig a töröktől. A magyarság egykedvűleg nézte a Gerendiék buzgolkodását; a székelyek hajlamával Zápolya már tisztában volt ⁵⁾. Ellenben a szászokat febr. 24-én Lippáról felszólítá, hogy hűségök nyílt kijelentésére hozzá küldötteket indítsanak ⁶⁾... Nem küldtek: a nagy rész s illetőleg Szeben teljesen átadá magát Gerendi befolyásának; s hogy magát biztosítsa, 22,000 írtat szedett fel kölcsön polgárai közt, azt Gerendinek s Majláth István fogarasvári parancsnok s királyi biztosnak, kik 4000 ember jö-

1) Archiv d. Véreim. N. F. II. 179.

2) Szeredai, Series Episo. 191.

3) Okl. Éder jegyzetei Simigiauushoz. I. 68.

4) Magy. Tört. Emlékek. írök. HL 29.

5) Kemény: Deutsche Fundgruhen. I. 13.

6) Okl. Simigianus. 68. 1.

vételével kecsegtették őket, máj. 2-án átadák, hogy azok félhavi fizetése fedezve legyen ¹⁾).

A szászok Katzianer derék táborára számítottak, de csak Török Bálint jött be, a Meszesen, 300 lovassal; sajátlag ő sem a szászok oltalmára, hanem hogy a népet felköltse s János ellen Lippához vezesse ²⁾).

A magyarhoni tábor is készült Zápolya ellen. Ki csekély sergével s a védelmére adott 300 törökkel veszedelemben látva magát, ír a basáknak, igen a két oláhboni vajdának. Ennek következtében Péter moldvai vajda Erdélyben terem, Brassónak tart, hol Gerendi Miklós, Török Bálint s Szunyogszeg és Királyhalma örököse, az erdélyi oláh eredetű Majláth István ³⁾ táborozott. Hogy a nemesség ott lett volna a táborban, arról semmi emlékezet; úgy látszik azt Majláth oláhai, s a svéd eredetű, jövevény, szász ispán, Pen fi inger Márk által vezetett szászok ⁴⁾ és székelyek alkották. Brassótól néhány órára, a székely és szászföldet elválasztó Olt balpartján fekvő Földvárnál, meglehetősen sík téren, szász területen találkoztak. A két sereg jun. 22-én tűzött össze. Rendes csata fejlett ki, mely egyelőre kétesen folyt: mignem a székelyek Péter vajda részére álltak, s a ferdinándiakat épp azon dühÖBséggel sujtolák, mint a vajda oláhai ⁵⁾). Ha Török Bálint, — kit kora Ulissesnek nevezett ⁶⁾ — a dolgok élére nem áll s erejét a székelység ellen nem fordítja, igen szomorú véget ért volna a csata. Igysis különösön a brassai szászok sokat vesztek... mi szabadulhatott, az futott: Majláth az éj sötétéig egy híd alatt kuczorgott⁷⁾. T ö r ö k s vezér társai Szebenig meg sem álltak. S a lett a csata eredménye, hogy mi eddig csak de-
rengett, miszerint a nemesség s székelység Jánossal tart, most

¹⁾ Okl. Schlozer. 92. Eder Simigianushoz. 70. I.

²⁾ Ostermayer. Fundgruben. I. 13. alkalmasint hibásan, Törökkel hozza be Majlátbot. Szerémi, Magy. Tort. Eml. irok. L 250. csak Törököt említi.

³⁾ Erdély Tört. Tára. I. 10. I. Eder jegyz. Simigianushoz. I. 133.

⁴⁾ Deutsche Fundgruben. I. 14.

⁵⁾ Wolf de Bethlen. L 147—50. Archiv d. Vereins. N. F. 180.

⁶⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 351.

⁷⁾ Fundgruben. I. 14.

világossá lőn; e csata óta a Barczaság, Kőhalom és Sinkszék azon nézetet kezdé követni, mit szomszédaik, a székelyek követtek ¹⁾).

így álltak a dolgok a magyar Lazában, midőn bizonyossá lőn a hír, hogy a szultán, óriás sereggel ismét felénk indult. Sokan voltak, kik meg voltak győződve, hogy szavát beváltani, Budát visszafoglalni jön Zápolya részére; de mégis a nagy résznél Mohács még fájóbb emlékezet, semhogy a szultán jóságát ne rettegjék. Erdélyt különösen jajveszélés töltötte el: a városokat, várakat, kastélyokat erődíteni kezdék; a szászok városaik, az urak váraikba zárkóztak ²⁾. És nem volt páni félelem, mert a török segílyt maga Zápolya is annyira danausi ajándéknak tekinté, hogy szövetségese, I. Ferenc/, franczia király példájára, ki V. Károly császárnak, úgy ő is I. Ferdinándnak ajánlatot tett, hogy személyes párviadalt használjanak ügyök eldöntésére; ki azonban nem fogadta el ³⁾).

Döntsön tehát a sors... A szultán júliusban Magyarhon határin állt. János mint kétes barátjának, Ferdiuánd mint nyílt ellenségének nézett elébe; mert megizente neki, hogy az elfoglalt Magyarhon kulcsait nyakában hozza, s jöjjön Ferdinánd Mohácshoz, s vágja le nyakával együtt, különben Bécsben fogja felkeresni.

Nehogy a fedetlen hagyott s compromittált Erdély dulásoknak legyen kitéve, s hogy Erdély rémületét pártja talpraállítására felhasználja: Báthori Istvánt, —nem az őt üldöző nádort, az ecsedit, hanem a Zápolyának elébe ment szabolcsi főispán, Somlyói Báthori Istvánt — ⁴⁾ az ily nevű lengyel király apját, mint vajdát ⁵⁾ sereggel hozzánk inditá. Kolozsvár felől jött, a székelységgel akarta magát összekötni. Dátosra, hol azon időben rév volt a Maroson, jul. 13-ára gyűlést hirdet,

¹⁾ Archiv d. Vereins. N. F. II. 177—81.

²⁾ Miles, Würg-Engel. 19.

³⁾ Katona, Histor. Critio. 1629 évhez. 462. 1.

⁴⁾ A Báthori családat I. Erdély Neves. Családai. 28. 1.

⁵⁾ Hogy vajda volt. 1. Éder jegyzetei Simigianushoz I. 131. Wolf de Bethlen. L 152. Fundgrnben. 1.14.

mely inkább táboráhozi csatlakozásnak tekintendő. Míg itt táboroz, megijő Majláth István és Török Bálint, Szebenből ágyukat hoznak, szétakarják verni. Már csak a Maros vize választja el őket, egyik sem hátrál, mindenik csatára készül: s Báthori István eszélyes eljárása oda fejté az ügyet, hogy Majláth visszavonult, Török Bálint kiment Magyarországra ¹⁾). A gyűlés tehát összejött, Dátosról Marosvásárhelyre tette át magát; a székelyek Zápolya mellé álltak, s mint a krónika írja, sok dühös hadat adának a szászok ellen ²⁾). Mire Báthori onnan Fejérvárra, az erdélyi vajdák fővárosába, kardcsapás nélkül bevonulhatott.

Báthori megkezdé vajdaságát, szervezé a kormányt. Zápolyának Lippáról jul. 22-ről kelt parancsára, melyben ágyuk Ígérete mellett meghagyja, hogy a ferdinándpárt s különösen a szászok ellen keményen fellépjen ³⁾): Erdély teljes meghódításához fog. Mint a ki hazafias meggyőződésből küzdött, s a nemzeti Ügy ellenségének látott mindent, ki ellenkező irányban működött: egyszerre kemény rendszabályokhoz nyúl.. A székelységben az ellene lázító pártvezéreket, szárhegyi Lázár Ferenczet, Kornist és Bögözi Ferenczet megfogatja, s aug. végén Szász-Régenben fejőket vétette ⁴⁾). Szeptember elején Radnóton gyűlést tart ⁵⁾). A magyarokkal és székelyekkel már tisztában volt; sept. 9-ről innen Szebenhez s illetőleg a szászokhoz megírja, hogy nem csak ő, de Péter, moldvai vajda is fegyverben áll, s felszólítá, előzzék meg a vést: Penphlinger Márk szász ispánt, a különben is idegent, s más ferdinándpártiakat száműzzék körükből; hatod napra hódolatukat hozzák meg, különben fegyverrel fogja kényszeríteni ⁶⁾). Semmi kívánt felelet, s Báthori úgy tett mint beszéle.

¹⁾ Kemény: Deutsche Fundgruben. I. 14—15. 1.

²⁾ Kulcsárféle Krénika. 9. 1.

³⁾ Pray, Epistolae Procerum. I. 344. 1.

⁴⁾ E ténynt némelyek későbbre teszik, de a Knks&rfele Krénika részletes előadásának legtöbb hitelt adhatni. 9. 1.

⁵⁾ Erdélyi Diéták végzéseinek nyomdokai. L 1.

⁶⁾ Okl. Simigianusbozi jegyz. I. 71.

Hat nap múlva osdolai Kun Kocsárd, a már fenebb is látott székely fővezérsége alatt tábort iudita a szászok ellen... Szomorító esemény... Az erdélyi nemzetek, kik eddig egy elv mellett harczoltak, s együtt-tartva erősök valának, most karddal akarják egymást capacitalni. Segesvárt —hol a szt.-domokos barátok a nagytemplomot éppen végezzék—¹⁾, s Medgyest ostrom alá veszik; egy más csapat tovább száguld, s Nyújtódi Gergely — alkalmasint az, kinek a néprege a Kisküküllő partján fekvő szentdemeteri kastély építését tulajdonítja —²⁾ a székelyekkel Szebennek nyomul. A szászok zsoldosokat állítanak szembe³⁾; de mint mindig, úgy most is keveset értek azok ellenében, kik elvért harczoltak. Útjukban a büszkén magasló, s a mostaninál jóval erősebb Szelindekvarát, melyet németül méltán neveztek Stolzenburgnak, bevették⁴⁾. Szeben alá hatoltak, s benne Majláthot ostrom alá veték...

Míg ezek folynak, s Erdélyben a háború, éhség és dögihalál egyszerre dül⁵⁾: Magyarhon nagyszerű jelenet szintere. Szolymán roppant haddal lépte át a határt... S mindjárt azon szerencse érte, hogy a hirhedett Perényi Péter, mint egyik várából másba menekülne, fogságába esett. Aug. 18-án Mohács-hoz ér, hol pár év előtt az utolsó független magyar királyt megbuktatá, fogadta el Zápolyát, kit ezennel mint magyar királyt köszöntött. Innen Buda alá nyomult, melyet Nádasdi Tamás védelmezett németekkel: öt nap alatt bevette, s János királyt Ígéretéhez képest a magyar királyi székbe tilteté. Tovább haladt, s Vizsegráddal együtt a magyar sz. koronát is kezére kerítette. Szept. 26-án már Bécs alatt van, s azt keményen ostromolja... 20,000- ember-élet feláldozása után... a roppant esőzés miatt, oct. 15-én az ostromot félben szakasztá, Pestre jött, s oct 28-án megjelenvén nála János király és

¹⁾ Mittheilungen d. Centr. Commiss. f. Baudenkmaale. 1859. 339. 1.

²⁾ Erdély Tört. Ilegéi, 193.

³⁾ Okl. Simigianus I. 71.

⁴⁾ Miles szerint másnap éjjel a szebeniektől segélyül küldött Haha Mihály, a lakosok segítségével és csselfogása által visszavette. Würng-Engel. 21.

⁵⁾ Miles, Würng-Engel. 21. 1.

udvara, öt barátjának, testvérének, szövetségesének nyilvánítá, s megesküdt az égre, napra, holdra, csillagokra, földre, Mohamed prófétára, atyjára, az anyja tejére, hogy János királyt, hűtös testvérét, semmi szükségében el nem hagyja, ha minden országába kerülne is... s megátkozá esküjében magát, hogy ha Ígéretének eleget nem tesz, száljon az isten haragja reá és maradékira, s valamit teste érinteni fog, válják mind az kővé, hasadjon el alatta a föld, nyelje el testestől lelkestől ¹⁾...

Szolymán tehát, miben annyian nem ok nélkül kételkedtek, beváltá szavát: az előtte ismeretlen Zápolyáért harczra kelt, Budát visszafoglalta, s azt a koronával együtt másodsor is visszaadta. S hogy szövetsége képviselve legyen, a János királyért annyit tett Gritti Alajost, itt hagyá mint biztosát. S kivonta seregét, mely bár mint barát jártkelt, mégis sokasága miatt pusztítást hagyott maga után.

Hogy Zápolya öröme lehető teljes legyen, míg Budán ezek folytak, Péter, moldvai vajda Báthorinak segítségére jött; Brassónak tartott; az elébe állt szászokat Földvárnál szétverte; Prásmárt felégeté; Brassóra rontott; fellegrárát, melynek azon időben nagyrészt fafal tévé erődítményét, nov. 1-én bevette ²⁾ s lerontatá; de Brassót meghajtani mégsem bírta, s a szászföld nagy részén még mind nem leheté felütni János király lobogóját.

VI.

János király szervezi magát. Báthori a szász városok ellen hadjáratát tovább folytatja. Szebenen kiv ül meghódítja.

János király ismét Budán látva magát, 1530 febr. országgyűlést tart, s híveit, lindvai Bánfi Jánost a nádorság, Gritti Alajost kincstartóság, s Laski Jeromost, ennek a török behozatalában társát, az erdélyi vajdaság rangjával tisztieé meg ³⁾. Két idegen lépett egyszerre az ország főmél-

¹⁾ Wolf. de Bethlen. I. 161. Toppeltinus, Origines et occusus l'ninsilv. 178.

²⁾ Mlles, Wturg-Engel. 21. Haner, Kimig]. Siebenb. 261.

³⁾ L. Éder jegyz. Simigian. I. 131,

tóságába, mi a töröktől idegenkedő főurak közül sokakat átvitt dános király részéről.

E visszahatás Erdélyben sem maradt viszhang nélkül. Különösen a szászok míg egyfelől a törökhöz szító Laski vajdát gytilölék, mint a reformatio elfogadói rettegtek Zápolya püspökét, Statileot, ki annyira türelmetlen, hogy egy barátot, mivel hirdeté, hogy a szentírás nem tiltja a húsevést: megvereté, tömlöczre vettetéj s onnan kihúzván sült nyulakkal Indákkal megrakatá, s addig üzeté kutyákkal, míg a nyomorult halva rogyott ¹⁾. Ha a szászok, hol a reformatio annyira felvirágozott vala már, hogy ez évben — melyben Augsburgban a Luther vallását fogalmazzák, s kelt a augsburgi nevezet — Brassó is számúzé az apáczákat és szerzeteseket ²⁾: nem csoda ha idegenkedtek János király embereitől ³⁾. Mire nézt Szebenben máj. 1-én országgyűlést tartottak, melyből Ferdinándnak hú ragaszkodásukat megírák, segítségét kérték, hogy Zápolyának ellenszegüljenek ⁴⁾.

Ellenszegültek, azonban Báthori nem volt azon ember, ki félúton megálljon. Jún. 19-én Tordáról kiáltványt bocsát ki, melyben a szászokat kiváltságaik biztosítása mellett, ujlag felhijja a csatlakozásra, különben folytatni fogja a múlt évben megszakított táborozását ²⁾. S miután a kívánt eredmény nem mutatkozott, sergezt újra reájok inditá s ostromhoz kezdetett. M e d g y e s aug. közepe tájt kezébe esett ³⁾... mi a többi szász városokra annyira meglepőleg hatott, hogy Szeben sept. 15-ről

¹⁾ Petr. Bod, Histor. Ecclesiast. Libr. II. Cap. VI.

²⁾ A barátok Csíkba vonultak. Illa, Ortus et Progress. 29.

Krónikásaink ez évre elbeszélék, hogy Mózes oláhhoni vajda is berontot János részére, Töröcsvárt, Brassót ostromolta. (Kemény, Fundgruben. I. 16. Sieb. Quartalschrift. III. 101. Hauer 262. Miles 21). Ismét hogy Mózeset kivetik, Szebenbe fut, Majláth visszavinni próbálja, de Majláthot elfogják, elszökök. (Fundgruben I. 17. Miles 21. Kulesárf. Krónika 10). Míg Mózes v. köppen forgatása felől több adataink nincsenek, érteni nem lehet.

³⁾ Archiv, d. Verein^ N. F. II. 182.

⁴⁾ Okl. Simigianus. I. 96.

⁵⁾ Simigianus. I. 96.

jónak látta átírni Brassónak, hogy miután első volt a Zápolyától elpártolásban, nehogy a visszapártolásban is példát mutasson. De azért Brassó az ellene jött Péter vajdának, három héti ostrom után, oct. 28-án feladá magát ¹⁾.

Hajlottak rendre, mert táu nem sejték a vést, mely Zápolyát fenyegeté... Ferdinánd király a németföldön roppant serget húzott össze, s hogy Budát visszavegye, oct. 30-kán oly sebesen terem alatta, hogy János király is belereked, s Roggendorf borzasztólag kezdi lövetni. Ember sem sok, de élelmiszer még kevesebb a várban. János király erélye s különösön Gritti vitéz védelme a polgárságot feltüzelé; s addig tárták a várat, míg Buda előbbi oltalmazója, a Zápolyához tért Nádasi Tamás sergével segítségére jött, s feltárták az ostromot, míg a belgrádi basa megérkezett, s dec. 19-én a székvárost felszabadítá. . . . Tették jutalmául Nádasi Erdélyben Fogarast kapá, mi pozsoni várnagy, berenczei Bornemisza János megszakadtán vala adományozható ¹⁾.

Míg ezek fenn történnek, az erdélyi szász városok ostroma tovább foly. Péter moldvai vajda december 13-án Beszterczét is bevenni kísérté ³⁾. Szeben ostroma szintén folyamatban; s annyira megszoríták, hogy a belső biztosok csakhogy magoknak időt nyerjenek, 1531 jan. 20-án három havi fegyverszünetet eszközöltek. S bár e szünet alatt, jan. 27-én, Szászsebes magát feladta ⁴⁾: azért Ferdinánd főnökei, kik között alvajdáját Bethlen Eleket ⁵⁾, s biztosát vingárdi Horváth Gáspárt ⁶⁾ is meg kell említenünk: nem csak hogy nem simultak, sőt a fegyverszünetet arra használók, hogy Ferdinándhoz Linczbe rándultak magokat tájékozni.

¹⁾ Archiv. d. Vereins. N. F. II. 181.

²⁾ Simigianus. I. 76. Wolf, de Bethlen. I. 172.

³⁾ Wolf, de Bethlen. I. 173.

⁴⁾ Archiv d. Vereins. II. 180.

⁵⁾ Okl. Schesaeus. 84. Simigianus. 98.

⁶⁾ Miles, Würng-Engel. 16. Ferdinánd beküldi. Archiv. N. F. II. 170. Bozsgokodik. II. 180. Özvegye, mint Mária királyné udvari hölgye Brüsszelben, 1661 nov. 16. kéri Ferdinándot, hogy Zápolyától elfoglalt erdélyi birtokait adassa vissza. Magy. Tört. Eml. Okmánytár. II. 304.

János király előre sejté, hogy a fegyverszünetet most sem fogja siker koronázni, bőjtben Erdélybe jő, s a szászok s illetőleg Szeben meghódítását még komolyabban célba veszi. A vajdai hadakat s a székelységet újra felültetik¹⁾. S a mint a három hónapi fegyverszünet kitelt, ápr. 24-én Báthori István hadizenő kiáltványa harmadszor is repült a szebeniekhez ²⁾, mit nem soká a sereg is nyomban követtek...

Míg a sereg amott működik s János király polgári ügyekkel foglalkozik, bizonyossá lesz, hogy Magyarhonban a Ferdinánd és Zápolya pártja mellé egy harmadik is alakult, mely Magyarhont egyenesen a török souzarenitása alá kívánta bocsátani, csakhogy a két király közti viszálynak véget vethessenek; e párt gyűlést hirdetett, melyet Zápolya Szászsebesről ápr. 30-áról tilt be, s melyre a két király, minthogy mindkettő tróna fenyegetve volt, májusban egy évi fegyverszünetet kötött. így következett be jul. 6-ka, a midőn Zápolya Fcjérvártt, hongyülésen kívül, többek közt Henter Gáspár s más székelý főurak kérelmezésére Miklósvárszék kiváltságait megerősítette ³⁾; s a székelýséget annyira magáévá tévé, hogy az ősi adót, az úgynevezett ökörsütést, megkoronáztatása címe alatt, aug. 15-kén neki megadák ⁴⁾. Ennyire támogatva az erdélyi magyar elemtől, János király ügye oly sebes léptekkel haladt, hogy az év végére az ingadozó ⁵⁾, s inkább csak a Ferdinánd itt székélő biztosaitól tartott Szebenen kívül, minden szász város meghajolt; s azok kiváltságait legkisebb csorbítás nélkül meghagyta, megerősíté ⁶⁾)... Elismerése jutalmául, a végrehajtó sereg vezérét, osdolai Kún Koosárdot azzal jutalmazó, hogy a meleg fürdőjéről ismeretes Algyógyot, mit eddig szerzetesek bírtak, secularizálta, neki adományozta, mit a gr. Kún család máig is birtokol ⁷⁾.

¹⁾ Kulesárféle Krónika. J0. 1.

²⁾ Okl. Éder jegyz. Simigianushoz. I. 100. 1.

³⁾ Mit Lábatlan J. 1469-ben adott. Simigianushoz. I. 96.

⁴⁾ Kulesárféld Krónika. 10. 1.

⁵⁾ Szalay, Magyar. Tört. XV. 14. ⁶⁾ Simigianushoz. L 99.

⁷⁾ Budai Fer. Magyaror. Polg. Lexic. n. 497.

VII.

Harmadik párt alakul. Gritti akar élére állani. Sereggel Erdélyen keresztül megy.

Öt hosszú, s a hadjárat terheitől nehéz év tőlt, mióta János és Ferdinánd király egymással tusakodik a nélkül, hogy azon reményt táplálhatná a nemzet, hogy a megszakadozott Magyarhont valamelyik osztatlanul egyesítendi kormánypálczája alatt. E reménytelenség sokaknak fáj, s kimerülve a bizonytalanságban, mint említők, egy párt azon gondolatra jött, hogy mind a két királyt mellőzve, egy fővezér alatt, a két Oláhország, s Erdély későbbi mintájára, adófizetés mellett az egész országot török véduralom alá adja.

E párt a két király tiltakozása daczára, újra gyűlést hirdet, melyet Ferdinánd dec. 3-ról, János király dec. 15-én Segesvárról újlag betilt; s hogy e szakadásnak komolyabban szemé közé nézzen, Budára siet.

Felért, s vagy mert be nem látta, hogy e terv Grittinek mennyire tetszik, vagy mert a párt és elv az udvarnál is túlsúlyyal bírt, dec. 25-én, őrittít, a leghívebb, leghatározottabb emberei, Czibak, Statileo, Nádasdi Tamás, s az Artándi testvérek heves ellenzése ellenére, az eddigi kincstárnoki méltóságból, Magyar és Erdélyország Alkormányzójává, saját helytartójává emelte.

Sok keserű gyümölcsöt hozó balfogás. Mert idegenre bízni a hon kormányát, annyi volt, mint magyar főnökei megalázása; s Alkormányzót tenni, mit a magyarok csak gyermekek mellé alkalmaztak, annyinak látszott, mintha az által János király kormányzásbani gyengeségét ismerte volna el. Roppant botlás s még nagyobb vesztes; melyből Zápolyára nem háromlott egyéb, mint hogy a kincsszomjas Gritti kezéből a kincstárt Martinuzzi kezébe tette át, ki pénzügyi miveletei által János királyt pénzzavarából azonnal ki kezdé szabadítani... Alig rendezte fenn említett ballépését, 1532 elején Budát odahagyá, s mi annyira szívéen feküdt, ismét Erdélybe sietett; mert az alatt

Ferdinánd Tallóczy Bánfi Boldizsárt a szászok védelmére indítá, kik ngylátszik, a köztüki fegyverszünetbe nem voltak belefoglalva. Mily hangulattal jöhetett, meglehetősen leleplezi az, Hogy a májusban telendő fegyverszünetet békére kívánván változtatni, jan. 15-én Szászvárosról V. Károly császárhoz levelet intéz, melyben valahára magát késznek nyilatkoztatja végét vetni a harcznak, s hajlandónak állandó béke felett alkudozásba bocsátkozni ¹⁾. Belátta, hogy ügyei újra bomladoznak, s hogy újra török segélyre szörül, s naponta inkább tartott a gondolattól, hogy e pártfogásért végül is Erdélyt kell a szultánnak engednie²⁾. A levél ment, de azért Kún Kocsárdot a közlgő Bánfinak elébe küldé, Szathmár-Németinél találkoznak, a két sereg összetűz, s Bánfinak nem marad mivel Erdélybe nyomuljon ³⁾.

Hy előzmények után a békebizottmány Pozsonban csakugyan összeült: de mivel mind a két fél arra törekedett, hogy a másikat lemondásra bírja, eredmény nélkül oszt el... A haza ügye ismét csak a had koczkáján maradt, mibe most a leghatalmasabb, a török is bele kezd játszani.

Mint a saskeselyű, mely az egymásra böszített orosz-lánok felett mielőtt elbuknának már elkezde kerengeni: úgy jelent meg áprilben, mint a szultán előszele, Gritti; ki 8000 oláh-honi fegyveressel, bár segélyt látszaték hozni, körmeit nem titkolhatá. Brassónál ér be; Szebennek tart, hová nem bocsátják ugyan be, de kapujában Gerendi Miklós, Ferdinánd kormánybiztosával hosszas párbeszédet tartott ⁴⁾; mit miveit azon túl, nem tudjuk, csak azt látjuk, hogy jul. 14-re Vízaknára hongyulést hirdett... s kormányzósága egyik ellenzójét, Zápolya legderekkabb vezérei egyikét, a mívelt Athinai Deák Simont, Zápolya kincstartóját, azon ürügy alatt, mintha az er-

¹⁾ Okl. Wolf, de Bethlen I. 190—202.

²⁾ Hatvani M. Történeti Zsebkönyve. 43.

³⁾ Hogy itt Kán elesett volna, hibás. Wolf de Bethlen I. 184.

⁴⁾ Archiv, d. Vereins. N. F. H. 169. 183.

délyi sóaknák kérdésében hűtlennek találta volna — fel akará akasztatni ¹⁾); mire Lippának ment Zápolyához.

Szolymán is megjött. Perényi Péter, a koronaörök e paródiája, a törökpárt feje, Eszéknél elébe jött; s bár elfogató a szultán, s Zápolyának átadá: kegyelmet eszközölt számára; s tán hogy kis fiából nevelje, mit atyjában nem talált, azt mint kezését magával vitte... tovább haladt Bécs felé.

Szolymán később haza vonult, de nagy tanúságokat hagyott maga után: Ferdinánd belátta, hogy császári testvére segítségével mit sem bízhatik, mert serge Bécsnél vesztgelt, s miután a török megtért, a helyett hogy Budát segítette volna elfoglalni, csendesen hazament; Zápolya pedig belátta, hogy ha Szolymán még egynéhányszor, bár mint barát jö is, Magyarhoni pusztává tarolja; hitéhez még az is hozzá járult, hogy Gritti elvetette álarczát, Arthándy Pált és Balázst felakasztatá: — s ezek következtében a két király oda hangelődött, hogy dec. 31-én négy hónapi fegyverszünetet kötöttek, hogy tartama alatt a békeegyezményt komolyan elpróbálják.

VIII.

Gritti újra serget hoz Erdélybe, tán hogy elfoglalja. Helytartónkat Czibakot megöleti. Az erdélyiek fegyvert ragadnak, Grittit Medgyesre szorítják, lefejeztetik.

A békekötő bizottmány 1533 febr. 7-én összeült, azonban Ferdinándot ez alatt azon rég vadászott szerencse érte, hogy a szultán hajlandónak nyilvánítá magát vele békességet kötni: s János király e kétfelé alkudozásért biztosait márcz. 6-án Pozsonból visszahitta.

Ferdinándot ez nem sokat zavará, még azon hóban Bécsbe hijja magyar főurait, elejökbe adja a szultán békeföltételeit, mit magyarul a mi Horvát Gáspárunk tolmácsolt; s bár az

¹⁾ Szalay, Magyarország. Története. IV. 120. azt mondja felakasztatá; de hibásan, mert mint Magy. Tört. Emlékek. írók. II. 163. lap-tól fogva látható, még sokáig élt.

urak keményen kifakadtak e békekötés ellen, mely Magyarországot meg fogja osztani: Ferdinánd azért követeit Konstanzinápolyba indítá, Esztergom kulcsát, mint az általa birt Magyarhon jelzálógot a szultán lába elé téteté; mire jún. 13-án Szolymán Öt testvérének fogadta, s neki azon ígéretet tette, hogy a mit Zápolyával végez, azt magáévá teendi.

Nevezetes lépés. Ferdinánd éppen úgy, mint Zápolya nevében Laski, Magyarország felett elismeré a török felsőséget; ^B a szultán Ferdinándnak csaknem azon ígéretet biztosítá, mit egykor János királynak. S ezt éppen azon emberek, Ibrahim és Gritti vitték ki, kik 1528-ban Zápolyának.

Ibrahim és Gritti fényes reményeknek nézve elébe, Ferdinándnak megízenék, hogy Gritti fog a végrehajtással megbízatni, ki előbb Ferdinándhoz megy, s oly dolgokat fog megígérni, miket a magyar főuraknak sem lesz jó megmondania.

Képzelmek a vihart, melyet e hír mind a két király főnökei hazafi keblében felköltött. Magyarhon elárultatása, s a férfi megbízatása, kinek nyílt elve volt, hogy a ki uralkodni akar, annak a vérontástól irtózni nem szabad: — minden hazáját féltő magyart, párt-különbség nélkül, a legmélyebb elkeseredésbe ejtett.

Forongás mind a két párton. Többek közt Nádasdi Tamás Fogarasvárát teljesen nővérét tartó sógora, Majláth Istvánnak adja át, s augusztusban jó feltételek mellett Ferdinánd pártjára állt ¹⁾. Még az elemek is háborognak: hosszas esőzés után Erdély folyói kiáradtak; az Olt Fogarasig öntött; a Verestoronyi szoros régi várát, mely a mostaninál belebber fekszik, merőben elsepré, hogy csak a maig fennálló csonka torony maradt meg belőle; Szeben kőfalából pedig 104 lépés omlott össze ²⁾.

Ily előjelek után köszöntött be a nagy fordulatot hozó 1534-ik év, melynek már az elején hirdetni kezdék, mikép Gritti útra készül, hogy mint szultáni biztos a két király közt békét

¹⁾ Pray, Epistola« Prooer. II. 64.

²⁾ Fundgruben I. 19. Archiv d. Vereins. N. Ft U. 181. W. Bethlen X. 207.

hozzon létre. De jött a hír is, hogy Gritti trónra vágyik, s az van tervbe véve, hogy mind a két királyt megbuktatva, Gritti király, Dóczy János — tán szép neje Gritti előtti érdemeiért— nádor, Battyáni Orbán temesi ispán legyen, Laski pedig az erdélyi vajdaságot tetteleg vegye át¹⁾.

Gritti, hogy bejövetelének látványosságot adjon, s útját biztonságba helyezze, nagyobb fiát, Antalt, maga elé rendeli. Ez márcz. 1-én, mintegy 200 magyar és török lovassal, Budáról le is indul²⁾. Lassan haladt, missioi voltak. Márcz. 25-én Váradon van Czibakkal, kíséretét 800 főre emeli. A liusvétot Kolozsvárit tili meg; később a kíséretéhez csatlakozott Dóczy János, Magyarhon alkormányzójával Tordán gyűlést tartanak: Kun Kocsárdot a lelépett Báthori István helyébe fővezérré nevezék, s meghatározzák, hogy a rendek annak idejében az Erdélyen keresztül vonuló főkormányzó, Gritti elébe menjenek.

Az ifjú Gritti talányos fellépte, s János király elleni igazgatásai, nagy mozgalmat keltett Erdélyben, s kísérete már Bánfi-Hunyadon hallá suttogni, mikép a népet felakarják költetni, hogy az öreg Grittit Erdélybe be ne bocsássák, mert el akarja a török részére foglalni. De ezek mindamellett azon harmadik párt nézeteit, mely a hazát közvetlen török oltalom alá akarja juttatni, meglehetősen nyíltsággal hintegették.

Ez alatt az öreg Gritti is Konstánczinápolyból jun. 18-kán megindult. Fia már jun. 24-ke tájt Brassóhoz érkezett, fedezte a szorost, melyen atyjának jönie kellett, miután azon hír terjengett, hogy Czibak a szorosban megfogja támadni; s támogató az ökorádó felhajtását, melyet jul. 5-ére a székelységre róttak vala³⁾.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 313. 324.

²⁾ Gritti ez expedíciójához I. két szemtanú jegyzéseit: Museo Ágostonét, Magy. Történelmi tár III. 63. S della Valié Ferenczét kivonatban, Archiv d. Vereins N. F. II. 167. Kik hazai króniká-sainkat (mint Ostermayer, Fundgruben I.) kiegészítik, helyre igazítják.

³⁾ Kulcsárféle Krónika, 11, 1.

Az öreg Gritti, ki bár 50—60 év között van, még folyvást a legjobb életerőnek örvendett, aug. első napjaiban lépte át Erdély határát ¹⁾). A Bodzán jött, mint azon kor legjártabb keleti szorosán; Battyáni vezeté, ki 200 lovassal messze elébe lovagolt.

Fia, Antal, a mellé gyűjthetett főurakkal s kis táborával a szoros nyíltabb helyén várta. Az ünnepelt főkormányzó, mint egy Dzsingiskhán jött drága kövekből ragyogó lován, melynek nyeregkápájából ezreket érő buzogány logott alá; törökösön volt öltözve, arannyal ezüsttel áttört drága szövetben, nyestprémes főveggel; nyomában olasz, görög, török, zsidó kíséret, mint annyi árverező, vám- és adószedő; köztök négy kocsi, melyek elsőjében kisebb fia, Péter, a többiben udvarnokai s hangászaik ültek; s mind ezek után 100 felterhelt rab-szolga, 98 teve, 30 öszvér cipelte, mintegy beduin karaván után, a podgyászt és sátrakat.

Erdély legszebb rónaságára ért, Brassó mellé, hol mintegy 250 sátrat vonatott fel, melyek között egy királyi fényben ragyogott; s innen tudtára adva az országnak megérkeztét, rendelkezett, hogy Erdély rendei hódolatra jöjjenek.

Hogy a helyzet különös voltát tájékozhasssam, említenem kell, hogy Erdély még ekkor két király alatt volt szétszakadva. Szeben, Fogaras vidék s egy pár vár Ferdinánd mellett hűségeskedett, s Perényi lévén e rész czimleges vajdája, helytartója és fővezére a színleg Ferdinánd párti, tényleg pedig a mind két párttal kaczerkódó s a valóságban egy önálló vajdaságra törekvő M a j l á t h István ²⁾). Erdély nagyobb része pedig Zápolyát uralá, kinek vajdája a követségei által sok szolgálatot tett, de pénz s több uradalmokkal busáson megfizetett Laski Jeromos, ki ez időben az általa bálványzott Gritti politikájához van csatlakozva; helytartója pedig ³⁾ Czi-

¹⁾ Archiv d. Vereins. N. F. II. 185.

²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I, 228.

³⁾ Hogy csak helytartó, Veráncz világosan mondja. Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. H. 71. S így Bethlen (I. 202.) hibásan nevezi püspököknek; Simigianus (I. 27.) hibásan vajdának. Ii, még Magy. Tört. Emlékek, Okmánytár. I, 165. 184. 220,

bak Imre, miként már megjegyeztük, egyike azon világi uraknak, kik püspöki zászlósuraságok élén álltak ¹⁾, s mint ilyen, a váradai püspökség javait birtokolta; kit, mint derék hadvezért Zápolya a múlt évben lelépett Báthori István helyébe léptetett ²⁾.

Ezen országnagyokat rendelte maga elé a három urat szolgáló Gritti, mint szultáni békebiztos... Majláth Szebenből megérkezett, meg Laski is ³⁾, s mind ketten mellette maradtak. Statileo püspök is elhozta a papság hódolatát, s csakhamar távozott. De még hiányzott egy, kit Gritti dolyfe leginkább várt, hogy megalázódva lássa, s ez Czibak, ki egykor főkormányzósága ellen szavazott, s kit ezért, mint Artándiékat mai napig sem tudott felakasztatni.

Azonban Czibak is közelgett. Mint a váradai püspökség, Gyula, Világosvár s a nem rég általa visszahódított Hunyadvár ura ⁴⁾, fényben jött, aranyos zászlót, s farkas-fogas címerével ellátott paizst vitetve maga előtt ⁵⁾. Befolyása s gazdagsága egész érzetében, úgy jelent meg, mint Erdély főuraihoz illett, kiket vezetett.

A mint közelített, Brassótól néhány órára, Felmernél, az Olt partján megállt. Mint olasz vér s ultramontán gyűlölt mindent, mi török; de mint eszélyes férfi, ismerve Gritti bosszúvágyát, Budán 6 font aranyból, drága kövekkel ékített kehelyt készíttetett, s azt Horváth Péter nevű papjától Grittihez küldé, ki kapsiságánál fogva bár örömmel vette, tetteié magát, mintha haragjában figyelemre se méltatná a királyi ajándékot ®)... Egyszerre lehete gyanítani, hogy a vihar nem soká késik; s fájdalom, nem is csalatkoztak.

Így nézett a három pártfőnök, a törökpárti Gritti, a németpárti Majláth és a nemzeti független párt képviselője

¹⁾ h. ezek névsorát, Székely István Krónikája. 103. 1.

²⁾ Báthori még 1533 ápr. 11-én rendelkezik. Simigianuslioz I. 131.

³⁾ Simigianus. I. 131.

⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. írok. I. 323—24.

⁵⁾ Magy. Tört. Emlékek. írok. 1H. 35.

⁶⁾ Magy. Tört. Emlékek, írok. I. 338.

Czibab egymással farkas szemet. Feszült várakozással csüngött minden a talányos jövőn, senki sem mérhető meg, mit rejt a holnap, s melyik párt mennyit nyom a döntő sors mérlegében. Mire Gritti, kinek olasz vérét török fel-fuvalkodottság kergeté, egy ebédnél megszakasztja a dolgok csendes fejlődését, s lekapván nyest fővegét, kimondá a nagyszót: hogy miután vezéri fővege két főt nem fedezhet, egyiknek bukni kell ¹⁾).

Dóczi és Battyáni, Zápolya titkos ellenségei ²⁾, s Gritti legfőbb tanácsadói, a kimondott szavaknak rögtön értelmet adnak. Hívatják Paksi Ferenczet, de a történetileg ismert derék hős derék fia nem vállalkozott; és nehogy tervük dugába dőljön, Battyáni saját embereit felülteti, jancsárságot vesz fel, s aug. 10-én, azon ürügy alatt, mintha a megtámadott Egervár oltalmára indulna, az összesen 200—250 főből álló csapattal Gritti táborát elhagyá.

Másnap éjfél tájt Felmerhez érkeznek, hol Czibak pár száz főnyi kíséretével vesztegelt: kísérete szerte szét a faluban, maga egy sátorban aludt, mely a lutheran templom előtt vala felvonva. Battyáni a falut csendesen körülveteti, s a mi véscről sem álmódó Czibakot meglepi, s sátrába lépve felszólítja, hogy őt kövesse. A felébredt s félig öltözött önérzetes helytartót a poroszlói hang felbőszíté, kardot ragad, s mint erős izmos ember a réá rohanó törökségtől sátrát megtisztítja. Erre úgy látszik, Battyáni a jancsárság felett elveszté hatalmát, kik azonnal neki estek, a sátor feszítő köteleit elvagdálák... s a jobb sorsra érdemes hazafit, a függetlenségi párt egyik főnökét, a sátor hálójában — mint orgyilkosok leszúrák ³⁾)... S hogy kíséretét a felkelésben megzavarják, az ártatlan százsz falut lángba boríták...

Roppant merény az alkotmányos magyar földön, hol a magyar nemest törvényen kívül még elfogni se lett volna szabad senki fiának. Gritti mint szolgaföldön termett ember, nem

¹⁾ Mileg, Würg-Engel. 24. W. Bethlen. I, 211. Simigianng, I. 121.

²⁾ Ambr. Simigianus. I. 120.

³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 331—33.

ismerte, mit tesz: ne bántsá a magyart... A banda-főnök éppen sátra előtt ült Majláth, Kun Kocsárd s más magyar főurakkal, mikor egy érkező jancsár a véres főt, mint diadaljelt egész kárörömmel előtök felmutatá. A hiéna természetű fő-kormányzó egyelőre a bosszú örömének adott helyt keblében!); az alkormányzó Dóczi, még jobban elfelejtkezett, s a nemes fő egykor oly merész nyelvét kivágatá... De csakhamar észre kellett venniök, hogy a jelenvolt erdélyi főurak arcza setétül, a látványtól szikrázó szemekkel fordulnak el; s mire egy kutya, mit Czibak nem rég ajándékozott az ifjú Grittinek, megszagolván ura ártatlan vérét, ordítással tölté be a léget: Gritti azonnal magába szállt, s mintegy vészét érezve, szólott: bár megérdemelte halálát, de én csak elfogatni, de megöletni nem parancsoltam...

Leszállt az éj, s reggel erdélyi főur alig viradt fel Gritti sátraiban: egyiket félelem, mást hazafi fájdalom, a harmadikat a bosszúvágy röpité szét a tiprásnak kitett hazában...

A vészjós előjelekre, Gritti Brassóból papokat hivat, s a főt átadja, kik mint illet, a főteplom oltára mellé temeték *)... 0 pedig felszedeté sátraikat, s folytatni akará útját Magyarhon felé... Még az nap Battyánit útban találja, ki a testet székéren czipelteté... nem örvendezett többé... azt a Bethlenek sógorának, a bethleni vár urának, Czibak rokonának és egyik követőjének Patócsi Miklósnak hagyá, ki eltemettette ³⁾... Harmadnap Felmernél haladtak el, s még füstölni látták a szegény falut. E tájt egy erdőben két napot táboroznak; úgy érkeznek meg aug. 17—18-án a Nagyküküllő völgyébe Medgyeshez, a szászok egyik erődtett városához, hol a mezőn táborot ütöttek.

Míg ő halad, a merény hire, mint az ártatlan vér égre kiáltása tölté be a hazát, Patócsi Czibak kísérete élén felkelti a székelyeket; Kún Kocsárd, mint fővezér Majláthtalke-

¹⁾ Wolf. de Bethlen. I. 212.

²⁾ Felmer, História 141. Istvánt! 123.

³⁾ Egyelőre Almáson temeték el, később Majláth Fogarásba viteté. Istvánt! 123.

zet fog, s imák a két oláhhoni vajdának; a véres kard, mint bosszuló cherub lángpallosa járja be a hazát... S mint mikor oroszlánok viadalába idegen vegyíti magát, a pártok elfeledik, hogy Ferdinándot vagy Zápolyát uralják; a hon és közbátorság ellensége ellen villámgyorsan egyesülnek; Bethlen Farkas, Kendi Ferencz, Mik óla László a felkelt nép élére vetik magokat, mely mint vért szagolt vad keresi martalékát... s miként Somogyi írja — soha Erdély ily gyorsan fel nem fegyverkezett¹⁾, pedig szükség drágaság uralkodott a hazában.

A szultán kaftánja alatt minden merényre kész Gritti csak most kezdé belátni a vész valódi nagyságát, mikor már villámai fejét fenyegeték. Megkezdett győződni, hogy a kis Erdély reá, a szultán képviselőjére kezét reá meri emelni. A szeudrói basához s a két oláhhoni vajdához inkább parancsol mint ir, hogy oltalmára siessenek; Laskit pedig egyenest János királyhoz indítja, hogy sietve jöjjön, s szabadítsa ki az erdélyiek körme közül... De az erdélyiek sem restek, János királyhoz szintén követet küldenek, s miként az egykori huszár, csak annyit kértek, hogy se őket se Grittit ne segítse; sőt Kün Kocsárd is Budára ért, s Grittit a haza és János ellenségének nyilvánítván, felkérte, hogy bizza reájok. úgy lőn, a király tisztába jött helyzetével, a mellette lévő törökök mozdulását betiltá; maga indult le, de csak annyira sietett, hogy Nagyváradnál tovább nem érkezett.

Gritti csakhamar felismerte, hogy helyzete a skorpióé, melyet ellenei tűzzel vesznek körül: de nem bírta a skorpió lélekerejét, mely ilyenkor fullánkját önmagába meríti... Végletekhez nyúl. Aug. 23-án hivatá Medgyes tanácsát, azt letartóztatá; s mind őket, mind a várost végpusztulással fenyegeté, ha falai közé nem bocsátják²⁾.

Medgyes várkapui megnyíltak: Gritti táborával bele vount. A polgárságot a templomkastélyba helyezé; a várost Batyáni parancsnokságára bízá.

¹⁾ SimigianuB I. 124. Wolf. da Bethlen I. 213,

²⁾ Éder Sirmigianuahoz. I. 125.

Ideje is volt, mert néhány nap múlva már mutatkozott a felkeltett nép; nem soká a székelyek is megérkeztek, a várost cernirozák. Péter, moldvai vajda is megérkezék, de sergét nem Gritti mellé, hanem az ostromlók sorába állítá.

A megfélemlert dölyfös úr végre alkudozáshoz fog, de mi eredményre sem vezetett. S erre a 20—30,000 felkelt s az 5000 lovas ostromhoz fog, de mivel a város kiméllése tekintetéből éhséggel tervelék bevenni, hosszason folyt. Kifáradva a várakozásban egy hó múlva, sept. 27-én tüzes rohamot kísértenek. .. Sept. 28-án estve nyolcz ágyút szegeznek a falaknak, s reggel 4 órára 20 lépés rés tátongott rajta, mit azonban ezek eltörlasszoltak.

Eljött a dél. Grittinek éppen negyednapos láza van, udvara éppen ebédjét költi: mire vészjós harangfélreverés 8 apró fegyvertüzelés tölti el a várost. Felugranak, mert jel volt az a templom tornyából a városbeliekkel kezett fogott magyaroktól a künlévőknek rohamra, míg magok benn Gritti idegen kíséretére támadtak.

Gritti lóra veti magát, a Farkas-kapuzhoz vágtat, melyet már keményen döngettek. Hozatja drágaköveit, azokat maga és fiai közt felosztja. Veszi a hirt, hogy a benlevők már saját szállását is dúlják. Az eső esett. Fiaival magyar köpenyüket felvéteti, s egy török kíséretében, ki a moldvai vajdától e perczen hozta meg a jelt, zöld ágat csákójukra s „Isten és Szentgyörgy“ tábori jeligét: őket Péter vajda oltalmába indítja. Künn benn foly a vér. Dúl minden vagy rejtődzik. Gritti már csak negyed magával áll a kapunál. Battyáni, mások menekültek... S midőn mindent veszve látott, a kapun, melyet Péter vajda úgy ostromlott, hogy Grittiék rajta át menekülhessenek, a török segélyével ő is kicsempészi magát néhányad magával... A város kapuja előtt, az országút mellett, balra egy tó, jobbra egy kőfal: ott veszik észre, hogy el vannak árulva. De késő, mert a moldvaiak megrohanták, kirablák s táborukba vivék... megjöttek a magyarok, Kendi Ferencz alvajda átvevőét ¹⁾ s a

¹⁾ Simigianus. I. 127. Magy. Tört, Tár. I. 127.

Majláth és Kún Kocsárd sátra elé vezeté... Mint főkormányzó és a szultán képviselője lépett fel; elémutatá megbízó levelét; 200,000 aranyat ígért váltságul: de Majláth határozottan tudára adá, hogy meg fog halni; s átadta embereinek... Kún Kocsárd ez alatt Dóczival végzett, s átadá a népnek, mely lesújtá... Gritinek papot hozattak, az imádkoztatá... S feje miként a Czibaké — elesett ¹⁾... Erre a boszú elcsillapult; elfogott kíséretéből senkinek egy hajszála sem görbült; testét Kún Kocsárd átadá a szentferenczieknek, hogy temessék el.

Így szolgáltatott magának elégtételt a hon, így dóba kesztyűt a szultánnak a moldvai fejdelem, ki a Gritti fiait is magával vivé s kivégezteté ^{a)}; így törte meg Erdély erélyes fellépése a pártot, mely a magyar hazát a török kezére akarta játszani. Nagyszerű harczí tett... de következményei gyümölcset — Ferdinánd élvezé.

IX.

Majláthi erdélyi vajda lesz* Szebent ostromolja. Péter vajda Jánostól elpártél. Szebent beveszik.

Zápolya ez esemény után Váradról Erdélybe érkezett s oct. 28-ára Tordára hongyülést hirdete ³⁾. Meghívott minden nemzetet és pártot; s ha egyelőre szintén kedve lett volna rozszalni Erdély e fellépését, a felgyült rendek hangulata oda sodorta, hogy Gritti buktának főtényezőjét, megtért keresztfiát⁴⁾, Majláth Istvánt, Ferdinánd helytartóját, a Czibakért bebörtönzött Laski helyébe, mint Erdély legnépszerűbbé lett fiát, erdélyi vajdává nevezte ⁵⁾. Mi által, a szultán bosszúságára a felkeltek; forradalmát mintegy magáévá tette.

¹⁾ Hagy. T8rt. Emlékek. Okmánytár. I. 337. Archiv, d. Vereins. N F. Q. 1S7. Istvánt! szerint, előbb két kezét vágák le. A néphagyomány hibásan még kegyetlenebbel végezteti ki.

²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 218. Fundgruben. L 22.

³⁾ Kulcsárféle Krónika, n. 1.

⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 279.

⁵⁾ Wolf. de Bethlen. I. 221. Többen Balassa kinevezetését is ide teszik, de mint látni fogjak 1588-ban lett vqjda.

Majláth nagy vívmány volt, mert vele Erdély déli része is Zápolyához tért; s azon hiedelemben, hogy már most Majláth után Szeben is azonnal hódol, még a gyűlés folyama alatt Balassa Imrét, honti főispánt, és Statileó püspököt alája küldi, hogy felkérjék, s ellenesetben ostromlják. Ostrom lett belőle, még pedig oly tüzes, hogy a város nov. 2-án tizennégy héti fegyverszünetet kért, állítólag, hogy követeit Ferdinándhoz klildhesse, magát a hűségeskü alól feloldoztathassa, hogy feloldozottan térjenek át Zápolyához ¹⁾.

A követek felindultak, Zápolya is ide hagyá Erdélyt; az annyit ostromolt s csak most megtért Hunyadvár letarolt környékének az adót hat évre, útjában Lippáról engedi el ²⁾, honnan Budára sietett.

Szeben követe alkalmasint G e r e n d i Miklós püspök volt, ki felérkezvén, Szeben érdekében mindent mozgásba hozott. Azonban Ferdinánd most sem volt azon erőben, hogy segélyt adhasson: segély helyett az ékes beszédű Horváth Gáspárt azon missioval, hogy Erdély főurait a török bosszújával rettegtesse, s a Ferdinándhoz pártolt horvát urak példájával kecsgetesse, Erdélybe küldi. Reichersdorfer, tevékeny titoknokát Moldvába indítja, hogy a szultánt magára bösztített Péter vajdát a török bosszúja elé néző János király mellől vonja el, s bírja rá Szeben és pártja támogatására ³⁾. Mire Péter vajda csakugyan elpártolt, 1535 ápr. 4-kén a hűségi okmányt Reichersdorfernek kiadta, ki a vajdát ura nevében Csi-csóvár, Bálványos és Küküllővár, valamint a kezére jutott Besztercze birtoklásáról biztosítá ⁴⁾.

De megjött a nagyobb csapás is, a szultán biztosa Juniszbég, ki nem kevesebb megbízatással érkezett, mint hogy Gritti még összeszedhető kincseit gyűjtse egybe, megöletéséről világos adatokat szerezzen, s a közérzületet kipuhatolja. Még jövetele sem sokat ártott volna, de a bég, miután egy fillért

¹⁾ Okl. Simigianushoz. I. 185.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. XI. 507.

³⁾ Hatvani M. Történeti Zsebkönyve. 111.

⁴⁾ Pray, Annales. V. 877.

sem dughatott zsebre, János királyt bűnrészesnek hirdeté, s a szultán kegyvesztése s bosszújának menyköveiről kezdte úton útfélen kiabálni, mi Erdélyt, és méltán, nem csekély aggodalomba ejtette.

Azért Szeben ostroma tovább folyt. A mellette fekvő, s romjaiban most is pompázó Talmács várát Majláth bevette, s azt 2000 ftban magának adományoztatá ¹⁾... Azonban János és Ferdinánd közt Sztgyörgy napja után béketanácskozmány tilt össze, mely fegyverszünettel nyílt meg, melybe Szeben is befoglaltatott, még pedig úgy, hogy Ferdinánd ez alatt a várat készletekkel elláthassa. A béke tanácskozmány csekély eredménnyel aug. 21-kén felbomlott, s Szeben ismét a sors kockáján maradt.

A fenn említett fegyverszünet sept. 15-én telt ki. Ez esetből egy episod vegyül történelmünkbe, melynek indokolását jelenleg csak is az akkor Erdélyben uralkodott végtelen éhségből meríthetjük, mi oly borzasztó volt, hogy a nép meztelen járt, füvet, emberhúst rágott, s ezrenként halt el éhhalállal ²⁾. Martinuzzi, — ki Czibak halálával az eddig egyszerű titoknokból váradi püspök, zászlós ur, a homályban működő férfiből egyszersmind kincstartó lett, s ki ez időtől mint János király pénzügy s mondhatni első minisztere lépik hazánk történelme színpadára — Budáról Váradra jött, s hogy a pénzügyet, adót, s Szeben ostromát rendezze, bandériuma kíséretében Erdélybe akart indulni. Hajdúkat indít előre. Mi történt mi nem, elég, hogy a határszéli szorosutakban, alkalmasint a kincstartó pénzszomjasságával rettetgetett, s a vele viszályban élő s felsőséget elismerni nem akaró Majláth által felkeltett oláhok a hajdúkat megtámadták, néhányát lesújtották, a többit visszavonulásra kényszeríték ³⁾.

Kisszerűnek tetsző jelenet, mégis nagy a hordereje; mert Martinuzzi, ki elég eszesnek hitte magát arra, hogy a török

¹⁾ Simigianus I. 137. Később, 1539-ben Szebennek 1000 ftért viszsza bocsátó. Schlözer. 93.

²⁾ Bethlen I. 296. Kovachich, 'Scriptores Minores. I. 16. Miles 25.

³⁾ Hatvani, Történeti Zsebkönyve. 116. 1,

haragját kijátszódja, s Ferdinánddal békélni mi áron sem akart: Erdély e magatartásán csüggedni indult, János király békülni akarásának engedni kezdett.

Alkalomra nem soká kellett várakozniok. Mert Ferdinánd, ki Juniszbéget zsoldjába vette ¹⁾, mintha már látta volna, hogyan semmisíti meg a szultán Grittiért Zápolyát: elveie álarczát, Magyarhon alkotmányos életének véget akart vetni, a meghalt nádor helyébe német tábornokot nézett ki az ország főméltóságára, mi még saját pártját is oly ingerültségbe hozá, hogy azt csak is az oly hosszason megtagadott országgyűlés összehívásával csillapíthatá. Nov. 19-kén gyűltek egybe, Turzú Elek, kinek egyébaránt minden hazafi érdeme, hogy a kincstári jövedelmekből elgazdagodott, s Zápolya jóságait kezére horgászta — helytartóvá lett, s 60 törvényzikket irtak össze, melyek közt a német katonaság rakonczátlansága ellen törvénybe ígtaták, hogy az a nép veritékéből él, s maholnap miye sem marad a szegény népnek, mint meztelen teste, az is kék folttokkal ²⁾...

Egyébaránt a hosszas háború s a török gyakori átvonulása miatt János birodalmában sem ment az sokkal jobban. S a töröktől új megrohantatás félelme a békét ellenző Martinuzit is oda hangolta, hogy békepontokat irtak össze, melyek alapján János Magyarországot és Erdélyt Ferdinánd, Budát és Temesvárt a császár kezébe kívánja bocsátani, s maga megelégszik Felső-Magyarországgal szepességi herczegség czíme alatt; Erdélyből csupán Dévát kérte, Bálványosvárára nézt kikötötte, hogy a moldvai vajdától elvétetvén, a váradí püspökséghez visszacsatoltassék; végül, hogy az erdélyi, váradí s még három püspökség az ő tanácsában maradjon ³⁾.

Ezek a főbb s minket inkább érdeklő pontjai a feltételeknek, melyekkel János követei a császárhoz indultak.

Míg ezek mennek s a császárt Olaszországban keresik s tanácskoznak, a dolgok János részére nem remélt kedvező fordulatot vesznek. Többek közt Majláth Szebent annyira meg-

¹⁾ Ezer forint évdíjt húzott. Hatvani Zsebkönyve. 802. 1.

²⁾ Corpus Juris. I. 860. Férd. Hl. Deor. 26. art.

³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 818—82.

szorítá, hogy azon feltét alatt, hogy követeket küldhessenek Ferdinándhoz, ismét fegyverszünet-kérésre voltak szorulva. E követek 1536. jan. 6-kán indultak ki Szebenből, s felmenvén, Ferdinándnak kereken kijelenték, hogy ha rögtön segílyt nem adhat, magokat tovább fenn nem tarthatják *)... És eddig is csoda hogy vihették, bár nem szabad felednünk, hogy akkor Szebent erős várfal, s vízzel telt sánczozat s szerencsés fekvés oltalmazá... Belátták végre a szászok, hogy Szeben sorsa sokkal csekélyebb érdekű a kérdés alatti terület mérlegében, minisem a pénz és erőben folyvást szűkölködő Ferdinánd megoszthassa érette erejét: a hét évi megmegújult ostrom, az örökös de sikertelen biztatás, a város türelmét, pénzerejét, élelmi szereit annyira kimeríté, hogy magát végtére is Majláthnak feladá... János király márcz. 6-ról kiváltságait biztosítá. ..Se szerint a ferdinándpárt utolsó támasza is összement, Zápolya most már egész Erdélyt magáénak mondkatá ²⁾).

De mégsem. Mert mint többször említők, a magyar királyok a moldvai vajdáknak hűségükért néhány várat adományoztak volt: s minthogy a múlt évben Péter vajda Ferdinándhoz pártolt: Majláth e várak ellen fordítá fegyverét; Bálványos várát áldozó-csütörtökön bevette ³⁾; jun. 24-én Marosvásárhelytt gyűlést tart, s hogy e várakat hováhamarább kézre kerithesse, általános népfelkelést rendez; meghatározatja, hogy a lovasok sisak, pánczél, dzsida, tör, hajtó dárda, s buzogányaikat, a gyalogok láncsa, kasza, nyíl és hajtó dárdaikat előszedjék, s oly számmal keljenek fel, hogy falukon csak a tizedik fő, városokon csak a népesség egyharmada maradjon ⁴⁾)...

E szerencsés fordulat, Erdély e felpeszsdülése alkalmából János király az elhamarkodottnak látszó békélődést csakhamar meg kezdé bánni; s nem kis örömmel vette a hirt, hogy a csá-

¹⁾ Wagner, Annál. Scepus. II. 188.

²⁾ Éder Simigianushoz. I. 187—89.

³⁾ Kulcsárféle Krónika. 11. 1. ⁴⁾ Érdekes Okl. a népfelkelés s az akkori fegyverzet s hadviselés történetéhez. Éder Shnigianushoz. I. 140.

szár márcz. 20-kán a békebizottmány további munkálkodását az ő udvarába határozta áttétetni.

Csak a szultán haragja vala még fenn, de ide is az engesztelő követek ajándékokkal — melyek között az erdélyi régiségek nyerték meg leginkább a szultán figyelmét ¹⁾ — már megindultak; s ezek azon szerencsében részesültek, hogy a Grittivel bűnös szövetkezésben kapott Ibrahim fővezért, az egykori görög rabszolgát, a szultán márcz. 15-kén megfojtatá, irományai Gritti fondorlatait leleplezék, s a szultán János király s Erdély elleni haragjának minden élet elvevék...

E ponton, János szerencse csillaga borújának oszlásánál közelit jun. elején a császár békebiztosá, Wese János, lundeni érsek Nagyvárad felé, hol ekkor János udvarát tartotta. Ötszáz fényes lovas ment elébe, kiket Statileo püspök s a nem rég Jánoshoz pártolt, s ezért Debreczennel s a Hunyadvárral megajándékozott enyingi Török Bálint *) vezettek... A tanácskozások megkezdődtek; de mindjárt az első feltételnél, miszerint Budát a császár oltalmába bocsássa, János király kételkedését nyilvánítá az iránt, hogy azt a császár és Ferdinánd képesek volnának a szultán ellenében megoltalmazhatni: mi az egész tanácskozmányt megakasztá. A lundeni érsek, egy dán száműzött, ki Magyarország gazdag püspöksége valamelyikére áhítozott, mint Ügyes diplomata csakhamar belátta, hogy János udvarában a békéhezi kedv elenyészett; s midőn aug. közepén János király Martinuzzival alkudozás helyett az erdélyi hegyekre vadászni rándult, s a sept. 1-jén visszatért király kimondá, hogy megváltoztak a körülmények, tehát új békepontokat kíván felállítani: az érsek országos s magán reményeit dugába dőlve látva, sept. 11-kén még egy ostromot kísértett... S miután az is haszontalan volt, a legnagyobb boszusággal eltávozott ³⁾.

Természetes, erre a két király közti harcz újra kitért. Még el sem távozott volt az érsek, Ferdinánd serge már ki-

¹⁾ Szalay, Magyar. Tört. IV. 167.

²⁾ Magy. Tört. Emlékek. II. 69—8. ül. 40. Hatvani Zsebkönyve 128.

³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 356—61. 871.

húzta fegyverét, hogy egyezkedésre kényszerítsék. Tallóczi Bánfi Boldizsár Szathmárt megrohanta, bevette; mire János király Kún Kocsárdot maga is felllítja; s a derék vezér visszaveszi ugyan Szathmárt, de elveszté életét, minnek egy épületből ki-repülő golyó vete véget¹). Sokan fájlalták a derék honfit, nagy hadvezért, de tán senki nem úgy, mint János király, kit e nemes férfi halála híre oly dühbe hozott, hogy szelíd természete ellenére, az elfogott ellenfelei tiszteket, kik magyarak valának, karón, akasztófán végeztető ki.

Ily keseiü érzések közt nyiták meg az új hadjáratot, mely az ősz elfoglalá. Változó volt a szerencse, melylyel küzdtek. Jánost dec. 4-kén azon öröm érte, hogy Kassát, mely Magyarhonban azt a szerepet vitte mit Erdélyben Szeben, őrsége átállása által vezére keríté: azonban a síkon nem oly szerencsés, csatákat vezet, melyekben többek közt Eperjes mellett Báthori Miklós, Kendi János és Kornis János dandáraik élén elesnek *).

A bekövetkezett 1537-dik évben még keményebb hadjáratához készültek. Ferdinánd jan. 25-kén hongyulést tart, újra ismétli mit tiz év óta ígér, hogy személyesen jő a harc vezetására, s a hongyulás újra tetemes pénz és haderőt szavaz meg. Ebersdorfer és Fels, Ferdinánd vezérei új erővel kezdik Felső-Magyarország várai ostromát. János király a hadvezérré lett Martinuzzival vitézül kívánják elfordítani, vagy a Ferdinánd birtokábani várak bevételében kapni kárpótlást. Máj. 3-án Tokajt kezökbe ejtik. A harci szerencse egész nyár folytán mindkettőjük felé mosolyg. Sept. 25-kén azonban Tokaj visszaesik ... a koczka Jánosra nézt változik... Ferdinánd a győzelmet csaknem kezében tartja... mikor octoberben veszi a hirt, hogy Alsó-magyarországi táborát, 25,000 főnyi legvitézebb sergét, Katziáner vezérlete alatt a Jánost támogató törökök tönkre verték... A viszály és bosszú pohara mind mélyebben ürült

¹) Megy. Tört. Emlékek. Okmánytár. III. 89. Bethlen Farkai I. 184. I. ez eseményt 1682-re beszéli el, holott a 218 L Ceibak ellen ismét fellépteti Kánt.

²) Wolf. de Bethlen. I. 228.

mindkét részről s feneke mind keserűbb. Tíz éve már Mohácsnak, ma is ott állnak, hol kezdetben. Viszont alkudozásra, pihenésre, békére gondolnak. Még síkon állt a tábor, a békebizottságnak már munkában; dec. 20-kán a lundeni ersek, a császár megbízottja is Váradra érkezik, s végre valabára komolyan kezdének alkudozni.

János belátta, hogy a török ha szintén barátja is, a persa háború miatt eléggé nem támogathatja; lij szövetségekre gondolt, s e.czélből engedett udvarának, mely házását sürgeté, azonban kinézett apósa, a lengyel király, azt kívánta, hogy királynak ismertesse el magát; elgondolta, hogy egyik erős oszlopa, a francia király, fő ellenségével a császárral novemberben tíz évi fegyverszünetet kötött, miből febr. 8-án a nizzai béke nőtte ki magát, s így ez időtől a császárt is nyakára várhatja; — mind ezeket megfontolva, nem látott más üdvet, mint a békét, ha szintén áldozattal is. Ferdinánd szintén belátta, hogy sok igaz van a németországiak azon példabeszédében, hogy Magyarország emberek méhszárszéke s a németek temetkezője lett ¹⁾; megunta örök pénzzavarát, s meggyőződött, hogy Magyarország miatt többi tartományait is kockáztatja, mint Würtemberget — maga is minden áron békét óhajtott. Közösön elismerték, hogy a pártok mind két részen ki vannak merülve, hogy a viszály csak a török patkójának készíti az vitat; Zápolya tehát legalább életéig, Ferdinánd legalább maradékai számára akará biztosítani jogát... S alkalmasint mind a kettő fentartá magának az utógondolatot, hogy ha megerősödik aztán elbánik a másikkal... Ezekből kiindulva komolyan hozzá láttak a tanácskozáshoz, s hat évi alkudozás ²⁾ s tíz évi meddő harcz után, 1538 febr. 24-kén, Váradon aláírták a békét, mely a két párt nemzetirtó dulakodásának véget vetett.

Nevezetes béke, nevezetes okmány, méltó hogy pontjai kivonatát ide igtassuk, mely is így következik.

¹⁾ Corpus Juris jegyzése Ferdinánd fellépténél.

²⁾ L. az alkudozás történetéhez! okmányokat. Magy. Tört. Emlékek Okmánytár I. köt Hatvani, Tört. Zsebkönyve. 10—67.

1. Károly és Ferdinánd Jánost testvérükké fogadják, vagy is királynak ismerik el.

2. Magyarországot ezentúl közös erővel védendik.

3. János lemond minden eddigi szövetségeiről, s a császárral és Ferdinánddal köt szövetséget.

4. A császár és a római király Jánost Magyar,- Horvát,- és Dalmát-országok királyának címmezendi.

5. Ha Jánosnak fia lesz, Ferdinánd neki a maga leányai közül adand nőt.

6. Az ország birtokára s kormányára nézve mind a ket-tejük, a mit bir, királyi hatalommal tartja meg; a határok kítűzésére biztosok szállnak ki. Horvát- és Tótország Ferdinánd, Erdély János kezén marad.

7. János halála után az ország minden részeivel Ferdinándra szálland.

8. Ezen örökösödést minden püspök, tisztviselő s városi előljáró esküvel erősítse meg.

9. Ha Jánosnak fia lesz, ez annak minden ősi és szerzett vagy ezentúl szerzendő javait szepesi herczeg címe alatt öröklí. Az ősi javak elidegenített részei a béke kihirdetésétől számítandó két év alatt országos költségen váltassanak vissza.

10. Mi ebből Ferdinánd kezén van, addig is a császárnak zárlata alatt legyen.

11. Míg a szepesi herczegség János fiának teljesen át nem adatik, addig sem Ferdinánd sem örökösei ne bírassák az egész országot, s minden tisztviselő esküvel kötelezze magát, hogy csak ezen föltétel alatt lesz hű Ferdinándhoz.

12. A herczeg a császár és Ferdinánd köteles leend birtokában védeni.

13. Ha Jánosnak fi a nem lesz: hogy a császárnak nagyobb érdeke legyen az országot védeni, örökségének fele a császárra szálland, másik feléről János szabadon rendelkezhetik.

14. Ha János halála után neje gyermekek nélkül marad életben, az örökség fele ezé lesz, míg második házasságra nem lép. Ezen utóbbi esetben száz-ezer arany forintot kap jegy-ajándokúl.

15. Ha Jánosnak leányai lesznek s azokat maga már

ki nem házasíthatja, a császár és Ferdinánd kötelesek őket il-
lően, mint királyi leányokat kiházasítani.

16. Ferdinánd, midőn az ország másik része is reászáll, az ország jogainak és törvényeinek megtartására magát eskll-
vel kötelezendí, s erről új alattvalóinak külön okmányt adand.

17. Minden eddig történt kölcsönös sérelmek a királyok és alattvalóik között feledésbe menjenek.

18. Minden 1526 óta erőszakkal lefoglalt javak régi bir-
tokosaiknak adassanak vissza.

19. Egyik királytól a másikhoz pártolni ezentúl senkinek
sem szabad.

20. A foglyok mind a két részen szabadon bocsáttassanak.

21. A törvényesen történt adományok mind a két részen
megmaradjanak.

22. A tisztviselők az illető királynak számolni kötelesek.

23. Ki a béke pontjainak ellenszegül, közös erővel szo-
rittassék engedelmességre.

24. Mária királyné a maga özvegyi javait háborítatlanul
birandja.

25. Az erdélyi só csak János, a mármarosi csak Fer-
dinánd birtók-részeiben fog áruitatni.

26. Közös megtámadtatás esetében, mint testvérek, kö-
zösen védjék egymást.

27. Mivel János király kijelenté, hogy mindenek felett
az ország fentartása fekszik szívéen: e béke kihirdetése
akkorra halasztassék, midőn a császár azt az ország veszedel-
me nélkül megtörténhetőnek ítélendi.

28. Ha a császár és Ferdinánd férfi maradékainak
magva szakad, az ország János férfi maradékaira szálland;
ezek hiányában a nemzet király választási joga ismét
érvényre jut.

29. Ha János a maga birtokából ellenségei által elüzet-
nék, Károly és Ferdinánd közösen gondoskodnak illő eltar-
tásáról.

30. Az egész országban egy közös nádor választassák;
a többi tisztségeket és méltóságokat mindenik király tetszése
szerént töltendi be. sat,

Mint könnyen láthatni, János királyra nézt végtelenül kedvezőbb pontok, mint azok, melyek tárgyalását pár év előtt félbenszakasztá. Ha azzal maradt is á mit bírt, legalább királynak ismertetett el.

Mindenesetre örök emlékü pontok a magyar történet lapjain, mert ezekben Írtatt alá Erdélynek Magyarországtóli elszakadása, mi a két hon közös veszteségére mind e napig tart; örök emlékü a törvényhozásunkban úgynevezett magyarhoni részekre — partiumra — úgymint: a Szilágy, vagyis Kraszna, Középszolnokmegye s az abból kiszakadt Kő várvidéke, s a velek jött Zaránd megyére nézve is, mert ez okmány által csatoltattak Erdélyhez, melytől Magyarhon annyira sürgetése sem volt képes mai napig visszacsatolni. S örök emlékü végre Magyarországra, mert ha e pontok Erdély elszakadásának utat nem nyitnak, a magyar alkotmányos élet és nemzetiség e révpart nélkül rég hajótörést szenvedhetett volna.

X.

A szultán a békét megsejti. Moldvára jő, Péter vajda Erdélybe menekül.

A szultán Erdélyt is fenyegeti. János király serget von ide, Kolozsvárt hongyülést tart; a vést elhárítja.

Ferdinánd és János király tehát elismerte egymást... Magyarországnak két királya van, kik egymással véd és dacz szövetségre léptek.

És e béke titokban, s a souzerainitást magának követelő török nélkül és ellen kötött: ezért köték ki, hogy e békekötés egyideig titok marad... Mi volt e pontnál az illetők utógondolata, tán lehet sejteni; elég, hogy csakhamar új viszályok tűzköve lőn, s a lett belőle, hogy soha ki sem hirdettetett, soha a nemzet, országgyűlés el nem ismerte; s máig sem tudjuk bizonyossággal mit Írtak alá, mert eredetjét nem bírjuk¹⁾; honnan többször több pontjának érvényessége kétségsbe hozott.

¹⁾ Eder jegyzete Simigianushoz. I. 167. Lásd egy alakját. Wolf. de Bethlen. I, 237. Egy mást. Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. II. 3,

így köttetett; de János király ellenei, hogy őt a szultán kegyében teljesen megdöntsék, a titok leplét csakhamar félre ránták ¹⁾).

Nem soká már hallatszott a hír, hogy Szolymán nagy-szerű hadjáratra készül, melynek nyílt célja a hűtelen, magyar, lengyel, török udvarral szemben egyaránt változékony hitli Péter, moldvai vajda Grittiérti megfenyítés volna; de valószínűségi célja Erdély s Moldva elfoglalása lenne ²⁾ S szárnyalt a hír is, hogy a szultán János és Péter kivetésére tör, mióta Ferdinánddal kezdtek szövetségbe ³⁾... Zápolyának s miniszterének, Martinuzzinak, mint belátó diplomatáknak minden megfordult agyukban; mert ha szintén a kötött békéről mit sem tudna is a szultán: Gritti megöletése, s a vele idevesztett kincsek feletti követelés, még mind nyílt kérdés volt a fényes kapu és király között.

Péter vajda fegyverkezett, Zápolya szintén azt tette. Ferdinándot mint szövetségesét segélyre szólítá; benn felkelést rendezett. Ptinköst előtt Majláth mellé Erdély részére még egy vajdát ad, Balassa Imrét, honti főispánt, Somi Gáspár leánya után Erdélyben Almás és Diód várak urát ⁴⁾, hogy ez Erdélyben legyen, míg Majláth a Duna mentén működik ⁵⁾... E közben Szolymán 150,000 ember s 225 ágyúval megindult... Feszült figyelem kísérte minden lépteit.

Péter vajda a két magyar királyt felszólítá. De mint olyan embert, ki, mint Írják, egyebet gondolt ha ült, egyebet ha állt, ki most a lengyel, majd a magyar, majd az ausztriai udvarnak adá szolgálatába fegyverét, ily embert Zápolya nyíltan nem támogathatott. Mikor Szolymán aug. végén Moldva határain állt, Péter vajda ismételve Zápolyához küld, s felkérte,

¹⁾ Simigianus. I. 175. Miles, Würng-Engel. 29. Laskinak tulajdonítják; de 8 az év végén járt ki, s teljesen elárulta. Hatvani Zsebkönyve. 162.

²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 68.

³⁾ Miles, Würng-Engel. 29. 1.

⁴⁾ Istvánfi. Libr. XIII. (147.) 1. Almásról világosan mondja e jogot.

⁵⁾ Pray, Epiatolae Procerum II. 75.

hogy legalább tanácsával segítse. Zápolya, látva, hogy Péter alig hetvenezer gyengén fegyverzett sereggel rendelkezik s ágyúja nincs, egész őszinteséggel izené, hogy Szolymán elől takarítson el minden élelmet, nejét s gyermekeit, a bojárok családjait küldje be Beszterczére, maga pedig folyvást farsasztva a szultánt, seregével vonuljon Erdélybe, s itt a magyar sereggel egyesülten, együtt működjenek a török ellen¹⁾).

Péter, tán vissza emlékezvén Erdélybe tett gyakori beütéseire, Besztercze s más városok több izbeni kiraboltságára; megemlékezve, hogy ő János királytól néhány éve Ferdinándhoz pártolt: a király tervét csak annyiban követte, mennyiben a szultán elől elvonult; de nem Erdély, hanem Lengyelország felé; pedig a lengyel királyban még kevesebbet bízhatott... Azért midőn meghallá, hogy testvérét, Istvánt, a szultán vajdának nevezte, s a táborában lévő bojárság felé hajlik: ne-hogy kézbe adják, lemondott a vajdaságról, elhagyta táborát; s nehogy kísérete elárulja, vagy népe útját állja, legfelsőbb környezőitől is egy éjjel megszökött, s egyedül folytatá bujdosását Erdély felé, nejéhez, gyermekeihez, kiket Csicsóvárába küldött vala. Végül is Erdély lőn menedéke a férfinak, ki annyiszor bejött mint barát s rabolt mint egy ellenség... Gyaníthatólag a csíki havasokon lépett be; már csak egymaga bujdosott egy vezeték paripával, melyen kincseit hozá. A setét éjben a rengetegek járatlan útain, az ág fovegét kiveri fejéből, a vezeték megijed, kincsével együtt elrohan; s a fejdelem ott állt mindene nélkül, nem hogy koronája, de fővege sincs, bíborát letépte a gaj, lelkét leverte a vesztés, erejét megtörte a négy nap i éhség... mint egy Kain fut ország, nép és barát nélkül, mert mindenikhez hűtelen. így tévelygett, a midőn az Ojtóznál álló Majláth, erdélyi vajda emberei reábukkannak; felkelt lelkében a bűnbánat, s mert mitsom adhatott, a jó székelyek szívéhez szólt, azok pásztorok kezébe adák, hogy — vezessék Csicsóvárába, családjához, őt, székelyföld annyiszori kipusztítóját²⁾).

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. II. 81.

²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Másod. oszt. II. 91—97. Istvánfi, Libr. XIII. (145. I).

A szerencsétlen fejedelem bukása megrázkódtató János királyt. De mint Veráncz e perczről egész lelkestültséggel írja, János nem volt azon ember, kit a vész ideje elcsüggesztett volna. Egész erejét összeszedé, diplomátiai s hadműtani minden képességét tevékenységbe hozza, mert meggyőződése volt, hogy a szultánnak nincs kevesebb terve, mint a két Oláhhont és Erdélyt elfoglalni, s Erdélybe egyik fiát behelyhezvén, innen Magyarhont fegyverrel a végletekig gyengíteni ¹⁾.

A tényállást jókor megírta Ferdinándnak, meg hogy febr. 24-ki szerződésök alapján segítségére számol. Bizott a mit bizott ... Magyarhonból csapatokat hoz, a fenyegetett Erdélyben véres kardot hordoztat, a népet felülteti ²⁾, a bevezető útszorosokat, az egy nehezen járható, az Ojtóz patakától szászorta átmetszett, egynapi járó ojtózi szorosan kívül mind eltorlaszoltatja, s maga a fegyveres erő szervezéséhez lát. Aug. közepén Gerendről hirdeti, hogy a magyarhoni seregek útban vannak, s fennől is tekintélyes segély-hadakat vár ³⁾... De nagyrészt csalatkozott. Mert igaz, hogy Ferdinánd vagy 20 ezer embert leindított, s az aug. közepén már Debreczenbe ért; de mind a mellett, hogy Szolymán ez időben Moldvával majdnem végzett, mégis a segély sereg zöme csak Esztergomnál állt, s az előcsapat, 3000 német s 2000 spanyol, csak Debreczenen át Szilágyig jött; vezérok, Laski Jeromos, Kolozsvárra csak is néhány főnökkel jött csoda látni ⁴⁾... Leverő ébredés... Zápolya belátta, hogy magára van hagyatva, s a magyar nemzet oda dobatta a roppant katonai hatalom boszujának. Országgyűlést hirdet, melyre a két haza minden főemberét meghijja, felszólítván mindent, ki fegyvert foghat, hogy Erdélybe siessen.

A felszólítás kívánt viszhangra talált. A két haza legnagyobb férfiai, mint Perényi Péter, Török Bálint, Bebek Ferencz, Erdélyből Majláth István, Balassa Imre, vajdák, Kendi Ferencz, Statileo püspök, mellette álltak; Petrovi-

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. II. oszt. II. 100. 1.

²⁾ Hatvani, Tört. Esebkönyve. 153.

³⁾ Okl. Simigianus. I. 171—2. I.

⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. írók. III. 42. Istvánfi, Libr. 2UH. (146),

csót, a temesi bánt, sergével minden órán várták; és ott állt a lángelméjti Martinuzzi mint az egész hadsereg szelleme és fővezére.

Elközelgetvén az országgyűlés ideje, sept. 18-ka, Kolozsvárat a két hon nagyjai összejönek, s mint Veráncz szemtanú előadja, János király beszédet tartott, melyben kimondá: hogy a török irántai jó indulata nem jóság, hanem ravaszság; ragadjanak tehát fegyvert, s mint a magyar harczos apák fiai, kik szabadságért éltek haltak s szolga földben nem nyughatnak, lépjenek síkra; s ő a magyar függetlenség martyra, ki már minden vagyonát feláldozá, bizonyosan az első sorok homlokán fog győzelmet, vagy dicső halált keresni; s erős hitét fejezé ki az iránt, mikép reméli, hogy az ég, mely megenyedé, hogy az eddig egymással szemben állt magyar egyesüljön, meg fogja adni a nemzetnek a győzelmet ¹⁾... János király mellett most nem volt jelen Verbőczy, hogy tüzes nyelvvel csontot velőt rázzon a magyar szabadság mellett; de felesleges is lett volna, mert a gyűlés kicsinye örege felállt, kardcsörtetve élteték a királyt, s zúgott minden ajakról: csatára fel! csatára fel!! Soha — írja az egykorú — soha sem látta derültebbnek a hosszú honfi fájdalomtól feldúlt királyi arcot, mint ekkor; nem boldogabbnak a iiz év után egyesült nemzetet...

A közös védelem kimondása után, meghatározzák, rójanak ki egy forint adót, s ajándékot küldve, próbálják a szultánt elfordítani; kimondák, hogy a nemesség addig is a királylyal táborba száll, a nép pedig harczkészen állva, térjen vissza tűzhelyéhez ²⁾. Megkérték egyszersmind a királyt, hogy Perényi fiáért, ki apja helyett kezességre esett, a szultánnál közbe lépjék.

János király még egy ideig Kolozsvárt maradt, várt a német és magyarhoni sergekre. Majláthot székelyekkel az ojtózi szorosra állítá; Brassót, Szebent, a legjobb védcsapatokkal rakatá meg. S vévén a hírt, hogy Szolymán Erdély felé közeig, maga is a hely színére robogott s csatára készült.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. II. 101—106.

²⁾ Ambr. Simigiauus. I. 173.

A dolgok e feszült pillanatában, mikor már a török két állomásra állt a határoktól, az ajándékai által lekötelezett Luf-ti nagyvezér, úgylátszik, a szultán és János közé veté magát Jánosnak titokban megízené, hogy forduljon Szolymánhoz ajándékkal, hűbérrel s a berontást eltávoztathatja... János király megfontolván, hogy a német sergek még mind vesztegelnek, hogy a harcz rász kimenetele adófizetővé aljasítaná az országot: tanácsot tart, követséget rendelnek, mely Szolymánt köszöntse, s ajándékkal megengesztelje... A fogás sikerült... Szolymán, mert látta a roppant ellentállást, s az időből is kifogyott: meghagyta hogy Péter vajdát elfogják, s utána küldjék ... s azzal haza vonult ¹⁾).

Igy végződött a hadjárat, mely, ha a két oláhboni vajda János királylyal kicsinált tervszerint működik: egészen más-kép üthetett volna ki. Miért is Pétert, a bemenekült vajdát Csicsóvárában Martinuzzi által azonnal ostrom alá véteté. S bár a meredek szirton épült sásfészek keményen állta a tüzet, négy hónapi ostrom után oda volt kényszerítve, hogy a vajda magát János király kegyelmére feltétlenül feladá. És János király egy időre megelégedett azzal, hogy a várba őrséget vitt, hogy a vajdát benne ártalmatlanná tette, s hogy a többi várait is, mint Bálványost, Küküllővárt, melyeket a moldvai vajdák mintegy félszázadon át bírtak lefoglaltatá, s miután Péter Ferdinándhoz pártolt, e hűbérek Erdélyben véget vetett ²⁾).

Míg ezek lefolytak, János király Erdélyben mulatott. Nov. 1-jén Tordáról a francia király követét visszabocsátja ³⁾). Szebenbe megy, honnan nov. 11-kén Statileo püspököt Yelen-czébe, Rómába, Franciaországba indítja, hogy míg egyfelől az akkor tervbe volt európai háborút a török ellen szorgalmazza,

¹⁾ Történezeink nem fejezik itt ki világosan magokat. A későbbi eseményekből úgy jön ki, hogy János ekkor hűbéri ajándékot ígért, mihez ez időtől a szultán igényt tartott. Adót, azt János soha sem adott.

²⁾ Wolf. de Bethlen, I. 264—69. ³⁾ Pray, Epist. Procer. II. 71.

másfelől Ferdinánd királyt a békepontok elárulásáért vádolja ¹⁾. Nov. 30-kán Fogarason át, hol a várat Majláth nagyszerűleg ryittatá, Brassóba megy. Maga is erődítéseket rendel meg: meghagyá, hogy Szeben és Brassó várfalait erősítsék, s hogy az 1533-ki árviz által összedúlt Verestorony várat helyreállítsák... s azzal Budára ment, hová az év utónapjaiban tartá bevonulását ²⁾.

XI.

János k. nősül. Uj zavarok Ferdinánddal. Az erdélyi vajdák pártot ütnek.
János kir. elenök jö. Megbetegszik. Meghal.

János király már e hadjárat előtt nősülésről gondolkozott. S meg is kérette egykori sógora, Zsigmond király második házasságából született leányát, Izabellát, de azt míg magát királynak nem ismerteti el, megtagadták. A mint a hadjáratnak vége volt, mint elismert újra fellépett, s most a szép és fiatal királyleány kezét elnyeré... A menyasszonyi hozományhoz Erdély a dévai, csicsói, küüllővári uradalmokkal, s a szászok sztmártonnapi adójából 2000 írttal járult... Izabellát behozák, 1539. febr. nász és koronázás végbe ment.

Ferdinánd egyelőre jó képet csinált a dologhoz. A nász-ünnepnél magát Szerédi Gáspár által képviselteié. De jobban belátva, hogy e házasság következési-igényeit mennyire koczkáztatja: a békepontok kihirdetését most inkább sürgeté, mint valaha.

Ebből keserű vita támadt. János, míg a békepontok értelmében az oltalmazó serget kiállítva nem látja, azt kereken megtagadta; s annyit sem leheté nála kivinni, hogy legalább tanácsosaival arra az esküt letétesse ³⁾. A két udvar közti viszony mind feszültebb lett. Ferdinánd őszszel a portára küld, s a János iránt ellenséges indulattal viseltető Laski az egész békét leleplezi.

¹⁾ Szered«!, Series Epise. 197. Pray, Epistolae Procerum. II. 72.

²⁾ Kemény: Fundgruben. I. 28—24. Magy. Türt. Emlékek. II. 118.

³⁾ Pray, Epistolae Procerum II. 76. Wolf. de Bethlen. I. 809.

János ismerve gyenge oldalait, mely Péter vajda s a Moldvában Ígért pénzadomány be nem küldésében állt: mind kettőről komolyan kezdett gondolkodni. Pétert bajos volt beküldeni, mert félt, hogy János királyt, mint terveinek egykori részese, még jobban eltemeti; a pénzt pedig Martinuzzi, a fukar kincstárnok, míg lehetett, kezéből szélnek nem ereszté.

Azonban egy véletlen csapás a dolgok folyamának rendkívüli fordulatot adott.

A két király viszálykodása, a terjedő protestáns vallás szabadabb eszméi, s a török elleni fegyverben állás, Erdély, Magyarhon s az osztrák tartományok fő embereit azon gondolatra hozák, hogy mind a két királyt megbuktatván, egy a svájczhoz hasonló foederatív köztársaságot alkossanak, s Lengyelország és a két Oláhhon példájára a töröknek adót fizetve, magoknak békét biztosítsanak. A mozgalom szélesen el volt ágozva, s élén benn és künn hatalmas nagy emberek; sőt Ferdinánd udvara főnökei sem maradtak ki a játékból... S a nagyszerű terv kezdeményezése színhelyéül Erdély volt határozva, s az első fellépéssel Máj Iá th István, Erdély vajdája volt megbízva ¹⁾.

Majláth kora legtehetségdúsabb férfiai közé tartozott. Ismerte a pártok nézeteit, tudta, hogy egyik restelli a folytonos segélypénz adást a török ellen, s kedvezőbbnek látja a bizonyos évi adót; a más megunta a nem elég merész János királyt, s főleg porból emelkedett, kincsszomjas miniszterét; a harmadik félt, hogy János halálával német kormány alá kerül: mindezeket megfontolva, Majláth a különböző szenvedélyek kielégítéséhez fogott, s egy szabadabb és kevésbé súlyos kormányzat reményével, csakhamar hatalmas pártot alakított. Nem valami hiú ábránd, mert többek közt sógora, Nádasdi Tamás, horvátországában, Laski ¹⁾, s Balassa Menyhért, s több magyarhoni hatalmasok támogaták; s az egyébaránt nem valami nagy talentomu Balassa Imrét, Erdély másik vajdáját is megnye-

¹⁾ Hatvani, Tört. Zsebkönyve. 166—170.

²⁾ L. Életét Felső-magyarom. Minerva 1826 aug. sept. oot. fiiz. Követségeihez Csengeri Budapesti Szemléje. II. 60. sat. I.

ré. S oct. 12-kén Alvinczen a két vajda összejött, s a forradalom zászlaja kitűzése felett tisztába jöttek ¹⁾).

A dolog természetesen titok, a népet még csak a folyamatban lévő török adománypénz felhajtása alkalmából merített izgatásokkal lehet előkészíteni. De 1540 elején Majláth már oly erősnek hitte magát, hogy Konstánczinápolyba küldött, s 12,000 arany adó felajánlása mellett, Erdélyt magának kérte, s a portát azzal kecsegteté, hogy példáját Magyarhon és az osztrák tartományok is azonnal követendik, ha ajánlatát elfogadja ²⁾). Ugyanez időben testvére Demeter által az oláhboni vajdához fordult, hogy szövetségre bírja... Nagy volt reménye, de mind a két követtség rosszul ütött ki: a szultán gúnyosan kérdé: él-e még János király? no ha igen, engedelmeskedjete, mert a mit Ígértek, ha akarom, Jánostól is megkaphatom ³⁾). Némelek szerint a követek még rosszabbul jártak, szerintek a szultán őket megkötteté s úgy küldé meg János királynak ⁴⁾).

Mások szerint az összeesküvést Pithár oláhboni ügyvivő, ismét mások szerint Vegedi Imre, tordai főesperes, Martinuzzi meghitt embere jelenté fel; míg végre Bethlen Farkas Budára ment, a tényállást előadta, kikelt Martinuzzi pénzzsarló eljárásai ellen, a minek leginkább tulajdonítá ⁵⁾). S oly tisztába hozta az udvart, hogy Zápolya Petrovicsot azonnal az alvidékre küldé, hogy a ráczokat felvegye; Buda és Nagyvárad környékén pedig kezdődött a fegyverzés, s enyingi Török Bálintat élökre állítá ⁶⁾).

Majláth alkalmasint mit sem sejtett, a mikor márcz. 8-ra Marosvásárhelyre titkos czélu országgyűlését kihirdette. Annyira el volt bizakodva már, hogy ívet köröztetett, s a csatlakozóktól aláírást vagy keresztvonást követelt. A főbbek meglehet tisztában voltak a vajdák tervével, de hogy a népnek is családok vetessék, azon hírt indíták, hogy Kállay János a töröknek te-

¹⁾ Wolf. de Bethlen. I. 290. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár.

II. 78—79. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. II. 81—83.

⁴⁾ Míles, Würg-Engel. 80. I. ⁵⁾ Katona, XX. 1339. Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. II. 82. ⁶⁾ Hatvani, M. Történeti Zsebkönyv. 176.

méntélén pénzt visz Erdélyen át, azt le fogják foglalni, lerontják Szamosújvárt, mit Martinuzzi tavaly építtetett; s még a dúsgazdag papok kincseire is engedék a népet ásitozni.

Majláthot, ki csak szt. István nap körül akart kilépni, a rosszul sikerült követségek s a király készülletei hire, s a visszaretent nép hangulata, egyszerre meggyőzők, hogy a marosvásárhelyi gyűlést egészen békésebb irányban kell vezetnie; s hogy oltalomról kell gondoskodnia. Felirt Ferdinándnak, hogyha Erdélyt meg akarja kapni, most lépjen közbe, különben készebbek a töröktől, mint Martinuzzitól vásárolni meg Erdély nyugalrát '). A gyűlésen pedig meglegedett azzal, hogy összeírátá az ország sérelmeit, s minden nemzetből négy-négy követet indított János királyhoz, s minden forradalmi szint kerülve, a gyűlést eloszlatta.

A követek Budára értek. Utasításuk volt, hogy a vajdák-ról a gyanút leomssák; Martinuzzi gyakori nehéz adó s egyéb rovatalait kárhoztassák; s tudassák Zápolyával, miképp félnek, nehogy Erdély végül is a már török kézre került Horvátország sorsára jusson; meghagyatott nekik, hogy felhányják, miszerint uralkodása alatt a királyi jövedelmeken kívül Erdélytől többet felcsikortak már két millió aranyforintnál, s a nemesség jobbágyaira már huszonöt dica vettetett, melyek mindenike meghaladta a 32,000 frtat; hogy a szászok a súlyos adók mellett a szabadságot már csak hírből ismerik; hogy a székelyektől már több felszedetett százezer darab ökörnél; hogy Martinuzzi borral, gabnával csaknem egyedárusságot üz a kincstár és maga hasznára; panaszkodtak önkényről, zsarnokságról, huzavonáról, mindenről mit a kincstárnok ellen felhozhattak; s felkérték János királyt, hogy miután a pénzt Erdélyből annyira kisajtolta, hogy már is cserekereskedésre jutottak, s miután uralkodása alatt pénzt nem veretett, kezdjen veretni ²⁾).

A követek benyújták ez értelemben szerkesztett kérvényüket, elmondtak mit elmondhattak: a választ maga a király viszi meg, volt a felelet... s azzal a király őket Budán elzáratta.

¹⁾ Hatvani, M. Történeti Zsebkönyve. 181.

²⁾ Katona. XX. 1310.

Ez alatt Török Bálint Várad, Petrovics Hunyad felől benyomult. Sehol semmi ellentállás, sehol más ellenség, mint a vajdák saját várai. Sőt Kornis Miklós és Andrassy Márton székely és szász csapatokkal nevelték a bejött királyi seregetek¹⁾... A várak ostroma megkezdődött.

Zápolya, ki tábori zajok közt tölté élte nagy részét, ha nem is volt Nagy Sándor vagy Hunyadi Mátyás, a puszkaporszagot soha sem kerülte. Bár ifjú szép neje érdekes állapotban, maga sem a legjobb egészségben: mégis harczterre készül. Midőn főemberei zúgolódtak, hogy oly emberbe, mint Majláth, hogyan helyzetetett akkora bizalmat, s kérdezek, melyik szabályát vegyék elé: melylyel Dózsa pórhada ellen harczoltam — szólt — Majláth uram sem érdemel mást²⁾.

Így indul Erdélybe. Szekérrel jó. Apr. 18-kán Gyalunál van, hová Verbőczyi cancellára, Petrovics egyik vezére, Verán ez Antal — ekkor még világi ember, de azért a gyulafejevári praepostság helytartója — jöttek elébe Kolozsvárról, az erdélyi főrendekkel. Itt sajnálja el a hírt, hogy Péter vajdát a csicsóivárból már a portára indíták; itt azt is, hogy a most is festői romban álló Almás várat, Kolozsvártól nem messze, Zsombori Mihály feladta, hogy Diódot, Balassa másikat várat, Fejérvár és Enyed közt, ostrommal bevették³⁾, s hogy a Kolozsvár szomszédában fekvő, szirtre épült Létaivár ostrom alatt van... A szelíd lekli király lelkére a polgárháború nem remélt nagysága igen szomorítólag hatott⁴⁾.

Majláth e szerint magára lön hagyatva. Hogy a bizonyos veszélyt kikerülje, Fogarasvárába futott, családjához; s miután a török pártfogását nem nyeré meg, a Ferdinándét kezdé szorgalmazni.

János Tordára, máj. 7-re, hongyülést hirdet⁵⁾. A két vajdát s pártosait megidéztteti. Már a gyűlés előtt megjelent Ke-

¹⁾ Istvánfi, Histor. Libr. XIII. (147. 1.)

²⁾ Erdély Történeti Tára. I. 9. 1. ³⁾ Lerontáb. Istvánfi, Libr. XIII (147. 1.) de nem áll.

⁴⁾ Kovachich, Scriptorum Minores. I. 17. Érd. Tört. Tára. I. 14,

⁵⁾ L. részleteit. Wolf. de Bethlen. I. 316—19.

resztes, mint Balassa vajda engesztelő hírnöke: s a király a vajdáknak három napra szóló menlevelet küldött. A velek tartó szászok is megjöttek, s hosszas mentegetőző beszédhez töreköztek, de János király kegyelme biztosításával félbe szakasztotta. Balassa Imre is megérkezett, sárga paripán, kíséretét a Keresztes-mezőn hagyva, maga mint bűnbánó, feketébe öltözve, a király elé borult, kegyelmet kért ¹⁾.

Ily előzmények közepeit nyílt meg a tordai országgyűlés. Majláth csak dandára által képviseltee magát, s egy óvást küldött be, melyben bűnösségét el nem ismeré, s mindent Martinuzzi és Bethlen Farkasra hárított. Balassa, kopasz fejét féltvén, a mint menlevelének ideje lejárt, éjjel odább állt ²⁾. Mire a gyűlés máj. 12-kén a vajdákat s pártfőnökeiket felségseretőknek nyilvánította, jószágaiktól megfosztá, Kendi Ferencz alvajdát pedig Váradra belobbezé. S azzal a lázadásnak vége volt... De van e gyűlésnek még szebb emléke is. Itt szereztett Verböczi közreműködése mellett Erdély megyei élete, alkotmányos életünk garantiája. A megyei főbirák, alispánok választását a nemesség kezébe tevék le; mi által az alkotmányt ellenőrző megyegyűlések, s a közszellemet tápláló tisztujítások érdekességének megveték alapját ³⁾.

Már csak a vajdák voltak hátra, kik Fogaras várfalába veték reményüket. Török Bálintot akarta a király az ostrommal megbízni, de ez egyelőre vonakodott, s becsület-széken látattá el, vájjon teheti-e ezt barátja s eddigi fegyvertársa ellen. Martinuzzi és Battyáni Orbán igennel szavazott: s Török, Báthori Endrével 5000 fegyverest vezérelve, Fogarast megszállották.

A gyűlés végével, mi máj. 18-kán végződött, János Fejérvárra indult. Lassan haladt, mert már hideglelésben szenvedett. Innen írja máj. 25-kén Statileonak Franciaországba, hogy a gyuladást eloltotta, a vajdákat ostrom alá vetette, s a többi pártfőnököket belebbezte, javaikat lefoglalta ⁴⁾, De nem

¹⁾ Erdély Történetei Tára. I. 16. ²⁾ Hatvani, Történeti Zsebkönyve 180. ³⁾ Eder. Simigianushoz. I. 200. L. gr. Kemény gyűjt. Art. Diet. I. 18. ³⁾ Okl. Szeredai, Series Episcop. 198.

soká örvendhete győzelmének, mert naponta gyengébben érezte magát, s egyik oldalát szélhűdés érte... elbetegesedett...

Török a mint Fagaras alá ért, ostrom helyett alkudozott: Fogaras helyett Gálád várát ajánlta fel; s Majláth bár egyelőre még csak a vele bezárkózott Balassa Imre és Gerendi Márton életét és javait kívánta biztosíttatni, később mert látta, hogy Török az ostromhoz nem lát komolyan, sőt Magyarhon felől is segélylyel biztaták, távoztának oly árt szabott, hogy János visszautald ¹⁾).

így húzódott halasztódott a dolgok fejlődése... János betegeskedett, miniszterei haboztak... Ferdinánd pedig jun. elején követet küldött be, ki a váradi béke ürügye alatt a dolgok állását kémlelni jött, s János udvarában azzal vigasztalák, hogy ha Majláth terve győz, mind János, mind Ferdinánd teljesen megbuktak volna ^{a)}).

Azonban a király betegsége mind súlyosabb. Magát a táborhoz, a közel eső Szászsebesre vi'teté. S intézkedett, hogy Verböczi és Eszéki pécsi püspök Martiuuzzi helyett induljanak a portára, vigyék meg az Ígért adomány-pénzt³⁾)... Mikor Budáról eljött, 100 arany dijt tűzött volt ki annak, ki meg hozza az atyai öröm híré: jul. 7-kén fia született, s már jul. 13-kán az öröm hírnök előtte állt, s meghozá azon hirt is, hogy Magyarhon némely városai három egész nap zugaták harangjaikat örömlükben. A nagyszerű hírre az ágyuk megdördültek, a király lóra ült, kilovagolt, s a koronaherczeget éljenző tábor sorai felett szemlét tartott; s lakomát rendeztetek, hol poharait vígan üríté ⁴⁾)... Erre, mint némelyek állítják hideglelése, mások szerint szélküdése megújult, mások szerint a követtel bejárt orvostól mérget kapott ⁵⁾)... elég, hogy másnap, jul. 14-én érezni kezdi, hogy halála közég.

Hivatja tanácsosait: Verböczi Istvánt, cancellárát, Pe-

¹⁾ Katona. XX. 1360. ²⁾ L. Tudósítását. Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. U. 74. sat. I. 83.

³⁾ Katona. XX. 1360—69. ⁴⁾ Miles, Wiirg-Engel. 81. ⁶⁾ Magyar Történelmi Emlékek. írók. I. 868.

trovics Pétert, rokonát, Török Bálintot, egyik vezérét, Martinuzzi György és Eszéki János püspököket... A végpercz közeledett, a főurak mély fájdalommal álltak körül a király kóragyát, ki végrendelethez készült.. János király honszerető lelkének utolsó erejével különösen hármat ajánlt: hogy ha a hon java úgy kívánja, fiát koronázzák meg... idegen királyválasztástól óvakodjanak... s a törökkeli frigyét tartsák meg. Fia gyámjául rokonát, Petrovicsot s Martinuzzit nevezé. Martinuzzi — fordult a német gyűlöléséről ismert férfihez — ') kit a porból szivemben meghalt egyetlen testvérem helyére emeltelek, légy nőm s kedves fiam különös gondnoka; urak, atyámfia! árva nőm és gyermekemnek pótoljátok ki, mit bennem vesztének... támogassátok Martinuzzit... legyetek egyetértők... nehogy egyenlenségtökkel a haza jóllétét s fiam következősi jogát kockáztassátok²⁾).

Nem sokat hagyakozott, de eleget mondott arra, hogy a váradi, 1538-ban kötött szerződést övéi lelkében szétszaggassa... Erre nyolcz napi halálfájdalom következett be, mialatt csak intésekkel nyilatkozott... S júl. 21-én, reggeli 8 órakor, majdnem 14 évi országiás után, elhalt az utolsó koronás magyar fő, mintegy 53 éves korában³⁾).

¹⁾ Ambr. Simigianns. I. 220.

²⁾ Scriptores Minor. I. 52. Simigian. I. 182. Különös, hogy e részleteket éppen Verancz írja, Statileo-hoz rögtön irt levelében; s egy más jegyzetében (Magy. Tört. Emlékek. II. 334.) Szerémi Györggyel fog kezdet, ki azt mondja, hogy Martinuzzi mint kegyvesztett küldetett ez idő alatt Konstánczinápolyba, de nem ment, hanem magát Hunyadvárában betegnek tettei. (Magy. Tört. Emlékek. I. 351—2.)

³⁾ Wolf. -de Bethlen. I. 321—23.

IZABELLA KIRÁLYNÉ és I. FERDINÁND.

(1540—42).

I.

Helyzetünk. Izabella fia nevében a kormányt felveszi. Majláth Erdélyt el akarja szakasztani. Ferdinánd pártja erősödik. János fiát királynak választják.

János király hirtelen halála a hazát válságos helyzetbe sodorta. Nem volt ki a bár nem nagy király, de mindenesetre nagy ember nyomdokaiba lépjék.

Végtelen habozás mindenfelé. Már tizennégy éve, hogy a magyar mondhatni harci sátor alatt él, s az európai diplomáiba, mert a császár ellenzetté, nem bírta a magyar ügyet congressus elé vinni.

Tizennégy hosszú év pusztítá a magára hagyott magyart, s még nem volt kimerülve. De mégis ott álltunk, hogy már a hatalmasok Ferdinándhoz hajladoznak; a népnek mindegy, török vagy kutyafejlt tatár, csakhogy szenvedéseinek vége legyen; Erdély pedig elszakadni készül. Oszlófélben van a majd hét századig virágzott magyarhaza... Báthorinak és Zápolyának kár volt egyszerre születni, vagy hamar egyszerre éltek, s Báthori Ferdinándot kikiáltatá: vagy Ferdinánd vagy Zápolya lett volna nagyobb kormányférfi, határozottabb uralkodó, ügyesebb hadvezér, hogy hamarább végeztek volna. így a Zápolyapárt addig gunyolá a másikat németnek, a Ferdinánd párt ezeket töröknek, míg egymástól elidegenedett a nemzet. Színlés, gyáva határozatlanság fészkelte meg magát a nemzet szellemében.

Zápolya tanácsosa előbb Verböczi, később Gritti, végül Martinuzzi; hogy egyik sem elég bélátó államfő, mutatja az, hogy mind a hármat megölék; Ferdinánd tanácsosa előbb Báthori, ki Zápolyának csak ágyúval tud felelni, később a Szébenben született s végre primásságra vergődött Oláh Miklós, ki mivel Ferdinánd mellől nem mozdult, a hazai viszonyokat kellőleg nem ismerte.

Egyiknek sem volt embere, melyet a válságos idők kívántak volna.

S mind kettőjük ellenében ott állt a hatalmas Szolymán, kit egyik neje, az olasz születésű Roxolana ¹⁾, s a vakbuzgó dervisek a pogánygyűlölő Ferdinánd ellen folyvást fanatizáltak. A francziával kezét fogva felhasználták János királyt s a magyar nemzetet arra, hogy a császár és Ferdinánd az egyetemes monarchiát, — mit Napóleon megkísérett, miről a muszka álmodik, s mihez V. Károly oly közel volt, — fel ne állíthassák. .. Ezért foglalta s adta vissza Szolymán háromszor Budát; nem pedig mintha a magyar világtörténelmi hivatását fel fogta volna.

Zápolya ismerte nehéz helyzetét. De ő is felhasználta őket hazafi célja, a trónhelyreállítására nagy munkájára... Támogatásuk mellett legalább lavírozhatott, míg a Mohács előtt elpuhult, s Mohácsnál jobbait elvesztett nemzet magát regenerálhatja. ..

János király bár hosszason haldoklót, tanácsosai le voltak verve, mert nem volt a nemzetben Eleazar, kire a mennybe ragadtatott Ily és palástja szállatott volna. Most látták kit vesztek.

Legelső léptük volt, hogy egymásnak ünnepélyes esküt tettek le, hogy János elveinek hiv követői lesznek. Mig programjukat megalapíták, eltitkolták urok halálát, s naponta özszejöttek a király szobájában.

Második léptök volt, hogy Verböczit s Eszéki János

¹⁾ Magy. Történelmi Emlékek, n. 193.

püspököt a portára indíták, megvinni az annyit halogatott adót, s felkérni a király fia támogatására ¹⁾). Zsigmond lengyel királyhoz júh 23-án szintén követséget indítottak.

Harmadik volt, tisztába jöni a Fogarasba zárkózott pártos vajdákkal. E végre Török Bálint Fogaras alá szállt, ostromolt és egyezkedett. Azonban a vajdáknak értésére esett a gyász eset, s csak azon feltét alatt kívántak egyezkedésre lépni, ha az ellenük hozott ítéletet megsemmisítik, elkobzott javaikat visszaadják s méltóságukba visszahelyezik. Büszke feltételek, melyek ellenében csak az nyomott valamit, hogy a vajdák biztonsági levél mellett készeknek nyilatkoztak a királynéhez felmenni, s tőle bocsánatot kérni; de miután országgyűlés előtt az esküt a fenálló kormány, Izabella és fia részére letenni vonakodtak, az alkudozás hosszára nyúlt.

A tanácsosok, hogy a dolgok fejlődését siettesék, Szászsebesre hongyulást hirdettek. Hűségesen megjelentek a rendek, meg még a szászok is, s részint jó szántókból, részint mert az ország tekintélyesebb érődéi Déva, Diód, Küküllővár, Görgény, Vécs, Csicsó, Szamosujvár, Léta, Almás, Hunyad várak, a gerendi és aisznódi kastély, Fejérvár s több város a Martinuzziék őrségével voltak ellátva: a királyné és fiának a szászok is letevék az esküt, s csak annyit kértek, hogy a török hadjárataitól és az urak zsarlásaitól védelmezzék ²⁾).

A szászok e lépte meglehetősen befolyással volt a bennekizó Majláthra, de nagyobb volt az, hogy Rádul, oláhhoni vajda Martinuzziéknak a barátságos viszony fentartására kötelezte magát, miért ezek Vinczet és Borbereket, mint az oláhhoni vajdák egykori, de Majláthtól elfoglalt hűbérét, visszaígérék ³⁾). Még egy harmadik szerencse is érte őket, az, hogy a békétlen morva és sziléz urak egy küldöttséget indítottak volt a még forradalom terén képzelt erdélyiekhez: s most e követség a fenálló kormánynyal, Martinuzziékkal, s nem Majláthékkal kívánt szövetkezni ⁴⁾).

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 31. Simigianus. I. 183.

²⁾ Kovachich: Scriptorum Minores. I. 67—59. ³⁾ Kovaohich. I. 59,

³⁾ Katona, Hist. Crit. XX. 1404. I.

Mindenfelől kedvező eredmény. Annyival meglepőbb volt a tanácsosokra nézve a hír, hogy Magyarhon pártokra szakadtott: egyik Ferdinánd alatt akarja a hont egyesíteni, a más párt, melyhez Zápolya néhány főemberei tartoztak, már alkudozik, mennyiben megírták a császárnak, hogy vagy komolyan gondoljon az ország védelmére, vagy becséne, Ferdinándnak is rendelkezék, hogy a keze közt lévő részt is bocsássa ki *), s hogy csak egy harmadik rész az, mely Martinuzziékkal a régi török pártfogás mellett nyilatkozik... S midőn a Perényi által vezetett köpenyforgató párttól, augustusban, azon fenyegetést vették, hogy a vajdák ostromával hagyjanak fel, különben segítségökre jönnek †): jónak látták a tanácsosok, hogy Magyarországra, Izabella támogatására siessenek ... s a Majláth által ajánlt fegyverszünetet elfogadják ‡).

Kimenetelük hordereje nem pusztá képzelt, mert János király holtteste, s a magyar királyi korona közökben vala. A halál után egyelőre azon voltak, hogy a királyt Gyulafejevárt temessék el; de miután a fejevári káptalan a koronát s királyi kincstárt örödtvényei gyengesége miatt befogadni tanácsosnak nem tartá: a dévai várba, e magas s kétszeres kőfallal környezett magas sasfészekbe rakták vala le. Most, nehogy a királyfi következési jogát kockáztassák, siettek, hogy a magyar királyok rendes temetkező helyén, Székesfejevárra tegyék le.

Szászvároshoz sergct vontak össze, ahont Bornemisza Boldizsár kormányzására bizák; s a gyászesettől egy hónap múlva, Déváról a király holttestét s koronát Martinuzzi, Török Bálint, Petrovics és Podmánczki János vezérlete, s négyszáz gyalog s ezer lovas fedezete alatt Magyarhonnak indíták.

Az elővigyázat, erős fedezet nem volt oknélktili. Mert alig indultak meg Déváról, a Maros-völgy akkor még járatlan Vitain, a királyi kincsek mesés sokaságával felbujtogatott havasi oláhok az utócsapatot megrohanták; de saját veszteségökre, mert a

*) Hatvani, M. Tört. Zsebkönyve. 201. -) Katona, Kist. Crit. XX. 1399—401. ‡) Istvánfi, Libr. XIII. (148. 1.)

fegyveres gyászkíséret szétverte őket ¹⁾). Nagyobb veszély fenyegető őket Ausztria felől, honnan Fels Lénárd tábornok leindult, s mindenáron útját akará állani a temetkezésnek. Martinuzziék sebes haladása ezt is megghiúsítá, ellentállás nélkül érkeztek Székesfehérvárra, s sept. 15-kén János királyt a magyar királyok temetkezőhelyére temeték.

Míg ezen vívmányhoz jutnak, Majláth Erdélyben álcrczát teljesen elvété. Mint egy Marius, ki lent született, de természetes esze, s hős tettei által alant roppant népszerűséget, patriciusi házassága által fent barátokat szerzett magának, miként az egykori hatalmas néptribun, honszerelme s nagyravágásától korbácsoltatva, a hon megmentőjének veté fel magát. A mint a tanácsosok kivonultak, másodsor is követeket indított a portára, mely a királyfi születését kétség alá hozza, a tanácsosokat elvádolja, s öt méltónak fesse arra, hogy a szultán Erdély kormányát reá bizza. Benn a hazában hol a német, hol a török párt igényei kecsegtetése által ismét pártot alakított. Aug. 29 kén, Segesvárit gyűlést tartott, magát és vajda társát kormányzó főkapitányokká nevezteté; a hon jövedelme kezelését magokra ruháztaták; ezer székely háromezer zsoldos fegyverest szavaztattak magoknak; a püspökségre kimondaták, hogy ha dandárját ki nem állítja, tizedét elveszesse; a merész szónok Tömöri Miklóst számiizék, jószágait felpredáltaták ²⁾)... Bornemisza Boldizsárnak s a várak parancsnokainak megízenék, hogy nyugton maradjanak, mert ők is azt teszik; Izabellához pedig követeket küldtek, kik biztosítsák, hogy Erdély oda fog szózatolni, hová Magyarország többsége ³⁾).

Ez alatt megnyílt a feszült figyelemmel várt királyválasztó gyűlés, még pedig a Rákos mezején. János király országa néhány főúr kivételével megjelent, meg a különben is szép s gyásza által még érdekesebbé vált Izabella, özvegy királyné, s fiát János Zsigmondot sept. második felében

¹⁾ Kovachich: *Scriptores Minores*. I. 62. ²⁾ Budai Fér. Polg. *Lexicon*. III. 430. I. 1541 febr. megengedik, hogy Tordéra hazajöjjön. Wolf de Bethlen. I. 346. Tud. gyűjt. 1829. VIII. 104. Katona, *Hist. Crit.* XX. 1406. gr. Kemény J. *Art. Diót.* I. 29.

egy akarattal királynak választák, úgy hogy kiskorúságában Izabella vigye a kormányt nevében; s három tanácsost adván melléje, Petrovicst a bel, Martinuzzit a pénz, Török Bálintot a badiigy vezetésére ¹⁾.

II.

Majláth magit Erdély főkapitányának neveztetvén, fejedelemségre törekszik. Izabellát Budán Ferdinánd ostrom alá veti. Majláth ellen török soieg jö, elfogják, örök fogságra jut.

Mi alatt e fenn foly, Majláth Erdélyben Berethalomban, újra csak szászföldön, Bogaras közelében sept. 21-kén más gyűlést tartott, egy török csaszt kerített, ki állítólag a szultán nevében eléadta, hogy a porta Majláthot elismerte, s neki engedelmességet parancsol. Erre a váradi fogságból megtért Kendi Ferencz, Gerendi Márton és Mikó László indítványt tőnek, hogy a gyűlés Majláthot fejedelemmé kiáltsa. A merész fellépés nem kevésbé lepte meg a rendeket; honnan egy rész választó gyűlést, a tapagatodzóbb szászok pedig öt hónapi haladékokat kértek, s e szerint a jól kigondolt terv, hogy a szultánt a rendek akaratával capacitálják, ez úttal dugába dőlt. Izabella véve e hirt, oct. 9-kén Bebek Imre, fejevári préposttól s Tömöri Ferencztől átírt az erdélyi rendeknek, hogy Majláthtól, ki magának főkapitányi hatalmat vett, óvakodjanak ²⁾. S hihetőleg e levél okozta azt, hogy a választó gyűlés, melyet oct. 18-ra Marosvásárhelyre határoztak, s melyre Majláth a székelyeket azon nem igen csábító záradékkal hitta vala meg, hogy négyezer forintot hozzanak, mint a mely a kirótt török adóba reájok esett ³⁾ — végképp elmaradt.

Csekély vigasztalás Izabellára, azon veszélyhez képest, mely Budán fenyegeté. Fels Lénárd, Ferdinánd vezére oct. 9-én már Esztergomnál állt, Yizsegrádot bevette, s oct. 20-án Buda alatt üte fel táborát, melyhez Perényi, s több magyar urak van-

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XX. 1416. 1. Pray, Epistolae Proc. II. 390. Miles, Wiirg-Engel. 31.

²⁾ Okl. Simigianus. I. 214. ³⁾ Éder, Simigianushoz, I. 208.

nak csatlakozva. Az ostromot alkudozás előzte meg. Izabella színlag késznek nyilatkozott Buda átadására, illetőleg a váradi békekötés elismerésére; de kívánta, hogy Ferdinánd teljesítse előbb a béke feltételeit, azaz adassa vissza Zápolya ős jószágait, mi azonban már ki lévén osztva, csaknem a lehetlenségek sorába tartozott. A vár feladásáról tehát szó sem volt, sőt miután Verböcziék levele megérkezett, s tudokra lett, hogy a porta a király fiút éppen azon kegyeivel halmozza, mint atyját¹⁾: oly kemény ellentálláshoz fogtak, hogy a német táborban lévő magyar urak óhajításához képest, Ferdinánd serge nov. 16-kán az ostromot tavaszra hagyta, visszavonult: nem jártak messze, s már a nándorfejérvári basa, mint a szultán kegye képviselője, ott termett Buda alatt.

Buda felszabadulván, a közfigyelem ismét Erdélyre fordult, hol Majláth a török pártfogás keresésével látszólag felhagyva, Ferdinánd felé kezdett gravitálni, ki már oct. 30-ról tudatta volt a szászokkal, hogy Nádasdi Majláth sógorát, Balassa Zsigmondot, a vajda rokonát s Horváth Gáspár nagyságos urakat beindítá, hogy Majláthot a török felé hajlástól elidegenítsék, s a szászokat Ferdinánd oltalmáról biztosítsák²⁾. Üres kézzel jöttek, de azért a reményben kifogyhatlan szászoknál, valamint Majláthnál is eredményhez jutottak. Sinken egy gyűlés jön létre, hol mind a vajda, mind a szászok letevők titokban az esküt³⁾; s azon esetre, mihelyt Ferdinánd 3000 gyalog, 1000 lovast s tüzérséget küld segélyökre, azonnal nyílt engedelmességet ígértek, de addig a hűségi okmányt csak a Majláth kezébe tevék le⁴⁾.

A többi részekkel most se boldogulhattak. Sőt ellenben a magyar megyék, s a megyékben fekvő várak parancsnokai síkra szálltak; sőt a főkapitányok magok közt is meghasonlottak, Balassa Offenbányán Izabella fővezérével Bornemiszával összejött, s a királyné kegyét magának biztosítván, dandárját felajánlta⁵⁾. S a két párt közt apró csatákra került az ügy.

¹⁾ Okl. Schesseus, Rum. Pan. 13. I. Pray, Epis. II. 87.

²⁾ Okl. Éder, Simigianushoz. I. 211. ³⁾ Pray, Epist. Procerum. II. 89,

⁴⁾ Éder, Simigi&nushoz. I. 241. ⁵⁾ Katona. XX. 1452,

Ferdinánd Gerendi Mártonnak, ki Majláth hűségi fogadását felvitte, 1541. jan. 20-ról okmányt szolgáltatott ki, melyben most is ígéri, hogy Erdélyt minden kül és bel ellenségtől megvéndi; addig a bárom nemzet jogait kiváltságait elismeri, valamint azt is Ígérte, hogy tisztségekre csakis benszálltett hazafiakat fog alkalmazni ¹⁾. De még le sem érkezett Gerendi, Majláth jónak látta Bornemiszával fegyverszünetet kötni, s febr. elején Tordán, a rendek beleegyezésével a hon kormányát, annak jövedelmeit, sóaknáit egy jövő országgyűlésig kétfelé oszták.

Így nyílt meg a magyar történelemben oly nevezetes év, melyben a Budát fenyegető vész az erdélyi ügyeket az udvarnál egyidőre háttérbe szorítja. Pesten s környékén német őrség volt hagyva, s tavasszal Buda ostroma keményebb alakban volt megújulandó. Martinuzzi, hogy a bekövetkező török beavatkozást elhárítsa, febr. Ferdinánddal alkudozni kezdett. S bár az ostrom viharától reszkető, s Martinuzzitól szigorú gyanúság alá vetett Izabella királyné Ferdinánd kezére játszott: csakhamar belátták fent, hogy az alkudozás, Martinuzzi vas gyűlöletén végül is megtörik; nehogy a segítségre készülő török Ferdinándot megelőzze, a Fels helyébe léptetett Roggendorf fővezért 20,000 emberrel máj. 3-kán Buda alá állíták, s az ostrom megkezdődött.

Míg az ostrom foly, forduljunk Erdélyhez, hová Martinuzzi ápr. 7-kén megírta a szász nemzetnek, hogy hagyjon fel Ferdinánddal, mert csak török pusztításnak teszik ki hazájukat ²⁾. S sok igazsa volt, mert Szolymán ismét mindent mozgásba hozott. Míg ő egyfelől nyomult, másfelől a Zápolya által portárra küldött Péter moldvai vajdát, kit azon Ígéreteré, hogy Majláthot kézrekerítendi, trónába visszahelyezett, Achmet bég, nikápolyi basa s az oláhoni vajdával 20,000 ember élén Erdélybe indítja.

Majláth belátva a vész nagyságát, jun. 18-kán felszólítást bocsátott a hazához, hogy a határon álló török ellen fegyverrel keljenek ³⁾. Hasztalan volt... Mert bár Ferdinánd fegyvere az

¹⁾ Okl. Éder, Simigianushoz. L 220—21. 240.1.; Okl. Éder, SimigianuBhozi I. 289. ²⁾ Oki, Éder, Simigianuaboz. I. 285. Kemény, Heft, h 217.

összerongált Buda alatt csaknem a siker pontján állt: senki sem akart többé engedelmessé válni.

Nem volt mit tennie, 400 emberrel ismét Fogaras várába vette magát, s ellentállásra készült.

S nem ok nélkül bizott Fogaras várában, mert mindamellett, hogy lapályon fekszik, a hadműtan akkori állásához képest tekintélyes erőd vala; négyszögben övedző, maig is ép kemény kőfala, a körülie most is ott mélyedő negyven ötven lépés víztartó, melyen ma is láthatólag felszedhető hid vezetett be, bár mely seregnek munkát adott.

Azonban Péter, moldvai vajda, kinek tróna szava beváltásától függött, nem igen válogatá az eszközöket. Megérkeznek, táborba szállnak; sergők egy részét a szász és székelyföld megrettentésére küldik ki!), a hátra maradt rész fedezete alatt jó eleve megkezdett cselük kiviteléhez fognak.

Már mielőtt megérkeztek, Majláthnak azt ízenék, hogy a szultántól fejedelemségre vágyakodása érdekében jó választ hoznak ²⁾. Fogaras vára alá érkezvén, beizenik, hogy Bornemisza Boldizsár, a királyné főkapitánya velök van, azért csak négyszem közt szeretnének vele szólni. A nagyravágyás erőt vesz Majláth tapintatán, s beleharap a horogba. Fényes küldöttség jelenik meg Fogarasban, hogy menjen ki, hallaná a szultán akaratát, s trónkövetelésének vessenek véget. S neje és övéi minden ellenzése daczára, kimenetelét megígéré ³⁾.

Megkapta mit kért, a hitlevelet, meg a kezeseket; két moldvai, két oláhországi embert s két törököt, kik fényesen felöltözve, fölhangzó álnevekkal Fogarasba jöttek ⁴⁾.

Majláth erre fejedelmi pompával, mint mondják Gritti drágaköveitől ragyogva⁵⁾, Tahi Bernád, Czériák Pál, Káváci Jób s más 40 lovag kíséretében a táborba megy⁶⁾, hol fényes kísérettel a basa két fia jött elébe. Pompás sátorba szál-

¹⁾ Wolf, de Bethlen. I. 404. ²⁾ Miles, Sieb. Würng-Engel. 36. Istvánfi Libr. XIV. ³⁾ Magy, Tört. Emlékek. írók. LU. 74. ⁴⁾ Kettőt közülök Martinuzzi 1545-ben kísértetett haza pompával. Fundgruben. I. 33. I. ⁵⁾ Mile», Würng-Engel. ⁶⁾ Istvánfi, Hist. Libr. XIV. (160. 1.)

líták, s az első nap a basa s vajdák meglátogatásával s fényes lakomával telt. Másnap is így folyt délig, mi alatt 10,000 lovas Fogarast behalózá. Estve felé Péter vajda a terv kiviteléhez fog, Majláthot magához kéreti, Bornemiszát jobb, ötét balkéz felől maga mellé ülteti.

A sátrat fegyveres nép állá körül.

A mint leülnek, Péter elveti álarczát, Majláthnak szem-rehányásokat tesz, s néhány perez múlva balját Majláth vállára téve felkiált: eb, török császár foglya vagy! Erre a vajda emberei berohantak, Majláthot kifoszták, tollát elvevék, önnön övével kötözék meg; s átadák a basának¹⁾... Itt van helye az ismeretes regének, mely szerint midőn Majláth a basa esküjére hivatkozott, azon feleletet kapta, hogy az eskü úgy szól, míg nap lesz az égen, egy hajszála sem görbül meg; de a nap lement, s a basa esküje már nem kötelez...

Így és itt végzé pályafutását szűnyogszegi Majláth István, ki ügyessége által Erdély legfőbb méltóságára emelkedett. Mint alant született ember, még mind az előítéletes történelem nyomása alatt áll; nem látunk mást benne, mint pártost, ki kétszer volt Zápolya, kétszer Ferdinánd párti, s a törökkel is kaczerkodott. Végső nagy csalódása megalázta őt az utókor előtt, pedig mit különbözik a megbukott s Afrika szultána oltalmába siető nagy Pompejusétól, legfelebb, hogy ez mikor poroszlóit megpillantá, nem sohajta fel: ki kezét nyújt a zsarnoknak, az szabadságát dobta oda.

Majláth örök fogságra jutott ²⁾, s maga után vonta Fogai-as vár bukását, mely jul. 18-kán feladá magát ³⁾... Neje, kis fiával Gáborral, é Margit leányával Magyarországra ment⁴⁾.

S Erdély Izabella királynénak a hódolati esküt most már egész országu letehette, s azt jul. 22-kén le is tette ⁵⁾.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. írók. III. 76.

²⁾ Konstánzinápolyba vivék s a héttoronyba zárók, ott halt el 1551-ben. Tud. gyűjt. 1837. VII. 46. 1. Kiszabadítására mennyi mindent elkövettek, 1. összeállítva, Hatvani Zsebkönyve. 809.

³⁾ Kovachich: Scriptoros Minores. I, 22. ⁴⁾ Wolt. de Bethlen. I. 408.

⁵⁾ Ambr. Simigianus. I. 268.

III.

Izabella ostrom alatt. Török segély jó, felszabadítja. Szolymán is megjő,
Budát elfoglalja. Magyarban három részre szakad. Izabellát
Erdély élére állítja.

Ez alatt Izabella királyné Budán ostrom alatt áll, s ajun. elején történt roham vészeitől s lengyel uraktól ingereltetve, beleegyezett hogy Révay jun. 14-ke éjjelén az ostromlókat a várba csempéssze: mi rosszul litvén ki, Martinuzzit még szigorúbb rendszabályokra kényszerítő. Nehéz helyzet, mert a falak omlanak, az élelmi szer . fogyófélben, s a várban csak mintegy kétezer fegyveres... De a basák már közelítenek, a szultán aug. elején már Nándorfejérvártt, hol neki a rabságra jutott Majlátbtal kedveskednek... S Roggendorf, Ferdinánd fővezére csak arra ébred, hogy a basák körlilfogák, aug. 21-kén estve menekülni akaró táborát megtámadák, tönkre verék, s minden tüzérségétől megfoszták.

Ferdinánd serge futott, vezére Roggendorf sebében és szégyenében meghalt. Aug. 26-kán Szolymán is Buda alá érkezett, megkezdődtek a kölcsönös üdvözlések és ajándékozások; de minthogy törvényei tilták keresztény nő lakába lépni, felkérte Izabellát, hogy kis fiát, az egy éves János Zsigmondot, küldje le táborába, hogy lássa azt, kit éppen azon kegyeivel akar halmozni, mint halmozá atyját. Egyszerűnek látszó kívánság, de mégis olyan, mely bármely anyát végtelen aggodalomba hozott volna, s a török ellen működő Izabellát méltán kétségbeejtette. Azonban Verböczi s főleg a kegyében álló Török Bálint ajánlatára!), aug. 29-kén a kis királyfiut pompás kocsiba tevék, s a tanácsosok kíséretében bemutaták Szolymánnak, ki öt szeretetével halmozta ²⁾.

Mig ezek a török táborban időznek, Szolymán finom cselekvőttekben a jancsárság, a bámész nép között, a budai várba

¹⁾ Hagy. Tört. Emlékek. írók. III. 81.

²⁾ Istvánfi, Libr. XIV. (167.)

lopja magát. S csak azon veszik észre, mikor Buda utczáin 3000 török fegyveresen sorakozik, s a várat elfoglaltak kiáltja.

Roppant leveretés, kétségbeejtő helyzet! A királyi!, a tanácsosok, az őrség fejei s maga az őrség egyrésze is mint díszkíséret a török táborában. A főváros, királyi lak megszállva. S a királyi lakban egy könyzaporban úszó gyöngéd anya mondhatni egyedül... Örök nevezetes nap, éppen azon nap, mely 15 év előtt a magyar nemzetet Mohácsnál eltemette.

A királyfi néhány óra múlva, ajándékokkal halmozva megtért; de nem Martinuzzi, Petrovics, Verbőczy, Török B. Battyáni Orbán, kiket tanácskozás Úrügye alatt a szultán magánál tartott ').

Budát őrséggel kelle megraknia, mondá a szultán, mert egy változékony nő kezén nem hagyhatja, különben vagy Ferdinánd kezébe esik, vagy oltalma végett minden évben költséges hadjáratokra kell készen lennie. Sept. 1-én megizené Izabellának, hogy átvette Budát, mert látja, hogy megoltalmazni gyenge... készüljön Erdélybe; de biztosítja, hogy mihelyt a herceg felnő, egész Magyarországot reá szállítja; addig is neki adományozza a Bánságot és Erdélyt a Tiszaig ^a)...

Budára tehát basa ült be, s a független magyar királyságnak, a magyar nemzet méltó fájdmára — vége volt.

Sept. 2-kán a szultán is felment a várba, s egy mecsetté alakított templomban imát végzett. Sept. 4-kén Izabellához pompáson kiállított okmányt küldött fel, melyben őt és fiát ígéretéről biztosítja.

Másnap, sept. 5-kén, ott álltak a fogatok Mátyás király palotája előtt az utolsó magyar királyné elszállítására; ökök fogatok, mert a lovakat felemésztette az ostrom ³)... A királyné és kísérete nagy búsan oda hagyá az egykor büszke királyi várat... Miután elhagyá, a szultán a tanácsosok közül Martinuzzi, Petrovicsot, Battyánit utána bocsátá, Pesten alól

¹) Katona, Hist. Crit. XXI. 66—98. ²) Kovachich: Script. Min. II. 14.

³) Istvánfi, Libr. XIV. (168.) Miles. 86.

⁴) Csak Varsányon kaptak lovakat. Magy. Tört. Emlékek. Okmányt.

érték el. Verbóczit Budára küldé, lenne a nemzet fobirája ¹⁾; Török Bálintot pedig, kinek változékonysága s nagyravágyása elég kezességet nem nyújt, magával vitte Konstánczinápolyba²⁾.

A Zápolya párt meg vala törve: Ferdinánd is, nehogy Szolymán Bécs, vagy felső Magyarország ellen forduljon, követeket küldött, alkudozott, adót Igért. S az eredménynyel megelégedett, Szolymán sept. 22-kén még egyszer felment Budára, vívmányáért újra hálát adott istenének, s azzal haza indult.

Haza ment, Izabellát itt hagyá hazátlan bujdosásban, mert hová jöni akart, Erdély határit Bornemisza Boldizsár, kit Martinuzzi itt hagyott volt, részint Erdélyt, de inkább hatalmát Martinuzzitól féltve, fegyveres néppel zárta el elüttök ³⁾. Lippára vették be magokat, ott liték. fel a fejedelmi udvart.

A pápa, császár, német rendek, kik eddig a magyar nemzet gyengülésében még tán nyereményt láttak: most ki kezdtek ábrándulni. A tetőpontján álló török birodalom határa most már Bécsből csak néhány mértföld. Mire évtizedeken át készültek, a török elleni segélyadásra, most mindent elkövettek: egész Németország fenyegetve látta magát, mert a feltartó védfal, a magyar nemzet, oda van dobatva a hódítóknak.

Martinuzzit és pártját az esemény mélyen leverte. Magyarország háromra lett szakadása végtelen fájdalmat okozott minden jobb kebelnek: s tagadhatlanul Martinuzzi is a jobb hazafiak közé tartozott még.

Újra egyesíteni a hont: ez óhajtságban központosuk minden szív dobbanása. S miután a német rendek Ferdinándnak valahára komoly ígéreteket tettek, még Martinuzzi is feléje kezdett hajolni pártjával. Izabella, ki megalázott helyzetét bajosan szokhatta, most szívesebben egyezkedett mint valaha; Martinuzzi, Statileo és Petrovics részére dec. 18-kán teljhatalmozást irt alá, hogy a váradi béke alapján alkudozást nyissanak.

¹⁾ Kít a basa megetetett. Csengeri Budapesti Szemléje. I. 185—90. Tud. gyűjt. X. 1—33. I. ²⁾ Ott holt el Majláthtal a hét toronyban 1560-ben. Tud. gyűjt. 1835. IV. 60. Istvinü, Libr. XIV.

³⁾ Kemény: Fundgmben. I. 26. Katona. XXI. 11. 88.

S dec. 29-kén Gyalun, Izabella biztosai, s Ferdinánd részéről Serédi Gáspár előleges egyezményt írtak alá, melynél fogva ki lón mondva, hogy Izabella a váradi béke feltételei mellett igényeiről kész lemondani ¹⁾).

Az említett béke pontjainál fogva Izabellának vissza kell vala kapnia a Szepességet, vissza az egykor oly gazdag Zápolya-báz minden várait, uradalmait: nehéz pontok, mert azok Ferdinánd főnökei közt ki voltak már osztva. Martinuzzi igényei szintén hasonlók, ő sem kívánt kevesebbet, mint hogy Erdély kormánya kezében hagyassék; s Ferdinánd azt kívánta, hogy miután Erdélynek két vajdája szokott lenni, Martinuzzi is azt egy társvajdával kormányozza ²⁾).

Martinuzzi ez egyezkedéstől nem sokat várt. Csak annyit akart, hogy bizonytalan helyzetében Ferdinánd felé se szedje fel maga után a hidakat. Minden gondja a volt, hogy a királynénak és udvarának Erdélyt megnyitassa. E végre Erdély rendéinek gyűlést hirdet, 1542. jan. 10-én Tordán a megyékkel, 25-n Vásárhelyt a székelyekkel és szászokkal tanácskozik, s ékes-szólása minden erejét felhasználá, hogy a nemzetet a török Budán elkövetett árulásával kibékéltesse ³⁾); mert attól tartottak, hogy ha Izabellát hegyeink közé vesszük, a kétfelőlről ostromolt, s végre is török igába esett Buda sorsára jutunk. Végre félelmükön győzött a hazafiság önérzete. Márcz. 29-kén a rendek Tordán gyűlést tartának: Izabella befogadását s oltalmazását elhatározták. Azon esetre, ha valaki Erdélyt megrohanná népfelkelést, véres kard-hordozást határoztak. Bornemisza Boldizsárt, ki Erdélyt a király halálától fogva igazgatá, s Izabella bebocsáttatását ellenezte, kielégíték, felmenték, Erdélyből kiszavazák: a kormánypálczát Martinuzzi kezébe tevék le, mint helytartóéba, mellé a hét megye hét tanácsost választott, s felkérték a székely és szász nemzetet, hogy csatlakozzanak, s magok is ugyanannyi tanácsossal támogassák az új kormányt ³⁾).

¹⁾ Buchholz, Geschichte. Ferdinánd. I. V. 172. ²⁾ Hatvani, M. Tört. Zsebkönyve. 254. ³⁾ Kulcsárféle Krónika. 13. 1. gr. Kemény Cod. Art. Diet. I. 33. ⁴⁾ Ugyanott. 88. 1.

E vívmány Martinuzzi ingatag politikáját egyszerre megváltoztatá. A gyalui előleges szerződés nem tetszett többé, s mikor Ferdinánd azt ápr. 23-kán azon záradékkal fogadá el, hogy ünnepélyes aláírását Martinuzziék hódolatja bemutatása utánra halasztja: a szerződésnek Izabellávali megerősítéséről nem akart hallani; s folytatá készülleteit, hogy a királynét biztosabb menhelyre, Erdélybe hozhassa.

Ily élére voltak állítva a körülmények, midőn Erdély daczolja vézszel viharral inegnyitá bérczei fellegvárát a hontalan magyar királynénak s a vele hányódó magyar szent koronának. Fényes küldöttség érkezett Lippára, mely ünnepélyesen belátta, s egy más, mely a határokon várta, hogy Dévára kísérje.

Erdélybe jött tehát; nem soká megérkeztek a rendek, élőkön Adorján, kolozsvári plébánus és kir. tanácsos, s Izabellát mint Erdély fejedelmét köszönték.

Fejedelmi székvárosúl Fejérvárt, s lakul az — ápr. 8-án megholt — Statileo püspök megürült lakát hatázzák. Pünköst után négy nappal, Izabella, a püspöki javakat lefoglalástól féltő papságnak Déván okmányt ada ki, melyben azok sorsát a legközelebbi országgyűlésre bízá ¹⁾: mire a rendek öt Fejérvárra, mint a vajdai kor legtekintélyesebb magyar városába kísérek ²⁾.

Senki sem képzelte még ekkor, hogy Budán nem fog ülni több magyar király... s hogy Fejérvár másfélszázadig lesz az erdélyi nemzeti fejedelemségnek, a magyar királyság e romjának székhelye.

¹⁾ Old. Sieredai Serica. Episcop. 200. 1.

²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 408.

IZABELLA KIRÁLYNÉ.

(1542—51.)

I.

Izabella Erdélyben szervezi magit. Birodalma Latira. Ferdinánd részére szia-
dékolt lemondásról felhagy. A török hadat hoz: Ferdinánd a korminya
alatti Magyarhont védeni nem képes, folyvást vesz belőle.

Izabella királyné Erdélybe jött, egyelőre a dévai, később a gyalui várban, véglegesen pedig Gyulafejevárt Út fel királyi székét... Sajátlag e ponton válik el Erdély Magyarhontól... E percztől két magyar haza van, de csak mint egy test két szivkamarája, melynek egy az öröme, egy a fájdalma.

Izabella királyné a szultán és nemzet akaratahoz képest átvette fia nevében, annak nagykorúságáig a kormányt: s a Bánság, Magyarország egy része s Erdély felett elkezdé kormányzását.

Magyarország királynéja s vele a magyar szent korona végre is Erdélybe szorult, mintegy bizonyítékául annak, hogy az ős magyar királyok Feketetengerig nyúló birodalmának Erdély lett volna legtermészetesebb, legerősebb középpontja.

Mikor Izabella bejött, még hatalmas terület felett rendelkezett: Kassától Belgrádig terjedett uralma.

A Tiszán túl, Kassa vidéke a szép jellemű Csécsey Lénárd; lejjebb a váradi és Csanádi püspökség, Szathmár, Arad, Bihar, Szolnok, Békés megyék Martinuzzi alatt; Temesvár és Lippa környéke, Lúgos, Káránsebes s több városok felett, a Dunáig és Belgrádig, a királyi-ház tántoríthatlan

rokona, Petrovics Péter állt; Erdélyt s Máramarost a királyné kormánytanácsa igazgatá ¹⁾. Bár a magyar királyné egy sereg hatalmas várat, egy sereg várost és falut mondhatott magáénak; de fájdalom, a török kézre került Buda helyett Gyulafejevárvá, Mátyás palotája helyett erdélyi püspöki-lak lett a királyi székváros s királyi-lak. Szomorán kiálthatunk fel Virgillel: *En quo discordia cives — Perduxit miseros.*

A mint felebb látók, mikor Izabella Erdély határát átlépte, alkudozásban állt Ferdinánddal, hogy a magyar birodalom e részeit is uralma alá bocsássa; a szerződés már papíron volt, Ferdinánd megerősíté, Izabellán volt a sor, hogy azt aláírja.

E szerződésnél fogva Izabellának Szepesvárra kell vala költöznie, mint a vissza Ígért szépassági herczegség, a Zápolyák ős fészkebe; igende elfoglalója, a hatalmas Thurzó Elek azt előleges kárpótlás nélkül kibocsátani nem akarta: Izabella tehát a szerződést aláírni vonakodott.

Azonban a történik, hogy a német birodalom valahára Magyarország visszafoglalására tekintélyes serget szavazott, s az éppen indulandó volt. E sereg Erdély ellen is fordulhat, gondolák Martinuzziék, s a különben is feltételes szerződvényt a királynéval jul. 26-kán Fejevárt aláíraták ²⁾.

Harmadnap Izabella Kolozsvárra indult, hol a meghívóit rendekkel, minthogy Székesfejevárt jelen nem lehetett, férje temetési ünnepélyét maga is megtartá ³⁾.

A birodalmi sereg septemberben csakugyan beindult. Mire Erdélyből követség mene Bécsbe, mely a szerződvény értelmében hódolatot vitt ⁴⁾. S Ferdinánd oct. 1-én Martinuzzi részére egy külön szerződvényt irt alá, melyben állásában biztosítja.

Kedvező perez Ferdinándra, ugylátszik közóhajtás lón egyesülni Ferdinánd alatt, hogy közös erővel Budát s a többi részeket vissza vegyék... De nem volt ki felhasználja, mert Joákim brandenburgi fejdelem, a birodalmi sereg fővezére, Buda helyett Pestet ostromlá, s mire meghallá, hogy a töröksereg

¹⁾ Franciad Forgács Kerum Hungaricarum Commentarii. 2—3. I.

²⁾ L. az Oklevelet. Katona. XXI. 186. 1. ³⁾ Wplf. de Bethlen L 416,

⁴⁾ Bucholcz, Geech, Férd, V. 188,

Nándorfejérvárra érkezett, Ferdinánd s a sereg legnagyobb megáláztatására — visszahúzta táborát.

Az ország, mely kétségbeesett védelme felől, zúgolódásra fakadt; s a közelkeseredést nevelte az, hogy a német vezérek a kudarcot a magyarokra hárták, miért a hatalmas Perényi Péter fogságra vettetett, idegen bírák elé állítottak ¹⁾. Mire Thurzó Elek, helytartó, s más protestánsok szertefutottak ²⁾.

Ez esemény és erőszak a protestáns Erdélyt is raegrázá. Martinuzzi Perényi sorsától félhetett. A nép Péter vajdát rettegé, kinek a szultán meghagyta, hogy Erdélyen a Ferdinánddal szövetekezést megbosszulja.

Bár mennyire hánykódtak a kedélyek, oct. 11-én küldöttek indultak Bécsbe, s felkérték Ferdinándot, hogy Péter ellen segélyt küldjön ³⁾. Azonban segély helyett a jött, hogy Ferdinánd oct. 18-án az erdélyi püspökség javait Serédi Gáspárnak, a felső magyarhoni hadak vezérének adományozta ⁴⁾.

Segély sehol, s Péter vajda oct. 24-én Beszterczénél betört, Csicsót ostrom alá vette ⁵⁾. A német táborra jött, de tábort nem talált török sereg szintén fenyegetőleg állt Erdély határain. S Ferdinánd segély helyett, Bornemisza Pál, budai praepostot mint királyi biztost indítá, hogy Erdélyt átvegye, s azt Báthori Endrének, mint királyi helytartónak kormánya alá bocsássa.

Már csaknem közökben láták Erdélyt, mikor Martinuzzi, fájlalva magát, Izabellát és a hont kockára vetni, döntő gondolatra jön: oct. 29-én, Váradról kereken megírta Ferdinándnak, hogy Erdély átvevését halasszák jobb időkre, Báthorit ne küldje, mert ez alkalommal maga veszi át Izabellától a kormányt Ferdinánd részére, s egyszersmind az ország javáért a törökkel összekötetésbe tette magát ⁶⁾.

Még nem vette volt Ferdinánd e kellemetlen levelet, mi-

¹⁾ Fogva volt 1547-ig. Elbetegesedett, Istvánfi, Libr. XV. s a mint kijött megholt. ²⁾ Jellemzését Istvánfi, Libr. XV. 167.:j l'ray, Epist. Procer. II. 120. ⁴⁾ Kemény, Notit. Cap. Alb. I. 218.

⁵⁾ Kemény, Fundgruben. I. 27. Miles szerint előbb Brassóra jő. 37. l. 9) Hatvani, M. Történeti Zsebkönyve. 263,

dön nov. 1-én Pozsonban hongyülést hirdetett, s a nádor választást, alkotmányos életünk ez egyik garantiáját, azon reménnyel hártá el, hogy azt a maholnap egyesítendő országgal fogja megválasztatni.

Szép remény, de mindennap messzébb esett tőle. A török naponta foglalt. S mikor Serédi nov. közepén megírta, hogy meg van bízva a királynét a Szepességre kísérni: Izabella azt válaszolá, hogy Péter vajda hadaival Erdélyben van, míg tehát ki nem megy — mit egyébaránt fegyverrel nem is kényszerítettek — Erdély érdekében tanácsosnak látja itt maradni; különbenis még mielőtt kimegy, Szepesvár átadását kívánja ¹⁾).

Mindkettő nyilatkozott tehát, Martinuzzi is Izabella is: s Ferdinándnak meglehetősen meg lón mondva, hogy Erdélyt átengedni nem hajlandók. Serédi erre kényszerítőleg lépett fel, megírta, hogy dec. elején Kolozsvárat lesz, Martinuzsit felszólítá, hogy jöne ő is oda; azonban a közvélemény e tervtől már messzejárt, s Serédi mind az udvartól, mind a rendektől oly válaszokat kapott, hogy mielőtt bosszúsán távoznék, azzal fenyegetődött, hogy fegyverrel is végre hajtják Erdély visszakapcsolását. Türeből dec. 24-én még visszaír a szászokhoz, inti őket adott szavuk megtartása, s a tőle megtagadott püspöki dézma kiszolgáltatására ²⁾): s azzal hazament.

Bár azt tudnák védelmezni, mit bírnak, gondolák az erdélyiek, kik éppen Tordánál táborban álltak. Nehogy baj következék, a tábor dec. 22-kén Tordán gyűléssé alakult, s Izabellához feliratot intéztek, melyben engedelmet kértek, hogy egybehívása nélkül hongyülést rögtönöztek; megköszönték, hogy Patocsi Ferenczét Ferdinándhoz küldte volt, s hajlandónak mutatta magát a hon javáért lemondani: de felszólíták, hogy a három nemzetből rendeljen magához küldötteket, hallgassa ki véleményüket, mielőtt a hon felett határzana ³⁾). Mi annyit látszott tenni, hogy a közvélemény abban állapotott meg, hogy

¹⁾ Hatvani, Tört. Zsebkönyve. 264. ²⁾ Okl. szász nemz. levéltár másolata, gr. Kemény József gyűjt. ³⁾ L. Az articulost Codex Art, Diet. L 46. gr, Kemény J. gyűjteményében.

Lengyelország, Moldva és Oláhország példájára adó mellett, vessék magokat a szultán oltalma alá, a mit később ki is vittek.

Kissé messze is mentek volt a dolgok, hogy Erdély csakúgy könnyedén oda adja magát. A közkedvességet nyert özvegy királyné s a nemzet árvája János Zsigmond könnyít kibocsátását a nemzet lovagiassága sem engedé. Tulfelől a polgári és vallásos szabadság annyira felvirágozott vala, hogy azt kockáztatni, senki sem akarta. Az udvarnál Izabella és Martinuzzi habozott, a protestáns Petrovics és Battyáni, a királyné két legbefolyásosabb tanácsosa nyíltan ellenzetté; a nemzet két-tőjük közt megoszolt, s már csak az a kérdés, melyik hatalmasabb.

Országgyűlésre bízák az ügyet. A két párt kemény összecsapásra készült. Martinuzzi, ki a nyereséges átadásról mind nem mondott le, hogy Ferdinánd kegyét kiérdemelje, a protestánsok ellen is fel akart egyúttal lépni: *I o n t c r u s* Jánost hrassai papot, ki a Barczaságot lutheran vallásra téríté, s Braszóban már oct. folytán lutherán istentiszteletet kezdett, e hongyűlésre megidézteté. 1543. febr. 26-án Tordán nyílt meg e nevezetes gyűlés, melyre Honter megjelenni nem mert, hanem paptársait küldé; s mely végül is oda ütött ki, hogy a protestáns vallás ügye, ha eléjött is, inkább diadalban részesült ¹⁾, mert a végzések közt csak azt látjuk, hogy a független párt győzött, Izabellát fia nevében fejdelmöknek nyilváníták, minden fenségi jogot kezébe tettek le, kikötötték, hogy idegent országos hivatalba ne tegyen; s azon döntő határozatot hozák, hogy a portára küldjék meg az adót, vigyék meg a szultán felsősége Izabella és fia uralma elismerését, kérjék fel a szultánt, hogy a királyfi halála esetére biztosítson Erdélynek szabad fejdelmi választást ²⁾.

A koczka el volt vetve. A bizonytalanságnak vége volt. Ferdinánd belátta, hogy szépen mire sem mehet többé, a protestántismust többé nem legyezé, hanem ápr. 21-én a Szepes-

¹⁾ Benkő, Milkovia. II. 467. Chron. Fuchs-Olt. I. 54. Miles 39. Kato-
na XXI. 260. ²⁾ Az artioulusokat gr. Kemény J. Cod. Art.
Diet. I, 60. 1. Archiv N. F. II. 114.

ségen ellene keményen fellép... Erdélyben pedig Honter nyomott röpiratban hirdeté a Barczaság reformatióját.

Ily hangulat uralkodott Erdélyben, mikor Martinuzzi a szultán azon parancsát vette, hogy szarvasmarha, juh és liszt-ről gondoskodjék induló félben álló serge számára; s tulfelől vette Ferdinándtól, hogy Báthorit a várak átvételére sereggel Erdélybe indítja. Martinuzzi félretéve minden tétovázást, előbb csak tanácslá, hogy Báthorit ne küldje, mert Erdély nem lesz hajlandó bebocsátni; később kereken kimondá, hogy Erdélyt s a várakat Izabella nem adja.

Nem is volt ideje, mert a szultán nagy haddal készült Magyarországra. Hogy előbb Erdélylyel tisztába jöjjön, Péter, moldvai vajdát reánk küldé; ez a Bodzán nyomul be, s úgy vonul Beszterczének¹⁾, mintegy tudtára adván Erdélynek, hogy ha a szultán felsőségét el nem ismeri, s az adót megküldeni tovább is vonakodik, haragját magára várhatja ²⁾. Martinuzzi belátta, hogy szép szóval a törököt tovább kielégíteni nem lehet: adót szedetett, melybe a székely főbbek két, a lófok egy darab ökröt, a nép pedig 1 frtot ada ³⁾. S a tízezer arannyal, mint Erdély legelső rendes egy évi török adójával jun. 1-én Szalánczi János és Fekete Ferencz a Drávához érkezett szultán elé siettek.

Erre Szolymán és Ferdinánd közt megnyílt a hadjárat, melyben a török a Duna mentén ismét egy sereg várat és várost ejt hatalmába: többek közt aug. 10-kén Esztergomot, sept. 4-én Székesfejérvárt bevette; s mintegy jószántából megtért, mert Ferdinánd serge oly szellemű volt, 'hogy csatát nem lehetett vele kísérteni ⁴⁾.

A szultán elment, de Rusztán basát a Rákoson hagyta, nehogy Buda a Ferdinándtól Pozsonhoz összehúzott seregnek áldozatul essék. Körül-belől 15—20,000 magyar nemes támogatá a tábort, s Erdélyt is felszólíták, hogy jöjjenek, s egye-

¹⁾ Wolf. de Bethlen. I. 416. Miles, Würg-Engel. 37. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. II. 229. Wolf. de Bethlen. I. 417. ³⁾ Kulcsárféle Krónika. 13. 1. ⁴⁾ A hadjárat részleteit 1. Islvánfi, Libr. XV. Katona, XXI, 295.

sült erővel Budát vegyék vissza. Martinuzzi késznek nyilatkozott volt, s csak arra kérte Ferdinándot, hogy a Tiszát fedezze, míg táborával átkelhet... Azonban a mint a szultán visszaindult, s a cseh, morva s több örökös tartománybeli urak háttárait többé nem féltheték, azonnal nyergeitek. Az erre elkeseredett magyarság Ferdinándhoz küld, felkéri, siessen le, s akadályozza meg a sereg szétmállását. Ferdinánd sept. 19-én le is jött, s öt annyi kérésök után valahára táborukba látva, vérmes reményeket kötöttek a sikerhez, csaknem Budán a török által tapodott magyar trón körül láták magokat, édes álmaikban... azonban az osztrák urakat Ferdinánd sem vala képes Rusztán és Buda ellen vezetni.

Képzeltetni a magyarság hangulatát a csalódás felett; mire egy nagy rész azon gondolatra jött, hogy jobb egyszerre s Erdélylyel együtt a törökhöz csatlakozni, mint minden évben egy-egy darab országot veszelve, mint meghódítottak hajljanak járomba... Erdély politikáját követve, a törökkel alkudozni kezdtek ¹⁾... Az erdélyi rendek pedig nagyot okulva, nov. 29-kén Marosvásárhelyt összegyűltek, s Martinuzzi elnöklete alatt több rendszabály mellett, a török adót állandósítani akarván, felhajtását szervezék, s meghatározzák egyszersmind, hogy a 10,000 arany adó mellett mi ajándékot kezdjenek küldeni ²⁾.

Azonban Ferdinánd tapintatossága ezúttal is módot talált Magyarhont lecsilapítani. Elhité a magyarokkal, hogy tavasszal a pápa és német birodalom segélyével, a császárral együtt személyesen lépnek síkra Magyarorszáért: s a nemzet felmondott a török rokonszenvvel, s harcra kezdett készülni.

Készültek, s hogy e készület országos legyen, Ferdinánd Erdélyt és a tiszai megyéket Martinuzzi által 1544. első napjaira Váradra hivatá, Bornemisza Pál veszprémi püspököt királyi biztosául oda küldé.

Bornemisza jan. 8-án az egybegyűlt rendek elé lépett, s előadva, hogy a király személyesen akarja ez év hadjáratát ve-

¹⁾ Hatvani, Történelmi Zsebkönyve. 274. ²⁾ Ez ajándék értéke kupa-
pákból és pénzből állott. L. részletesen gr. Kemény J. Cod.
Art. Diet. I. 51—54.

zetni, felkérte a rendeket, hogy támogassák. Buda visszavétele még mind hő óhajta lévén minden magyarnak, hogy Erdély se maradjon hátra, minden kaputól három forint adót szavaztak meg, s azon ígéretet tették, hogy jobbágyóستól síkra szállnak a nagy czél elérésére.

Bornemisza annyira meg volt elégedve, hogy másnap okmányt nyújt át Martinuzzinak, melyben Ferdinánd őt helytartójának, s kincstárnokának nevezé, mi által hatalma, mit eddig csakis a tiszai megyék felett nem korlátolt senki, Izabella egész birodalma területére kiterjesztetett. Jan. 12-kén a királyi biztos és királyi helytartó közt értekezlet vette folyámat, melyben Martinuzzi következő feltételeit nyilvánítá: hogy Ferdinánd Erdélybe senkít se küldjön, míg serge hadjáratát derekasan meg nem kezdi; Izabella kivonulását ne erőszakolja, különben Erdély török kézre jut; végül, hogy azon ideig engedje, hogy Izabella nevében kormányozhasson, mert az erdélyiek nyugtalanok és nyakasok.

Erre Bornemisza jan. 21-kén Gyaluba érkezett Izabellához. Másnap kihallgatást nyert, melyen Lesetzki lengyel követ, Petrovics, Mikola László alhelytartó ¹⁾, Kendi Ferenez s néhány tanácsos volt jelen. Küldetését, mi Erdély átadását tárgyazá itt is eláda; de a királyné csak annyit válaszolt: hogy a tárgy fontos, s minden tanácsosai kihallgatását igényli, azokat — minthogy azon időben nem laktak az udvarnál — febr. 18-ra összehívja, s határozatukat különös követ által fogja a királynak tudtál adni. Azonban estve a királyné Bornemiszát magán kihallgatásban részesíté, melyen csupán a lengyel követ s a királyné lengyel titkára volt jelen. Nem tudni a gyenge asszony, vagy a betanított királyné beszélt, elég hogy mentegető magát, hogy őt Erdélyben csak tanácsosai tartják, kik a törökkel tartanak; s kérte Ferdinándot, hogy mi előbb szabadítsa meg innen, mit fogságnak nevezett; ígérte, hogy az erdélyi püspökség birtokait, Serédin kívül — kitől a múlt decemberben megtagadta — átadja bár kinek, de Serédit az er-

¹⁾ Kolozain. Conveat. Transsumt. XI. 133.

délyiek nem szeretik; biztosítá, hogy Temesvárt Petrovics az ő szavára szintén átbocsátja, csak Ferdinánd Petrovicsnak érette más várat adjon Szepesvár közelében; magának pedig Szepesváron kívül még egy várat kért, hogy ha ott pestis mi háborgatná, legyen hová húzza magát; titkára bihari Csáki Mihály kánonok ¹⁾ számára kérte az aradi praepostságot; Martinuzzira nézve pedig tanácslá, hogyne Ingyenek neki, de azért bizalmat tetteknek íranta....

Az eszélyes kir. biztos nem hitt teljesen Izabellának, több bizonyosságot kívánván, Temesvár átadása iránt Petrovicsot is felszólilá: s az hasonló értelemben nyilatkozott, Temesvárért Munkácsot kérte; az alatta állt ráczok részére pedig, hogy erősítse meg Ferdinánd őket birtokukban, melyre őket János király telepíté, s biztosítsa, hogyha Szerbországot visszafoglalja, őket hazájokba ereszti, s ismét despota választást enged nekik.

Kendi Ferenczczel szintén értekezett, az egy tisztességes állomást óhajtott. Végezvén Erdélyben, Bornemisza Váradra tért, hol Martinuzzival a tavaszi hadjárat felett tervelgettek; onnan Béliekre ment Drágfi Gáspárhoz, Izabella hatalmas hívéhez, azt szintén megnyerte; onnan Battyáni Orbánhoz, ki a dunai hajóhad parancsnokságát kívánta... S azzal vissza Ferdinándhoz sietett ²⁾.

Így kezdődött ez év, melynek januárában órákig tartó nap s három holdfogyatkozást jegyeztek fel, s mint írják, márcziusban három, júniusban már öt nap mutatkozott az egen; s nyár folytán annyi sáska jelent meg, hogy ágyukkal lödötték ³⁾.

¹⁾ Ezen Csáki az 1268-ban nemesedett, bihari elő nevet viselt, a grófi családtól különböző Csákiakhoz tartozott. Cs. Mihály 1543-ban krasznai esperest (Szeredai Notif. Cap. Alb. 164.) Később Izabella titoknoka, végül János Zs. cancellára. † 1572. sat. 1. gr. Kemény értekezését róla. Archiv. d. Véreins. N. F. H. 75—127.

²⁾ L. Bornemisza előterjesztését, Buchholtz. V. 174—176. 202—9.

³⁾ Miles, Würg-Engel, 39. 1,

Nem tudni mennyi befolyása volt a kedélyekre az égi jeleknek, mely a küszöbön álló anarchiát látszott jövendőlni, de hogy a Bornemisza püspök benjárása Erdély rendéinek csakugyan visszatetszett, s hogy Martinuzziban ekkor a függetlenség istápját láták, mutatják az országgyűlési végzések, melyek Tordán, ápr. 24-én keletkeztek. Itt keletkezett az annyit emlegetett törvényczikk, mely által a három nemzet, mint század előtt, minden ellenség ellen egymással egy ességre lépett, kimondván, hogy a közös hazát pénz és védelmi erővel egyaránt védelmezik; meghatározzák, bár érvénybe nem lépett, hogy vallás dolgában többé senki se ujjítson, ellenben a meglevő vallások egymást ne botránkoztassák; mi végre a három Barcsait, kik egy feszülettel illetlenül bántak, nyomozás alá vetették; végre határozattá lőn, hogy Martinuzzi helytartó tudta nélkül, senki követeket az országból ne küldjön, s azon hatalommal ruházzák fel, hogy jószágokat adományozhasson¹⁾).

S az ördög nem is aludt, mert a budai basa összehúzza a vidékről a török csapatokat, s május folytán Vizsegradot, s utána egy sereg magyarhoni várat megveve²⁾. S a magyarhoniakat oda keseríté, hogy a tiszamelléki megyék jul. 6-kás Sajó-Szt.-Péteren, az Erdélyhez tartó alföldi megyék Debreczenben gyűlést tartának, s meghatározzák, hogy ismerjék el a török felsőséget s kínálják meg adófizetéssel.

Az izgalom e perezét Martinuzzi egy államcsínyra használta fel. Tordára aug. 1-re országgyűlést hí össze, s az egykor János királytól, legközelebb Ferdinándtól is megnyert helytartói és kincstárnokosi címet még egygyel akará szaporítani, mit tényleg már birt, a főkormányzósággal. A hatalmat megszavazták, de nem a címet, csak is az ország főbirájának nevezék³⁾... Azért az udvar Erdély feletti kormánya megbukott, Erdélyt, mit eddig Petrovics Izabella nevében kormányzott, szintén hatalmába kapá; s törvénybe ígtattaták, hogy minden országos jövedelem az ő kezébe szolgáltassák⁴⁾.

¹⁾ Ax articulusokat l. gr. Kemény, Art. Diet. I. 57. -) L. Istvánfi. Libr. XVI. Judex generális; de fSkormányzónak hitták. Fundgruben. I. 39. l. ⁴⁾ Tordán 1644. aug. 1-i 3. és 4-dik art.

Petrovics látva, hogy a pálos barátról is maholnap elmondhatni, mit Mohácsnál (Tomori) Pál barátról mondtak: hogy neki viszi a magyarokat, — elismerve az ember roppant népszerűségét s még eddig szerencsés politikáját, hogy szakadást ne csináljon, nem magyarázgatá, hogy ő Ferdinánd s nem Izabella helytartója... a gyűlést még folyama alatt odahagyta, kiment a Bánságba, mi kezén maradt ¹⁾).

S az új kormányzó mindjárt hevenyében adót rótt ki; aug. 20-kán a székelyeken ököradót szedetett ^{x)}); s a moldvai vajdák folyvást visszakövetelt hűbérét, a festői magasságban fekvő s az ő szamosujvári várát legközelebről fenyegető Csicsói-várat, Izabella nevében lerontatá ³⁾).

II.

Martinuzzi mint kormányzó. Ferdinánddal felhagy, a törökkel kezd szövetkezni. Meg akarják buktatni, de kivágja magát.

Martinuzzi hatalma legmagasb fokára jutott. Csak mint helytartó és főbíró irt ugyan alá, de kormányzónak czimezék és tekinték; s a nélkül, hogy a királyné megerősítésére szüksége lett volna, hivatalokat osztott, falukat adományozott ⁴⁾); csak is jószág és fővesztési Ítéleteit lehetett a királyné elé felbevezni ⁵⁾).

Artánházi Bornemisza Boldizsár, Izabella egykori erdélyi fővezére, ugylátszik, teljesen lelépett, jutalmul oct. 21-kén Izabellától Létavárát kapta ⁶⁾).

Martinuzzi mellé, mint alhelytartó és alfőbíró szamosfalvi Mikola László lépett fel ⁷⁾).

¹⁾ Kulcsárfále. Krónika. 13. ²⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 462.:) Wolf. de Bethlen. I. 418. ³⁾ Adományait így kezdi: Nos Fráter Georgius, Episc. Varad. Thesaur. Locumten. Beginalis Majestatis et Illustrissimi filii sui, ae Kegni Hungariae Judex Generális. E cím alatt erősíti meg a szászok diplomáját 1544. nov. 11-én. L. Adományát Kolozsm. Conv. Trans. XI. 915. ⁴⁾ 1544. aug. 1. Tordai gyűlés 2. art. gr. Kemény Art. Diet. 68. ⁶⁾ Kolozsm. Conv. Transsum. XIV. 83. 38. Neje, Szécsi Anna 1647. máj. 11-kén már özvegy. Kolozsm. Conv. Transsum. IX. 128. ⁷⁾ Kolozsm. Conv. Transsumtumai, V, 661. XI. 133.

Így volt szervezve Erdély s a hozzá csatolt magyarhoni megyék kormánya, midőn a császár Wormsba, 1545. elejére birodalmi gyűlést hirdetett, s Ferdinánd gyertyaszentelőre, Nagyszombatba szintén országgyűlést, hová Erdélyt s a tiszaimegyéket is meghívá, hogy a birodalommal kezét fogva a török ellen szervezzék magokat.

Nagy volt a remény, mely e gyűlésekhez köttetett... Azonban a pápa közbevág, kihirdeti márcz. 15-ére a trienti zsinatot: a német protestáns fejdelmek ebben vallásuk elleni hadüzenetet láttak, egy sem gondolt többé a törökre. Ferdinánd belátta elhagyatottságát, követeket indított a portára, mely bár adófizetés mellett neki békét eszközöljön.

E benyomás alatt nyílt meg febr. 2-kán a nagyszombati zajos gyűlés, hol a rendek a királyt és császárt ámitással, rászcédéssel vádolták, s oly beszédeket tartottak, hogy a császár követe meg sem merte irni; s éltették Martinuzzit, mint a hon legnagyobb férfiát, ki Erdélynek békét birt eszközölni ¹⁾

Martinuzzi megragadva a békétlen hangulatot, nehogy az ország rendre török hóditmánynyá váljék: az egész Magyarhont rá akará bírni, hogy ismerjék el János Zsigmondot, s Erdélylyel csatlakozottau ajánlják magokat a szultán felsősége alá. Hogy ezt elpróbálja, jun. 7-re az erdélyi és tiszamegyei rendeknek Debreczenbe országgyűlést hirdetett, melyre a ferdinándpártat is szívesen látta, s tervével kilépett; de a rendek még most, míg a birodalmi, gyűlés eredményét nem látják, a török adót s hadi készületet megszavazták ugyan, de az egész hon feletti alkudozást jónak látták elhalasztani ²⁾.

Azonban a birodalmi gyűlés határozata sem soká késett, kitünt, hogy a reformatió elleni harezot elibe teszik a török elleni segélyadásnak. Roppant békétlenség keletkezék. Erdély törökös politikája mind népszerűbbé lett, Magyarhonban pártgyűlések keletkeztek, s némelyikben Martinuzzi is megjelent; Bá-

¹⁾ L. az érdekes részleteket. Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 119.

²⁾ Korachich], Suppl. ad. Vestigia Comitiorum. III. 191. Pray, Epist.

thori Endre néhány hatalmas barátjával Martinuzzihoz csatlakozott... De nem hiányzottak az olyak is, mint Serédi, ki Ferdinándtól hadat kért, hogy mint ezen politika tüzpontjára, Erdélyre üthessen ¹⁾).

Martinuzzi bízva számításában mindent elkövetett, hogy pártját erősítse. Ismerte, hogy e tervét az általa elhanyagolt Izabella egy szavával dugába döntheti: felhagyott vele szemben gyakorolt tiiltakarékosságával, illendő udvartartást rendezett számára: Tordán oct. 28-kán gyűlést tartatott, s udvartartására mindenik nemzettel külön 4—4000 ftot szavaztatott ²⁾)... Martinuzzi itt érte el mindenhatósága délpontját: ez órától kezdődik visszaéléseinek büntetése.

Hatalma érzetében két ponton hallgattatá el hideg tapintatosságát szenvedélye; két oly törvényt hozatott, mely az övé-nél is kifáradhatlanabb szenvedélyeket korbácsolt fel: a nép lelki és alkotmányos szabadságáért! lángolását. Debreczenben kimondák a protestantismus üldözését, Tordán a nép nyakába veték a királyiudvar tartását, míg az állam legfelső tisztviselője, mint egy despota fényelgett, a nélkül, hogy az országnak a közjövödelmekről számolt volna. A zsarnoksága alatt nyögő Izabellát e percztől a kétszeresen megbántott közvélemény támogatá.

A magyar főurak, kiket az udvarnál lévő tanácsosok képviseltek, eddigis nyílt ellenszegülésben éltek; sept. 20-kán Erdődön összegyűltek, s ellenzése daczára a református vallást formulázták ³⁾. A székelyek a reájok vetett 4000 ft. udvartartási költséget megtagadták ⁴⁾. A szászok, kik a lutherán vallást ez év márcziusában Medgyesen tartott zsinatjokban tisztázák, üldözése ellen szintén kezét fogtak. Martinuzzi erre Marosvásárhelyt nov. 1-én hongyulést tart, hogy a szászokat gyengítse, azon határozatot hozatja, hogy templomkastélyaikat rontassák le, abból Szebent, Brassót és Segesvárt tegyék nagyobb erőddé ⁵⁾; s bár halva született e törvény, a

¹⁾ Buchholtz. VII. 240. ²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 420. L. gr. Kemény József. Cod. Art. Diet. I. 87. ³⁾ Benkfi, Milkovia. II. 531. Szalay. IV. 256. ⁴⁾ Gr. Kemény J. Gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 95.1. ⁵⁾ Gr. Kemény J. Gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 88.

szászok azzal feleltek reá, miszerint Hontert megbízák, hogy törvényeiket, az eddigi latin nyelvből németre tegye át... ez időtől a magyaroknak városaikban házat venni nem engedtek '); szóval a vallásos nyomásból keletkezett a szászok vallásos és nemzetiségi külön szakadása ²⁾).

S minthogy a balesetek csoportosan járnak: Martinuzzi hazafias terveire külről is jöttek a csapások. Ferdinánd király nov. 10-kén a szultánnal — az igaz, hogy csaknem annyi ezer aranyon — 18 hónapi fegyverszünetet kötött; Pozsonban 1546. jan. 25-kén országgyűlést tartott, s egy sereg alkotmányos törvényzikket írt alá, mi a magyarországiak egy részét szintén megnyugtató. S mire kilencz főur, mint Báthori Endre Ecsed, D r á g fi Gáspár Béltek ura, P e r é n y i Péterné Debreczenben okmányt írtak alá, melynél fogva, Martinuzzi terve szerint János Zsigmondot Magyarhon többi részei urának is elismerték, s azon részekért még 12 ezer aranyot Ígértek a szultánnak, ha fensősége alá veszi ³⁾: már a díván Ferdinándtól meg volt nyerve... e tervet a szerencsétlen perzsa háború miatt elvetették... s Martinuzzi és pártja ott állt végtelen zavarában.

Mintha az eddig oly szerencsés kormányzónak e szerencsétlenség leplezte volna le acnilesi sarkát, az általa elnyomott közvélemény egyszerre felemelte fejét. Petrovics, Battyáni Orbán, Kendi Ferencz, Patócsi Ferencz a minden hatalmától megfosztott királynénál Martinuzzi fényét, hatalmát éles elentétben állíták Izabella megalázott helyzetével: s a királyné, kinek a székelyek nem fizettek, Martinuzzi pedig oly udvart tartott számára, hogy atyjától hozott aranyait váltogatá, azonnal részökre állt. A vallásos és alkotmányos szabadságért buzgó, s a Martinuzzi egyesítési tervében nem bizó nemzetek az úgy is békétlen s jobb időket váró tanácsosok zászlói alatt álltak ⁴⁾. Oszszel Kolozsvárit gyűlés lőn, Martinuzzi is megjelent, s a mit sem sejtő kincstárnokot és helytartót azon köve-

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 40. ²⁾ Benigni, Transilvania. II. 101. ³⁾ Buchholtz. V. SIS. ⁴⁾ Katona, Histor. Crit. XXI. 618. 28. Forgács Eor. Hung. Com. 4. 1.

teléssel rohanták meg, hogy az ország jövedelmeiről számoljon... A merész hangtól elszokott kincstárnok már későnek látva, hogy pártját sorompóba állítsa: magát betegnek jelenté, s a kolozsmonostori apátság épületébe vonula. A rendek többsége pedig azon kemény határozatot hozta, hogy számoljon, s miután számolt, a királyné kegyétől feltételeztetik, hogy megmaradjon-e tovább is méltóságába, vagy sem ¹⁾).

Azonban Martinuzzi hatalma már mélyebb gyökereket vert volt, mintsem egy vihar elsodorja. Szászsebesre ő is országgyűlést hirdetett, szelleme fensőségével odavitte a dolgot, hogy a három nemzettel magának bizalmat szavaztatott, s megnyerte a rendeket, hogy lépjenek fel a királynénál... Maga is megjelent... Kölcsönös szemrehányások és mentegetődzések keletkeztek... melynek az emberek gyengéit felhasználni tudó Martinuzzira, mi lehetett volna más következménye, minthogy a királyné vele kibékült ²⁾)... Ajándékba hozott aranyai és Ígéretei megtették hatásukat... S az udvari párt elveszté a csatát.

III.

Martinuzzi Magyarhon egyesítését most mér Ferdinánd alatt próbálja. A török megsejti. Az erdélyiek egy része Martinuzzi ellen. Ferdinánddal egyezkedik. Izabella Lippára akar futni. Titokban a szerződést megkötik.

Martinuzzi nagy talentom volt, de mégsem látott be a jövőbe, mely méhében horda az erdélyi íjdclemség szükségességét.

E gondolat első hőstét, Majláthot börtönre juttatá, más hőstét Petrovicsot befolyásától megfosztá; s most már maga is készül, hogy áldozatjául essék.

Megbukván azon terve, hogy egész Magyarhont a porta alá bocsássa: a gyors időnél is gyorsabban akarván rohanni,

¹⁾ Pray, Ep. II. 392. Katona. XXI. 617. 26. Wolf, de Bethlen. I. 424.

²⁾ Kemény: Fundgruben I. 33. Fejérvárra teszi Izabella gyűlését, sa kibékülést szintén oda.

nem gondolt azzal, hogy a porta kedvencz tervét csak jobb időkre halasztja ¹⁾: e percztől nem bízott a törökben.

E mellett egy sereg sújtoló esemény merüle fel, melyek Martinuzzi politikájának új irányt hoztak: Anna, II. Lajos özvegye 1547. jan. 27-kén meghal: meg márcz. 31-kén I. Ferencz, a magyar ügyet támogató francia király, ki eddig a török-osztrák háborút szítá; Ferdinánd Szolymánnaal öt évi fegyverszünetet kötött?); Károly császár az ellene támadt német birodalmi fejedelmeket legyőzte... mind oly esemény, melyek mind arra mutattak, hogy közelednie kell Ferdinándhoz, különben fegyverhatalom fogja megsemmisíteni a királyné fennmaradt birodalmát.

Felvenni a Ferdinánddal megszakasztott alkudozás fonálát, e volt most Martinuzzi gondolata. Aug. 4-kén Pesty Gáspár és II a 11 e r Péter szebeni királybíró képeben a császárhoz, Ferdinándhoz küldütséget indított, felkérte, Hogy ne léptessék életbe a békét, mely Magyarország eldaraboltatását eszközli; fogjanak közösen fegyvert, szabadítsák meg a hont a töröktől, s gondoskodjanak Izabella királynéról, kihez öt becsület és hit köti, s ők egy Magyarország megszabadítására intézett háborúban kimutatandják ragaszkodásukat... E felszólítás már késő volt, mert a béke meg volt kötve, s felbontani nem lehetett; hanem felkérték Martinuzzit, küldene felhatalmazottakat Augsburgba, hogy ott Erdély csatlakozását és Izabella királyné elhelyezését a császár közbenjárása mellett formulázzák.

Martinuzzi e lépése nem talált mindenben a királyné s az erdélyi rendek nézetével; mert a török alatt oly csendben érezték magukat, hogy nyugalmutat bizonytalan jövőért nem akarák kockáztatni. Részint hogy hatalmát gyengítsék, Fejérvárt hongytilést tartának, a közvélemény élére állt királyné, Petrovics, Patócsi Ferencz és Kendi Ferencz újra felléptek, s hármat követeltek: először, mint kincstárnok adjon számot, másodsor, hogy a királyné és tanácsosok nélkül se ne kttld-

¹⁾ Pray, Epist. Procer. n. 157. ²⁾ Magy. Tört, Emlékek. Okmányt. II. 145.

jön, se ne fogadjon követet, vagy is Erdély felett ne alkudozzék; végre engedje, hogy váraiba tegyen a királyné várnagyokat ¹⁾).

A többiekre kitérőleg felelt; azonban számolatára tétovázás nélkül kimondá, hogy ő csak is királyának János Zsigmondnak, annak is csak ha nagykorúságot ért, fog számolni ²⁾).

A nyílt ellenszegülés Izabellát s az ország nyugalmit féltő tanácsosokat ingerültségbe tette át. Losonczy, Veráncz közbe veték magokat, kibékeltetést próbáltak. De mivel egyik se akart hajolni, hogy gyámsága s kincstárnokságától megfosszák, Izabella nevébep a portára panaszlókat küldenek ³⁾); honnan Martinuzzihoz azon mennydörgő felszólítás érkezett, hogy az országnak engedelmeskedjék, különben basákkal fogják kényszeríteni.

E zavar közt, Augsburgból elmaradtak ugyan követei, de már most kétszeres okot látott arra, hogy határozottan Ferdinánd kegyét keresse. De hogy ezt elérhesse, Izabella legalább szinleges beleegyezésére okvetlen szüksége volt.

S az alkalom nem soká késett, mert az özvegy királyné atyja, Zsigmond király 1548. ápr. 1-én meghalt, s mondhatni minden támaszától megfosztva látta magát.

Martinuzzi használta a gyenge nő e kétségbeesését, körülhálózta; s a rendek minden ellensúlyozása már csak az által nyomott a királynénál valamit, hogy Zápolya javai, vagy a helyébe ígért ratibori herczegség egy része mind nem vala kiváltva. Nehogy tehát hirtelen elüsse Erdélyen a port, máj. 27-n Tordán hongyülést tartattak, s fennebbi határozásuk végrehajtására, melléje minden nemzetből négy-négy tanácsost rendelének, még pedig a megyék részéről többek közt Kendi Feréhczt'és Bethlen Farkast, a székelyek részéről Karnis Miklóst, Andrási Mártont, Bernárd Bálást és Kún Lázárt, a szászok részéről Halle r Pétert s három királybíró ⁴⁾).

E tanácsosok közt többeket látunk, kik Martinuzzi elveit éppen nem oszták. Azonban ő a mit akart, azt erőszakolni szokta. Megújultak tehát a régi súrlódások az udvarnál. Keserű

¹⁾ Fundgruben. I. 34. ²⁾ Wolf de Bethlen. I. 425. ³⁾ Wolf, de Bethlen. I. 426. ⁴⁾ Gr. Kemény Józsa. gyűjt. Cod. Axt. Diet. I, 91.

napok álltak be. Izabella Martinuzzit honárulónak, Martinuzzi házagságtörőnek hirdeté¹⁾; s mikor látta hogy szépszerével nem boldogul, eltiprással fenyegetett mindent, mi útjába állt. Már pedig hogy mily eszközöket szokott használni, annak ismertetésére megemlítjük mit róla tán nem minden alap nélkül feljegyeztek: kanonok Csáki Mihályt, a királyné kedves titoknokát, s fia nevelőjét, mert pénteken húst ett, mint egykor Statileo püspök a barátot, vadhússal rakatá meg, s úgy bocsátó reá az éhes vadász ebeket ²⁾... B at tyáni Orbánt pedig, a királyné más kedvencz tanácsosát, ki mérég gyanújával halt meg, mert protestantismusra hajlott, a fejevári templomból kihányatá, s szemétdomb alá temetteté ³⁾. Terrorizált és vesztegetett, s ismét oly biztosnak hitte tervét, hogy sept. 19-kén Frigyes, rajnai választó fejedelmet felkérte, hogy Ferdinándnál, ki benne bízni nem kezdett, legyen közbenjáró ⁴⁾; s Izabellát annyira keserítette, hogy maga is egy levelet csatolt, melyben egyezkedése hajlamát kijelenté.

Martinuzzi tehát győzött. Hogy hitelét helyreállítsa, november folytán a pozsoni országgyűlésre háromszoros követséget küldött Ferdinándhoz, egyiket a királyné, mást a rendek, harmadikat maga részéről ⁴⁾.

A királyné követei kérték Ferdinándot, hogy fia atyjaj örökségét váltaná ki, vagy máskép de atyailag gondoskodják róluk; a rendek követei megemlítvén, hogy eddig békében éltek, s a meghódolt részekből annyi bevándorlással szaporodtak, hogy százezer fegyverest képesek kiállítani, felkérték, ne engedje Erdélyt a magyar koronától elszakasztatni, nehogy török kézre kerüljön; végre saját követi Ferdinánd jó indulata felköltésében munkálkodván, azon gyanúsítást, mintha Debreczenben János Zsigmond megkoronáztatása érdekében tartott volna gyűlést, alaptalannak nyilváníták, s mindenkép arra törekedtek, hogy meggyőzzék Ferdinándot, hogy uroknak semmi más célja, mint hogy az országot és koronát mielőbb átadhassa...

¹⁾ Miles, Sieb. Würg-Engel. 43. I. ²⁾ Budai Fér. Polg. Lexicón. I. 295. Bod Hist. Eccl. Libr. H. C. VL Katona. XXI. 1039, ³⁾ Hagy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 166. ⁴⁾ Pray, Epis. Procer. IL 160.

Ferdinánd a küldöttségeknek nov. 20-án írásbeli feleletet adott: Izabellának megírta, hogy csak olyast kívánjon, mi megadható; az országot védelméről biztosítá; Martinuzzit pedig megnyugtató, hogy ő nem szavakból, hanem tettekből ítél; s végül tudtokra adá, hogy az ő és Izabella országa közt fenforgó határ-egyenetlenségek érdekében, biztosait vízkereszt napjáig Báltior-ba fogja küldeni ¹⁾...

Martimizzinak kedves volt a hír, s még kedvesebb az, hogy Ferdinánd 1549. elején ²⁾ már a biztosokat is kinevezte, kik közül gróf Salm Miklós és B áti bori Endrének azon utasítása volt, hogy a míg Nádasdiék a határ-egyenetlenségek felett értekeznek, ők hátmegett Martinuzzival Erdély átadása felett kössenek szerződést. A mit sem sejtő Erdély szintén kinevezé biztosait, de hogy mennyi óvatossággal, tanúskodik az, hogy a bizottmány elnökéül a terv egyik legnagyobb ellenét, Kendi Ferenczet nevezték.

Az összejövetel napjául febr. 24-ke volt kitűzve, de Báthori közbejött betegsége, s a helyébe titkos egyezkedővé léptetett Nádasdi kése delme, s Kendi e kése dellem feletti megbo szankodása, azt néhány hónapra elveté. Mert mikor Nádasdi áprilben megindult, Kenditől azon izenetet kapta Egerben, hogy miután két hónapig vára koztatták magokra, most már ők jöjjenek Erdélybe ³⁾.

A biztosok az Erdélybe jövetelt visszautasíták. Hogy mégis kiesalják Kendiék et, a spanyol sereg, mely az alkudo zás támogatására volt a biztosok mellé rendelve, Erdély határain megjelent. Mít akar e sereg, senki sem volt bizonyos, Martinuzzi pedig oly titokteljes, hogy a megrémült királyné Lengyelországba akart futni, fedezetet kért; s csak azáltal volt letartóztatható, hogy fiát vele kiengedni nem akarták.

A helytartó és az udvar között újra kiütött a régi viszály. A királyné anyja, Bona lengyel királyné két száz lovas kíséretében egy püspököt küldött be, ki a dolgot egyenlítse, s a

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. H. 1C9—81. ²⁾ Januárban Kóhalmom légegett. Miles, 41. L ³⁾ Pray, Epist Proc. II. 176. 81—84. Magy. Tört. Tár. I. 238.

királynét támogassa, nehogy szeszélyében Erdélyt ide hagyja ¹⁾. A portáról is csauz, futár érkezett, ki az itteni dolgok felett kémlelődjék. Két váratlan vendég Martinuzzira nézve; hogy mind a kettő szemét bekösse, hirtelen kibékült a királynéval, s mindeniket a legjobb véleménynyel bocsátá el. De alig jártak túl a határon: Martinuzzi tudtára adá Ferdinánd biztosainak, hogy mostmár készen áll a találkozásra.

De mégsem volt kész. Mert bármily leplezve erőszakolta is terveit, Izabella tanácsosai bele' pillantottak kártyáiba. Alig tölt két hét, a helyreállított béke köztök újra felbomolt ²⁾. A rémületben tartott királyné árulástól, elküezoltatástól félve, Petrovics, Patócsi és Losonczy tanácsára azon gondolatra jött, hogy Lippára húzódjék. Felkészült, s mikor Martinuzzinak értésére esett, már útban volt, utána küldött emberei csak nagy bajjal beszélheték reá a visszatérésre. Megtért tehát, kincseit s a koronajelvényeket a dévai várba belyezetteté; maga fiával Szeben falaiban akart menedéket keresni, s miután be nem bocsáták, visszazáll Fejérvárra ³⁾.

Mig a királyné így tusakodik szomorú helyzetével, Martinuzzi fényes kísérettel Nyírbátorra megy, Bábtori Endréhez, ki Öt királyilag fogadta; s az egyezkedés aug. 1-ső napján kezdetét vette ⁴⁾. Ferdinánd új biztosai: gr. Salm Miklós fővezér, Sbardellati Agoston váczai püspök, Sibrik György és Istvánfi Pál tanácsosok. Erdélyből szintén kimentek a biztosok; megindult a végzetes tanácskozás; melyben míg az erdélyiek határegyenlenségek felett tanácskoztak, hátok megett titkos egyezmény jött létre, melyben már nem a szepesi herczegséggel, hanem a Szlesiában fekvő oppelni és ratibori herczegségekkel, 15,000 mftot hajtó két gyenge uradalommal akarák kárpótolni a kanahán földü Magyarhon leggazdagabb dynástája s illetőleg magyar király fiát, s 100,000 arany nyal özvegyét; ellenben Martinuzzi Erdély kormánya mellett az ürességben volt primásságot, bibornoki süveget biztosítá magának. E szerint a

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 852. ²⁾ 1550. febr. 2-ki art. gr. Kemény: Art. Diet. I. 112. ³⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 819. I. ⁴⁾ Pray, Epist. Procer. II. 191. Katona. XXII 919.

szerződést, mit Izabella hét év előtt elveiben aláírt, s azóta részleteiben tárgyalatni vonakodott: most Martinuzzi saját szakállára, a királyné és az ország tudta nélkül megkötötte.

IV.

Martinuzzi a rendekkel békés úton hasztalan próbál. A török a szerződés nyomára jő, őt méltóságától megfosztja. Martinuzzi serget hoz, a fővárost ostromolja. A királyné kibékül vele, a segítségére jött vajdákat, törököket közösen visszaverik. Nehány boldog perez.

Erdély oda lőn Ferdinándnalt Martinuzzitól Ígérve: már csak a végrehajtás adott gondot.

Titkos volt a szerződés, titokban kezdtek munkához. Legelsőbb is, azon ürügy alatt, hogy Ferdinánd Szolnoknál új erődöt akar építeni, a Tiszához serget vontak össze, mit a végrehajtó biztosok rendelkezése alá kívántak bocsátani. Erdélyben—hol a nyár folytán a szörnyű 'szárazság miatt kutak, folyók kiszáradtak, erdők gyúltak meg — 1) a különben is ingerült népet, a balsejtelem még nagyobb izgalomba ejté. Martinuzzi tehát megállt egyidőre a kivittel; hogy teiyét a porta iránti ragaszkodásával palástolja, a székelyföldre jött, s minthogy mintegy ezer székely némely menekült bojárokkal Oláhországba csapott volt: sokakat megfogatott, köztök Borosnyai Simont Feketehalomban lefej ezteté, másokat pénzbírságra büntetett 2). Vesztegetett és terrorizált, s rendszerét oda vitte, hogy Izabella legszilárdabb hívei ingadoztak. V e r á n c z Antal a követésekre használt nagy férfi, bár fájlalta a királynét, s Csákit hűségre inté, miatta Ferdinándhoz ment át 3)... Bár mit tett, végül is meg kelle győződnie, hogy az átadást csak fegyveres nép élén eszközölheti, erre pedig Ferdinánd, nehogy a szultánnal kötött békét megszegni látszassák, minden nógatás mellett sem vala hajlandó.

1) Ez év szárazságát következő chronosticon tartja fenn: EXICCata VeLox CVr LVMlna CerVe reqVlrls. Miles. 41. 1. -J Fundgruben I. 36. 3) Veráacz leveleit Katona. XXI. 901—12.

Nem is volt tanácsos, mert már csak az egyezkedés hírére, Ily és moldvai vajda, a szultán parancsából a kemény tél daczára, Erdélyre tört, a székelyföldet pusztította, s mintegy 5000 embert vitt török rabságra ¹⁾).

Miután Ferdinándtól serget nem kapott, s Petrovics ráczai s Izabella fegyverétől tartott: benn akart magának fegyveres pártot alakítani. E végre dec. 21-re Marosvásárhelyre, a még folyvást katolikus s hozzá ragaszkodó székelység közé országgyűlést hívott össze... hol pártja hatalmason volt képviselve, s bár meghatározák, hogy hozzá s ne a királynéhoz felebbezzenek, hogy miután a porta rábízta a királyfiút, ha valaki e teendőjében akadályozná, mellette fegyvert fogjanak, meghatározák, hogy tudta nélkül követeket senki sehova se merjen küldeni: mégis arra, hogy a királyné és fia sorsáról valamit végezzenek, a gyűlést reá nem vehette; a mellett a portának adót szavaztak, új hongyűlést tűztek ki, Petrovicshoz és a királynéhoz küldöttséget neveztek, s azzal eloszlottak ²⁾).

Újra összejöttek tehát 1550. febr. 2-án Kolozsvárit, jelen voltak a magyarhoni megyék is. Mind a királyné, mind a helytartó megjelent; mindenik működött, azért a rendek mind Martinuzzit mind Izabellát kárhoztaták; s kimondák, hogy a török adón kívül, mit már két évtől nem küldtek, egyébhez semmihez sem szólnak; míg ki nem békülnek, sem a királynénak, sem az helytartónak nem adnak semmit; s a királynét felkérték, hogy hazafiakat alkalmazzon váraiba ³⁾). Oly végzések, melyeket Csáki, a királyné Martinuzzit ellensúlyozó titoknoka mint győzelmet izent meg Veráncznak; ki reá feleletül fájlalta, hogy Petrovics lankad, Kendi félénkedik, a többi lágymeleg, s hogy a járomhoz szoktatott Erdélynek nincs egy Brutusa ¹⁾).

A sok zaj végre a török udvar érdekelttségét is felkölté. A csauzok egymásnak adták az ajtót: Martinuzzi kettőt febr. 15 kén, a harmadikat, kivel hogy tervét fedezze az adót is el küldte, márcz. 5-én bocsátá el; kik egy negyedikkel találkoztak

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 41. 1 ²⁾ Gr. Kemény J. gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 99. 1. ³⁾ Istv&nfi. XYI. 131. gr. Kemény J. gyűjt. Cod. Art. Diót. L. 112. «) Katona, Hist. Crit. XXI. 1036—42. 68.

tak, ki azon ürügy alatt jött, hogy a szultán fia számára vadászebeket vigyen ¹⁾).

Akár mennyin jöttek, a ravasz diplomátánál mindössze sem sokat leplezhettek le; míg ellenben Mahmud főtölmács, ki márcz. folytán Ferdinándhoz volt küldve, Bécsben a titkos szerződésnek világos nyomára jött ²⁾), s bár Ferdinánd vele a harminczezer arany évi adót elküldte, miután Szalánezi János fejét koczkáztatva Izabellától a portára érkezett ³⁾): a szultán roppant haragra gyűlt, Mahmud főtölmácsost Erdélybe indítá, hogy szakasszon.

Martinuzzi a kitörő félben lévő véaszt megelőzendő, jul. Szászsebesre országgyűlést hirdet; de a királyné és pártja a helyett hogy megjelentek volna, őt árulónak hirdeték ⁴⁾). A félénk udvar e merész hangja Martinuzzit gondolkodóba ejté, egyszerre felismerte honnan fú a szél, köppenyt arra fordítá. Szászsebesen követeket kért az országtól, s azokat nagy ajándékokkal a portára küldé, hogy időt nyerhessen.

Késő volt, mert Mahmud főtölmács a szultán nevében Erdélybe érkezett. Az aranyos zászló, mit a királyfinak, s drága kaftának, mit neki és Petrovicznak hozott, tanusíták a török udvar féltékenységét. A tolmács megérkeztere a királyné hongyűlést hirdetett... A megdöbbsent helytartó a rendeket, míg követei vissza nem érkeznek, minden gyűléstől eltiltá; de azért a gyűlés létre jött. A csauz a rendek elé lépve, felmutatá a szultán fermánját, melyben Budát János Zsigmondnak nagykorában újra meg újra visszaigéri, s parancsolja, hogy Martinuzzit, kit ezennel méltóságától meg foszt, a hűtlent élve vagy halva Konstánczinápolyba küldjék ⁵⁾). Már maga a fermán megtette volna hatását, azonban a főtölmács is szót emelt, ismétlé, hogy Erdély a királyfié, s hogy a szultán halála esetére magyar fejedelmet biztosít; Martinuzzit a legmegalázóbb czimekkel illette, s felszólítá a hont, hogy c naptól egyedül a királynénak engedelmeskedjenek ⁶⁾).

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 199. ²⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1098. 1. ³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 442. ⁴⁾ Fundgruben. I. 39. ⁵⁾ Katona. Hist. Crit. XXI. 1045. ⁶⁾ L. e beszédet Hagy. Történelmi Tér. I. 240.

Nagyszerű jelenet. De csekély az eredmény, mert a török követ azt hitte, hogy ez által mindent elvégzett, s minden meg van semmisítve. Azonban Martinuzzi nem azon nagy római jellemekhez tartozott, hogy mint egy Cincinnatus a dictatorságból az ekéhez vonuljon, hanem mint egy Sulla, Marius vagy Catilina a polgárháború lángjától sem irtózott, ha büszkeségét merték bántani.

Fizetett hadaival Erdélybe rontott, Szászsebest, a hon legnevezetesebb pontját elfoglalá, bele egyik hívét, Bank Pált helyezé *); onnan Medgyesnek tartott, azt szintén hatalmába kerítette; s mellette Ekemezőnél tábort ütve, a tőle tartó szászokat, s általa kegyelt székelyeket felszólítá, hogy táborába siessenek. Siettek, mert Márton fi András és Bálint sorsától féltek, kiket mert ellene ágítáltak felakasztatott²⁾. Vásárhelyre gyűlést hirdetett, hol a székelyek annyira pártra szakadtak, hogy fegyverre kaptak, mi egy sereg ember életébe került ³⁾. S sereggel megjelenvén, követeket eszközölt, kik a portára siessenek, s az öt hivatalától megfosztó fermán visszahúzását eszközölgék.

Szomorú napok álltak be. A nép nem tudta kinek engedelmessédjék, minden csak fegyverkezett. Petrovics is fellépik, kétezer nehányszáz rácczal a Bánságból bejő; útjában Dévát megerősíti, a Martinuzzi braDyitskai és alvinczi kastélyát kezére keríti, az elsőt lerontatja ⁴⁾; az elibe állt Bank Pált Szászsebesre visszanyomja, s Fejérvár alatt tábort üt, a várat velek megrakja ⁵⁾.

Martinuzzinak már mintegy 24,000 főre ment tábora, nagyobb része lovasság, senki se sejté mit akar. A megrémült királyné Szalánczi Jánost a budai basához futtatja, s felszólítja a két oláhhoni vajdát is ⁶⁾.

Így állt pár hétig egymással szemben fegyverben a haza; míg a legnagyobb férfiak, mint Kendi Ferencz, Bethlen

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1046. 1145. ²⁾ Istvánfi, Forgács Márton!, Bethlen Farkas. I. 455. Hondorfiaknak írja. ³⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1090. ⁴⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1084. ⁵⁾ Wolf. de Bethlen I. 448. Katona. XXI. 1144, ⁶⁾ Pray, Epist. Procer. II. 206, Forgács, 10. 1.

Farkas kifáradva a hosszas pártviszályban, otthon Ültek. Martinuzzi mellett a székelyek és szászok, Petrovics a másik gyám táborában Fejérvár alatt a nemesség és megyei dandárok ¹⁾. Egyik Ferdinánd, másik a szultán segély sergeire várva, hogy egyik pártfőnök a másikat Erdélyből kivesse.

Septemberben a baljóslatú talány fejleni kezd. Megjön a hír, hogy Ferdinánd sergei Egernél megálltak, ellenben a budai basa megindult. A két hír nagy mozgalmat idéz elő. Martinuzzi táborá minden nap apad ²⁾. De igen a királynéjé is; mert a nemesség belátva, hogy ha a török megérkezik, magyar magyar ellen fog csatát állani, a törökre hagyva a hazafi vér ontását, haza vonult. Petrovics Fej érvárba húzódtott.

Nem úgy tett Martinuzzi. Sergeit mely mintegy 20,000 emberből állt még, Ekemezőről Fejérvár alá indítá, s támadást kezdett ³⁾. Körülvéte, s kettőt sürgetett a királynétól, egyiket, hogy Petrovicsot, gyám társát adja kezébe, mint minden viszály mesterét, másikat, hogy a 10 éves hercegfiut adja ki neki, hogy neveltetéséről gondoskodják. Két oly kívánság, mintha a királynénak két szeme fényét kívánta volna.

Ott álltak tehát szemben egymással. A török jövetelének híre naponta mind valószínűbb. Martinuzzi ágyukat vesz elő, s a várat lövetni kezdi. A székelység, melyet eddig jól kigondolt ürtigyek alatt tartott táborában, e jelenetre felébred, haza akar menni, fellázad, s Martinuzzi néhány napot kért, míg kibékül ⁴⁾.

Legott követek mennek a várba, hazafiak a hazafiakhoz, lovagias alattvalók az ostrom alatt álló királynéhez, kik bár szemben álltak, de nem ellenségek. Egyezkedés kezdődik. Martinuzzi lemondott minden követeléseiről, csupán kegyelmet és kihallgatást kért... A büszke hadvezér 20,000 ember éléről a királyné lábaihoz borul, bűnbocsánatért esd... S az általa megalázott nő könyeire, a különben sziklarideg keblt öreg könyek-re fakad... s ki mindig kész volt ékesszóllásával, most csak zokogással tudott beszélni ⁵⁾.

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1090—92. 1162. ²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 460. Katona. XXI. 1148. ³⁾ Katona, Ilist. Crit. 1102. 1106. ⁴⁾ Wolf. de Bethlen. I. 462. ⁵⁾ Forgács. 10.1.

Martinuzzi soha nem volt nagyobb, mint most... Coriolant juttatja eszünkbe, ki lába előtt látva mind azokat, kik szívéhez legközelebb álltak, maga és hazája romlását egyszerre siratta... Mert hogy ez egyszer, könnyei nem krokodil-könyek voltak... tán arra mutat az, hogy sergeit elbocsátá, s kevés testőrőségével Enyedrcvonult ¹⁾).

Ott tilt mint egy Prometheus, kit az istenek, túlfeszített vágyai btintetéseül arra kárhoztattak, hogy kiújuló szívét sasok tépjék szét: midőn veszi a gyászshirt, hogy az Izabellától felhitt, de a kibékülésnél megtérni kért basa és oláhhoni vajdák betörőieiben állnak a határokon.

Kászon basa a Marosvölgyi, az oláhhoni vajda a verestoronnyi, a moldvai az ojtózi szorost döngeté táborával.

A vész hírére fegyverre szólítja a hont; véres kardot hozdoztak De nem bizván szava hatályában, a veszedelem perceiben újra visszaesik ábrándjaiba, oct. 23-ról ismét a Ferdinándpártiaktól kér segílyt ²⁾; nem kapott, de nem is volt szükség; mert Erdély, mely Grittiben a zarnokságot lesújtani összefutott, most megmenteni a hazát néhány nap alatt 50,000 embert állita talpra. Pártszinezet nélkül siettek zászlója alá, mert titkos szerződését ni ég mind nem ismerék; s hittek könnyeinek.

Azonban az elpattantott nyil, a török fegyvere nem vala többé visszatartható... A királyné elhagyta Fejérvárt, a Diódi várban keresett menedéket ³⁾; szerte irt a honnak, hogy Martinuzzit támogassák ⁴⁾).

Legelső volt, ki betört, a moldvai vajda öcscse, István; nov. 1-én jött meg, de a székelyek Kemény János alatt a Csikat és Háromszéket elvállasztó Nyerges hegy alatt szétverik, kiűzik az országból ⁵⁾).

A Verestoronynál bejött oláhországi vajda ellen Kendefi János és Ödönfi László ment. Egy ütközet a szoros közelé-

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 213. 17. 19. Katona. XXI. 1160. 66. 1.

²⁾ Pray, Epist. Procer. II. 217. 220. ³⁾ Fundgruben. I. 41. Katona. XXI. 1161.-63. ⁴⁾ Kemény, Not. Cap. Alb. II. 91. ⁵⁾ Kulcsár-féle Krónika. 14. Wolf, de Bethlen. I. 471.

ben, s ez is három zászlóját, öt ezer emberét csatatéren hagyva vonult vissza serge romjaival ¹⁾.

Kászon basa ellen, maga Martinuzzi akart szállni, ki már Ilyéig nyomult, s előcsapata már Dévánál, Szászvárosnál szaguldozott, s részint míg útrakeltéért kárpótlást nem kap, részint míg a kibékülés felett tisztába nem jö, nem akart visszatérni. Felszólítást intézett a hazához, hogy nyilatkozzanak, Martinuzzit vagy Izabellát uralják ²⁾. Nehéz a felelet. Azonban egy fiatal ember heve, enyingi Török Jánosé, ki fogságra hurczolt atyja halálát e napokban veheté ³⁾, s ki mert a törökkel egy táborban lenni nem akart, csak most tért meg Izabellától Hunyadra: a mint az előcsapat megérkezését hallja, váradandárát egy éjjel felülteti, az előcsapatra üt, vezérét, Ferhát agát lesújtja, a többbit szétszórja. E váratlan jelenet döntött, Kászon basa meggyőződött, hogy a kibékülés teljes, hogy minden párt egyesült: jónak látta hadát visszahúzni, hazament.

Még csak Ilyés, moldvai vajda volt benn, ki öcscse fegyvergyalázatát jött helyreütni, pusztítva a székelyföldön át Káczáig nyomult vala, mikor neki is értésére esett, hogy az egyesült Erdély csodákat mivel, s azzal ő is visszavonult ⁴⁾.

Három felől valánk megtámadva, egy hónap sem telék el, nem vala több ellenség a hazában. Meg kell hajolnunk őseink előtt, kik ez úttal is megmutaták, mily védhető Erdély, ha fiai egyesek.

Köz volt az öröm, mert meg vala mentve a hon, melyről azon napokban Veráucz, Martinuzzi legnagyobb ellene így kiáltott fel: ha Erdély most elvész, Magyarországnak neve, árnyéka is elveszett ⁵⁾.... A hősök tűzhelyeikhez visszavonultak. Martinuzzi Fej érvárra ment, hol nov. 30-án mintegy diadalkoszorust fogadták. Itt mulatott néhány napot Izabella, gyámfia, s gyámjárta körében, megújítva a hajdani jó napok emlékeit⁶⁾

¹⁾ Wolf, de Bethlen. I. 471. ²⁾ Istvánt!, Libr. XVI!) Kemény, Notit. Cap. Alb. II. 90. ³⁾ Katona, Hist. Crit. XXL 1099. ⁴⁾ Fundgruben. I. 40. Katona. XXI. 1081. 1109. 01. Pray, Epis. II. 220. 26. 90. ⁵⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1161. ⁶⁾ Kemény, Deutsche Fundgruben. I. 42.

S Váradra mentében a hon áldása kíséré, mert soha sem látzott nagyobbak mint most, mikor a hon legnagyobb elleneit, a törököt s pártos szenvedélyét egyszerre győzte le.

V.

A császár beleegyezik Erdély fegyveres elfoglalásába. A porta János Zsigmondot meg akarja koronáztatni. Martinuzzi a gyűlést szétveri. A biztosok sereg élén bejárnak, Fejérvár ostrom alatt. Erdélyt elfoglalják. Izabellával az átadást aláírják.

A fennebb előadott regényes jelenetek mennyi történeti alappal bírnak, nehéz még most felderíteni.

Ha igazok, azt kell mondanunk, hogy Martinuzzi a mint az udvar körét elhagyta, egyszerre visszaesett meghasonlott kedélyállapotába. Még tudtára sem eshetett, hogy Ferdinánd király a német birodalmi gyűlésen dec. 16-án személyesen tett előterjesztése alapján Erdély oltalma felől némi reményekre jogosított ¹⁾: midőn 1551. jan. 7-én már leveleket irt, melyek által Erdély átadására dolgozott. S tán Ferdinánd sem vette, midőn a császár segélyezése reményében jan. 18-kán a meghalt gr. Salm fővezér helyébe, Teuffel Erázmot Báthori mellé biztosul nevezvén, a Martinuzzi által sürgetett összejevetelt elfogadta, határnapul febr. 3-kát tűzte, helyül Diószeget.

Összejöttek. S mert Martinuzzi a királyné és királyfi érdekében éppen nem Sybilla módjára alkudozott: hamar készen voltak; s felkérte a királyt, hogy minél előbb nevezzen ki teljhatalmú biztosokat, kikkel Erdély átadása feltételeit aláíjják ²⁾.

Alig volt vége a diószegi értekezletnek, a királyné fellépése következtében, csauz érkezik Erdélybe, s nem kevesebb parancsot hoz, mint hogy János Zsigmondot királylyá koronázzák... Erre a királyné Fejérvárra összehijja a főbket, s határozattá lön, hogy a nevezetes kérdést országgyűlés elé terjesszék ³⁾.

¹⁾ Magy, Tört. Emlékek. Okmányt. II. 238. ²⁾ Pray, Epiflt. Procer. II. 229. ³⁾ Kemény, Deutsche Fundgruben. L 43.

Az országgyűlést Enyedre hirdetétek, márcz. 22-kére ¹⁾, még pedig oly hozzáadással, hogy minden nemzet ezer fegyverest hozzon; Martinuzzit is meghívák, de azon kikötéssel, hogy fegyveresek nélkül jelenjék meg ²⁾. A királyné föllép, trónbeszédében a nemzet lovagiasságához fordul, felhívta a rendeket, ne engedjék őt és árváját egy ember szeszélyének, s ne tűrjék tovább nemes vérökön egy zsarnok igáját. Megtetete hatását. Az inkább lelkesülni, mint számítani képes nemzet, kimondá a törökhözi ragaszkodását ³⁾, s Martinuzzit méltóságától megfosztván, árulónak nyilvánítá.

Azonban Martinuzzi nem annyiban mint Hannibál az alpokon, hanem inkább mint egy bosszúra gyűlt viador az abrudbányai havasok járatlan útain sereggel Enyedre csap, a tágas templomkastélyt, hová a rendek nagy része szorult, körülveszi, s felszólítá őket, hogy végzésüket húzzák vissza, s a főtényezőket, mint az Erdélybe menekült gyarmati Balassa Menyhártot, a hatalmas bonti főispánt, Kendi Antalt, Eadnót urát, Kis Ambrust és Csáki Mihályt a királyné titkárát, mint szerződéstörököt adják kezébe, hogy fejüket vessessék.

E merész fellépés a polgárverontásra nem készült rendeket annyira megrázá, hogy koronázásról többé szó sem lehetett; annyival inkább, mert Martinuzzi azzal zavará, hogy hirdetni kezdé, mikép a szultán is beleegyezett terveibe. De azért Balassáék a kastélyt kezükre vették ⁴⁾, s annyira oltalmazák, hogy Martinuzzi kifáradva ott hagyá, a székelyföldre vonult, serget gyűjteni. A királynét is csak nagynebezen szállíthaták fedezet alatt Fejérvárra ⁵⁾.

Míg ezek benn folynak, Ferdinánd és a császár, a habsburgbáz e két főnöke Martinuzzi tervét magáévá tette; s azzal — kiált fel Engel — szegény déli és közép Magyarország dulatását Írták alá. Azt hitték, Martinuzzi Erdélyben megtörte a Petrovics által képviselt protestáns pártot, s elég erejük lesz

¹⁾ Deutsche Fundgruben. I. 43. ²⁾ Wolf, de Bethlen. I. 476—80. ³⁾ E végzések töredékét I. gr. Kemény J. Cod. Art. Diet. I. 120. ⁴⁾ V. ö. Szeredai, Notit. Cap. Alb. 171. ⁵⁾ Pray, Epist. II. 266. 82. 369. 81. Istváafl, XVII. Wolf, de Bethl. I. 481.

Magyarhont a töröktől megtisztítani. Márcz. 30-kán Ferdinánd felhatalmazást irt alá, melynél fogva Nádasdi Tamást, Báthori Endrét s Herberstein Zsigmondot megbízá, hogy a királyné igényeit egyenlítsék ki, s Erdélyt vegyék át ¹⁾).

A felhatalmazottak egy utasítást kaptak, melyben a királynénak a jegyajándékban birt uradalmakért százezer arany, fiának atyja várai és uradalmaiért 15,000 mfrtot hajtó három sleziai berczezség lőn Ígérvé, herczegi czimmel; s mint kegy nyújtatott, hogy ha Izabellának úgy tetszik, fiát Ferdinánd udvarában neveltetheti, s leányai közül egyet elnyerhet; Martinuzzi ellenben a kincstárnokság s a Báthori Endrével megosztandó vajdaság mellett, primásság és bíbornokságról biztosított; Petrovicsot Temesvár birtokában, ha hűségi esküt tesz le, nem kívánák háborgatni... S ha mindezek mellett sem lehetne a királynét Erdély átadására bírni, arra voltak utasítva, hogy a vérontást kerüljék; de mindenesetre kivigyék, hogy Martinuzzi maradjon a kormány élén *).

Ily utasítással indultak le a biztosok; Martinuzzi ki volt elégtve, a többivel nem sokat látszottak törödni. Éppen azért Balassa Menyhért, Kendi Antal s más főurak fegyverre keltek, s az enyedi kastélyt vevén támpontúl,, a Martinuzzihoz szító Kendi János hunyadmsgyei, s más hasonlók javait feldulaták. A dolgok e fordultánál a Losonczi István alatt leindított s Debreezennél álló magyar sergek nem sokat értek, s Martinuzzi melléjük spanyol zsoldosokat kért. úgy indítá ki Ferdinánd ide ápr. 27-kén Castaldo János cassiano markgrófot, azon utasítással, hogy ha szépen nem lehet, fegyverrel hajtsa végre az egyezést, s végrehajtván, Erdély kormányát Martinuzzi és Báthori kezébe tegye le.

Castaldo ápr. végével 3000 spanyollal, egy tiroli ezredel, 500 sleziai nehéz lovassal, egy ezred könnyű csehlovas-sal indult be, hozván azon ígéretet, hogy német hadak is kövendentik; s egyszersmind a már Erdély szélén táborozó Losonczi 300 huszára s 1000 gyalogja is rendelkezése alá bocsátott.

¹⁾ L. a felhatalmazást: Pray, Epist. Procer. II. 218. -) Az utasítást: Pray, Annales. V. 430. Katona. XXII. 4.

Ily sereg élén Martinuzzi bizonyos volt a sikerről. Azon reményben, hogy minden meghajol szavának, máj. 7-re Tordára hohgytilést hirdetett, hová a királynét és Petrovicst is meghitta. A biztosok közül Herberstein megjelent. A megjelentek, mint gyanítható volt, Martinuzzi viszhangjai valának, s kik összegyűltek meghatározák, hogy minden fegyverfogásra kötelezett a Martinuzzi táborához csatlakozzék, különben fejét veszi ¹⁾). A királyné és Petrovics-pártiak megjelenés helyett, fegyvert ragadtak, s a határszélre készültek-, azt elállani *).

A félsiker Martinuzzit végletekre ragadta. Máj. 17-én Herbersteint kiküldte, hogy a biztosok s velek Castaldo serge be nyomuljon.

Martinuzzi ismét átlépte a Rnbicont, a főváros ellen nyomult, még pedig oly gyorsan, hogy Izabella csak legkedvesebb kincseit, fiát s a koronát tudá magával vinni; Szászsebesre vonult, bevárni Petrovics ráczait s a töröksegélyt; Fejérvárt pedig Vojnics Horváth Ferenczre bizá, ki Martinuzzi ágyúira ágyúval felelt.

Szorult helyzet a királynéra, mert Szászsebes sem valami különös erőd, kincsei pedig Fejérvártt, s bevétel esetére rablásnak lesznek kitéve; segélysereg sehol; Ca3taldo már benyomult, Almást ostromolja, s Martinuzzi jun. 5-kén történt felszólítására már Kolozsvárra érkezett ³⁾). Csakis tizennégy mértföld állt közöttük: s mire meghallá, hogy Petrovics fegyverének Martinuzzi honn dolgot adott; s hogy töröksegély helyett, csauz érkezett, ki a Martinuzzitól elámitott szultántól azon izenetet hozá, hogy Izabella ne nyugtalanodjék, mert különben úgy kibékélteti Martinuzzival, hogy nem lesz köszönet benne ⁴⁾): ily szorult helyzetben a szegény királyné engedett Martinuzzi felszólításának, s Vojnics Horváth Ferencz, Fejérvárparancsnokának rendelkezők: s az jun. 9-én szabad költözhetés feltétele alatt a fővárost feladta ⁵⁾).

¹⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 126. ²⁾ Pray, Epist. Procer. II. 252. ³⁾ Pray, Epist. Procer. II. 266. Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 255. ⁴⁾ Pray, Epist. Procer. II. 869. 81. ⁵⁾ Ké-sőbb Almást is feladatá. Wolf, de Bethlen. I. 484. 1.

Martinuzzi bevonult. A királyné kincseit mint Ígérte, azonnal átkütdte. Hogy annál sikeresebben intézhesse a végsapást, a királyi biztosoknak, kik jún. 13-án már Enyedre értek, megírta, hogy vesztég maradjanak ¹⁾).

A szultánhoz szintén irt, Izabella pártját veté okul, hogy németeket kelle behínia; azt írta, hogy már kibékültek s a sergek kimenőieiben vannak ²⁾. Ez alatt Szászsebes kapni is megnyíltak, Izabellához ment, könyhullatások közt veté magát lábaihoz, s bocsánatot kért; azonban bocsánat helyett kemény kifakadásokkal találkozott, s Nádasdinak nagy nehezen sikerült annyira vinni, hogy legalább színleg kibékéltesse őket. Fel-szóliták, hogy mondjon le: a királyné fia jogait csonkítani feljogosítva magát nem érezte ³⁾. Sok idő kellett, míg annyira vihették, hogy a szerződés elfogadását remélheték.

A mint e perez ütött, Martinuzzi nyolezas fogatú vörös bársonyos díszkocsiba veté magát, a kocsi mellett négy királyilag szerelt paripa, előtte négyszáz huszár, utána kétszáz gyalog fegyveres ^{k)}. Így találkozott Enyeden Castaldoval.

A fővezér erre ura nevében köszönteie a királynét, s neki nápolyi hímzéseket küldött ajándékba. Nehány nap múlva maga is Szászsebesre ment, s a szerződés elfogadtatásához fogtak.

Napok, mondhatni hetek teltek el, míg eredmény mutatkozott, mert fia részére a sziléziai herczegségek jövedelmét 25,000 frtban kívánta biztosítani, s nem akart beleegyezni, hogy a jegyajándékáért ajánlt 100,000 aranynak csak kamatját fizessék, mint ezt itt felmeríték... Mely nap és mit írtak alá, megmondani nem tudjuk; azt látjuk, hogy jul. 16-kán a biztosok Szászsebesen általános bűnbocsánatot bocsátnak ki, melyben névszerint — a töröksegélyért annyit fáradozott — Szalánczi János lón megemlítve ⁵⁾. Balassa Menyhért, Csáki Mihály s több tanácsosok bántatlansága szintén biztosítva lón.

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 268. 69. ²⁾ Pray, Epist. Procer. II. 260.

³⁾ Katona, Hiat. Crit. XXII. 80. Pray, Epist. Procer. II. 266.

⁴⁾ Wolf. de Bethlen. I. 486. ⁵⁾ Gr. Kemény J. Append. Dipl. ez évhez.

Mikor mindezek meg voltak, s sem töröksegély, sem Petrovics ráczhada sehol sem mutatkozott: Izabella a szerződést könykullatások közt végre is aláírta.

VI.

Castaldoék a koronát elveszik. Izabella lemondása, s a korona átadás ünnepélye. A királyné búcsúja.

Már csak a végrehajtás van hátra; s függőben a korona ügye, melyről a királyné némelyek szerint fia nagykorúságáig, mások szerint legalább az ország nélkül nem akart rendelkezni¹⁾).

A végrehajtásnak hogy némi ünnepélyes színt adjanak, a biztosok Kolozsvárra részletes gyűlést hirdettek. S kezdetét vette Izabella kivonulása.

Költökre hagyjuk festeni a királyné s már 11 éves fia kedélyállapotát, mikor Szászsebesen ott hagyák a máig is fennálló öreg házat, melyben a férj és atya, János király megholt; s elhagyák Fejérvárt, hol kilencz éven át uralkodtak.

Izabella a biztosok társaságában vonult, spanyol katonaság fedezete alatt. A korona még kezeiben.

A mint Felvinczre érnek, Enyed és Torda között, Izabella Székely Pál házához tértvalabc, a malom közelében; már ismét útkészen áll, testőrsége előre van küldve... ekkor spanyol katonaság rohanta meg, s a koronát és hozzátartozó jelvényeket a királynétól elvevék *)... Izabella fájdalmát, s a hátra lévő kísérete által támasztott zajt Martinuzzi és Nádasdi hosszas beszédek által kívánták csillapítani.

A biztosok már mindent bírtak. Az ország nagyobb városai s váraiban Castaldo katonasága, a korona szintén kezükben. A végrehajtás megvolt, a többi csak ünnepély.

Ily előzmények után nyílt meg Kolozsvárt a nevezetes gyűlés jul. 26-án, mely Engel szerint egyelőre gondolkodási

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXII. 27—45. -) Wolf. de Bethlen. I. 488—90. Katona. XXII. 41.

időt kért, s annak kitelése utáa, törvényük 8 határait védelme mellett, a királyné részére kikötők, hogy jegypénze dec. 24-ig fizetődjék ki, addig kapjon hónaponként 2000 aranyut, s míg ő és fia ki nem lesznek elégitve, az ekkor Erdélyhez tartozó Kassáról ne mozdíttassanak ki ¹⁾). A biztosok, csakhogy Erdélyt kardcsapás nélkül megkaphaták, megígértek mit lehetett; mégis ez érdekes gyűlés törvényczikkeiben a fennebbiekről mit sem látunk, de igen azt, hogy János király azon adományozásait, melyeket hűtlenség czíme alatt kobzott és adományozott el, megsemmisíték ²⁾).

Meglévön, kezdődött a szerződés pontjainak teljesítése. Bekövetkezett a nagy nap. Kolozsvár tágos piaczn lovasság volt felállítva. A harangok zúgtak, s a rendek a jövőtől féltő néptömeg sorai közt a piaci nagy templomba vonultak. Castaldo tábornok s a kir. biztosok megjelentek, s az oltár balfeléni állványon foglaltak helyet. Néhány perez múlva királyi fogattal a még mind szép és fiatal királyné, mellette a 11 éves szöke fürtű királyfin jött, mindkettő magyar gyászruhában: az oltár jobbfeléni állvány várt reájok.

A két kíséret s az ország rendei körbe állták a templom terét, s kezdődött az ima... Végével megnyílt a rendek köre, hozták a szent koronát, letevék az oltárra. Castaldo tábornok, ecsedi Báthori Endre és Nádasdi Tamás k. biztosok kiléptek, a királyné Martinuzzi magas szikár alakjától követve, fiát balján vezetve, könnyes szemekkel az oltárhoz lépett, s a királyi pálezát kezébe véve, Castaldonak nyujtá, I. Ferdinánd király kezére ³⁾). Az alatt latin nyelven egy megható, s mondhatni szemrehányó beszédet tartott a rendekhez, s feloldá esküjök alól ⁴⁾). Castaldo szintén beszélt, megkísérté megnyugtani Erdély rendelt, mennyiben hatalmában állt egy ily jelenet benyomása gtán, ősi szabadságuk fentartása Ígérete által a kedélyeket megnyugtani.

A szomorító látványokra a szerződés egyes pontjai végrehajtása következett. Első volt a tizenegy éves királyfi mát-

¹⁾ Engel, Geschichte. IV. 113. ²⁾ Gr. Kemény, Cod. Art. Diet. I. 129.

³⁾ Kovachich, Scriptor. Minor. I. 338. ⁴⁾ Wolf, de Bethlen. I. 490.

kasága Ferdinánd király legkisebb, négy éves leányával, Johannával, mit a még akkor díszében álló kolozsmonostori apátság templomban hajtottak végre.

Ez alatt Petrovicssal is létrejött a kiegyezés, Munkácsot megkapta Temesváért, s Losonczy István átvette a Bánságot¹⁾.

Már csak a kivonulás van hátra. A koronát Somlyói Báthori Endre, Dobó Domokos, Nyári Lürincz Tokajba vitte, s onnan négyszáz huszár fedezete alatt Bécsbe küldék, hol sept. 3-kán mint diadaljel szemlére tétetett²⁾. Vele ment Balassa Menyhért is, hogy Ferdinánd btinbocsánatát megköszönje.

Végül a királyné is útkészen volt, elhagyni Erdély megszeretett földét, melynek majd egy tizeden át volt uralkodója. Most látta, mennyire volt szeretve. Martinuzzi is elkísérte a Mesezig, a tulajdonképi Erdély határáig; aug. 19-én Egregyen háltak, s másnap gyámfiát, kit haldokló atyja rábízott, többször megölelte, megcsókolta, az ősz férfi mint gyermek sirt, mind kettőjüknek egy-egy erszény aranyat adott útra: pazar lett, mintha sejténé, hogy örökre válik tőlük.

Izabella nem kevésbé volt megindulva. A hegyre érve, leszállt kocsijából, visszanézett a szép hazára, melynek királynéja megszűnt lenni; s a fakérgére, mely alatt utolsó áldását mondá azokra, kiktől oly nehezen vált, S. F. V. betűket metszé, Sic fata volunt, így akarják a végzetek — kezdő betűit, e szavakkal akarván igényét a hon szívébe metszeni³⁾. Azzal fia nevelője, kanonok Csáky Mihály, Kendi Antal, Patócsi Ferencz s más főurak kíséretében Kassára utazott...

Martinuzzi itt maradt, Erdély fővadjája lett 15,000 frt. fizetéssel, annyival, mennyit János Zsigmondnak a királyfinak kötött volt ki, míg egyházi jövedelmei a 40,000 fíot meghaladták.

Elég, hogy ő végrehajtá nagy gondolatát... A magyar szent koronát Ferdinánd kezébe adá... A magyar független királyság reményének véget vetett...

És — az aluszékony török udvar csak ekkor ébredett.

¹⁾ Katona. XXII. 33. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 269.
³⁾ Toppeltinus, Originea et Occasus Transilvanoruói 1667. 217.
 1. Schesaeus. 82. 1.

I. FERDINÁND KIRÁLY URALMA.

(1551—56.)

L

Ferdinánd átveszi Erdélyt. Martinuzzi fővajdája lesz. A szultán bosszúra gyűl. A német sorget kiűzni, háborút indít. Martinuzzi Erdélyről a vést elfordítja. Castaldonál gyanúba esik.

Miért Ferdinánd király egy századnegyeden át annyit küzdött: a magyar korona kezében volt. Erdély visszament a magyar királyság alá.

Martinuzzi, ki már esztergomi érsek, Erdély fővajdája; a más vajda ecsedi B á t h o r i Endre lett.

Az anyyi áldozat romján felemelkedett, s második gyermekség felé járó férfi úgy látszik, nem vetette volt eléggé mérlegbe a bős Szolymán azon annyiszor ismételt mondását: hogy Erdélyt nem adja, ha Ferdinánd érte épp akkora aranyot Ígérne is mint maga Erdély, mert azt János fiának tartja, kinek erre megesküdütt.

S most az egyszer e törökös bombásztban volt valami. Malvezzi, Ferdinánd portáni követe, sokat fáradozott; de a nagyvezér Erdély feletti igényét még elérteszteni sem engedé. S midőn a szultán meghallá, hogy Ferdinánd sergei benyomultak, Martinuzzi minden áltatása daczára, azt írá jul. elején Erdélynek, hogy a németeket űzzék ki, különben sergekkel önti el Erdélyt ¹⁾.

¹⁾ Pray, Epis. Procer. H. 266,

Míg a vész csak ily báránfyellegekbeu mutatkozott, Martinuzzi azt írá a portának, felesleges törökséget küldeni, mert azok kinyomására maga is elégséges, mint a ki máig is hive; ámitási tervét Ferdinándnak is megírá, ki ezt jul. 30-ról irt leiratában nem csak roszalá, de meghagyta, hogy a tényálást meztelen írja meg.

Nem is tehetett másképp, mert már jul. 18-ról Malvezzi, portai követének utasításba adta volt, hogy mindent felfedezzen. Meg is tette, s bár a legszebb szavakba burkolta a valót, Erdélyért adót Ígért: Szolymán oly bős haragra gyűlt, hogy Malvezzit a fekete toronyba záratá; s Szokoli Mehemed, romániai beglerbégnék rendelkezett, hogy rögtön Erdélybe törjön, a német serget verje ki; Martinuzzinak pedig s az erdélyi rendeknek megírta, hogy Izabellát tartóztassák vissza, különben az egészet kardélre hányatja *).

Martinuzzi most kezdé érezni, hogy pygmalioni eszméje kivitele perczében kettős damoklesi kard alatt ül szédítő magasságában. Ki eddig oly ellenállhatlan vágyat érzett a legnagyobb megvettetés közt is uralkodni: mit addig csak színlelt, a visszalépni akarást, most valóban sürgette. Vénségével, gyengülő egésségével mentegeié magát. Hogy lehetlenné tegye magát, követelésekkel állott elő: 90,000 évdíjt kívánt, s mikor abból 15 évdíjt s 58 ezer seregartási költséget megadtak, a várakat nem akarta átbocsátni; s mikor Castaldoék ebbe is beleegyeztek, csakhogy a válságos perczben vissza ne lépjék: akkor is csak ideig óráig vállalkozott, míg a haza sorsa jobbra fordul.

Még bevolt Izabella, mikor Martinuzzi hallá, hogy a beglerbég 50 ágyú s 80,000 törökkel útra készül. Aug. 10-ről felkérte a királyt, hogy a várak s Erdély védelméről gondoskodjék; s midőn Ferdinánd aug. 21-ről sereggüldés helyett azt írá, hogy igyekezék Erdélyt védelemre s némi adófizetésre birni: azonnal meggyőződött, hogy a 6000-nyi foglaló sereg Erdélyt meg nem menti, s hogy magának kell gondoskodnia. Mindent

*) Katona, Hist. Crit. XXII. 45-^61. Pray, Epist. Procer. II. 286,

megkísértett. Sept. 7-én a pápához fordult, hogy a német fejdelmeknél segílyt eszközöljön ¹⁾; sept. 8-kán Szehenben hongyülést rögtönzött, a várak felszerelésére kapujától 32 pénz adót szavaztatott; tudatván ezt a királylyal, azt is felemlíté, hogy maga részéről 20,000 aranyot s 10,000 frtot előlegezett Castaldonak, hogy sergeit fizethesse ²⁾; s felkérte, hogy a Dózsa-féle lázzadás alkalmával leigázott népen igyekezzék segíteni, mert a török szabadságígérete már is rokonszenvet kelt.

Úgy látszik, mindezen lépteire nem sokat adott. Midőn meghallid, hogy Szokoli beglerbég már Belgrádnál táboroz, elővette hitegető politikája teljmértékét. Sept. 10-kén letilt s a portára s a közlő beglrbégnek levelet irt, melyben az erdélyi események súlyát Petrovics nyakába háritá, mint a ki Temesvárt által is adta, míg ő, mint a szultán hive, Erdélyt máig sem bocsátotta ki kezéből, s azt, mint János Zsigmond helytartója a szultán kezén tartja; a német sergekről azt írta, hogy azok csak a mátkaság ünnepélyesebbé tételére jöttek volt be, s nagyrészök már is kiment; s hogy mindezen áltatásaira a koronát feltegye, megírta hogy mint hü alattvaló az évi adót a szultánhoz elindította ³⁾... S mindezt oly férfiasággal hajtá végre, hogy levelei mását az ezen eljárást már előre roszaló Ferdiuádnak is megküldé, magát a kényszerúséggel mentetvén.

Nehogy két urnák látszassák szolgálni, sept. 22-kén, mit oly soká húzott, halasztott, a vajdaság elvállalását, aláírta ⁴⁾. Aláírta, pedig tán soha sem volt kevésbé tisztában magával mint most, mikor a török határozott fellépése ellenében Ferdinándtól magát elhagyatva látta.

És különös, tartufiádjai még mind sikerültek. A beglerbéghez küldött ámitó levele s az adó megküldése a törököket most is reá szedte: a beglerbég oct. 2-kán kelt levelében még köszönetét szavaz húségéért, s biztosítá, hogy hadjáratát

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 290. 1. -) Hatvani M. Történeti Zsebkönyve. 386.) Pray, Epist. Procer. H. 297. 397. ⁴⁾ Hatvani, Tört. Zsebkönyve.

e szerint csak is a hűtelen s megkövezni való Petrovicstól eljátszott Bánság visszaszerzésére szorítandja ¹⁾).

Hogy az ennyire vitt eredményt magának biztosítsa, ez órától politikája merőben elvált tisztársaiétól, kik, mert indokait, részleteit tán lenézésből velők nem közölte, vesztét okozák... Elhárítván Erdélyről a vést, azon mesterkedett, hogy a Bánsággal hasonlót próbáljon, felkérte Ferdinándot, hogy azt bocsássa keze alá, hogy mint már elismert hü török alattvaló, a béget innen is visszavonulásra bírja: ezért a midőn vajdátársa, Báthori, a tiszai megyékben felkelést rendezett, s őt is csatlakozásra hívá a bég ellen, azt roszalá, maga pedig nem mozdult ²⁾).

Míg ezek folytak, Szokoli bég hadjárathoz fogott, sept. 19-kén Becsét bevette, mit Gálád, Horogszeg, Egres s egy sereg apró vár követett. S Martinuzzi, hogy a bég iránt hűséget tessen, a különben sem igen fontos Csanádot Nagy Péter várnagyával feladatú.

Ez alatt Castaldo is hirt vesz, hogy Pallavicini néhány ezer emberrel már Egerig jött; maga is felhitta Martinuzzit, hogy az erdélyieket ültesse fel, s induljanak a Bánság védelmére. Martinuzzi ennek sem felel egyenesen, sept. 29-ről megírja, hogy Erdély a két oláhvajdától fenyegetve lévén, vagy magának vagy Nádasdinak a sereg egyrészével benn kell maradnia; de különben sem oly könnyű az erdélyieket hazájuk határán túl vinni; hanem egy pár ezer székelyt épen most irat össze számára, addig is írja meg a fővezér a királynak, hogy Izabellát elégítse ki, fiát vitesse Bécsbe, mert Petrovics fondorkodik, s folyvást rajtok függ az erdélyiek szeme ³⁾).

E levélben semmi különös nem volt. De Martinuzzinak azon szerencsétlensége volt, hogy két hűtelen titkára volt, Pesty Gáspár s Ferrari Márk Antal, kit Castaldo ajánlatára vett vala fel: ezek valamelyike vitte e levelet, s jutalmat keresve, Martinuzzi törökkeli összeköttetését, azok titkos rugója ismerete nélkül elárulta. Castaldoban a gyanút felköltötte; mi-

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 300. 1. -) Wolf. de Bethlen I. 505. 1.

³⁾ Bucholtz. VII. 266.

ben az általa feladott Csanád parancsnoka teljesen megerősíté...
Castaldo Ferdinándnak a tényállást azonnal felfedezte.

II.

A gyanússá lett Martinuzzi Lippa alá megy a törökre. Az őrségnek szabad mehotést eszközöl. Castaldo véres tervet koszit. Visszanőnek. Martinuzzit a spanyol katonaság tisztjei Alvinczen megrohanják, lesűjtják.

A gyanúval telt Castaldo oct. elején Szászsebesre húzódik, Martinuzzi szomszédába, hogy szemmel tartsa. Végre meggyőződésre jött, megirta a királynak, hogy Martinuzzi megváltozott, s felkérte, hogy titkos Írásban adjon utasítást, mi tévő legyen, ha ördögi szándékáról el nem állana; mert ő mindent végre hajt ¹⁾. Mire Salazar Gyula, a király lovászmestere egy utasítást hozott, mi nem látott még világot, de a mely Castaldot azon helyzetbe tette, hogy Martinuzzi feje kezében volt ²⁾).

Martinuzzi ősz feje e percztől koczkan állt. Oct. 8-kán Lippa török kézbe esett, s Erdély is fenyegetve lőn. Oct. 12-n — mely napon őt Rómában bibomokká nevezék, — a császárhoz ir, felkéri, hogy a királyt segítse, mert különben elveszünk.

Pallavicini Ferdinánd segélysergével Egerből Erdély felé indult. Mire Martinuzzi is elgondolva, hogy a török hadjáratok szűn ideje, Szt.-Demeter napja közég, jónak látta Ferdinándért is valamit lendíteni... Fegyverre kelté az országot.

Mig a hadserget rendez, titkára oct. 16-a éjjelén Castaldohoz érkezett Szászsebesre, s égy képmutató fogásaival Castaldot az evangeliomra megcsketi, hogy hallgatni fog; jó remény fejében Martinuzzi késedelmezését oda magyarázá, mint-ha az országot és a királyi hadakat a török kezére akarná játszani; miből Castaldo oly feladást szerkesztett, melyben világosan ki volt mondva, hogy Martinuzzi már is Castaldo életére oláلكodik ³⁾)... Mire a János Zsigmond visszahelyezésétől

¹⁾ Buchholtz, Urkunden. 582. -) Fundgruben. I. 48. Magy. Tört. Em-lékek. Okmányt. II. 313. "3) I'ray, Epist. Procer. II. 307. Czáfólatát, 1. Hatvani, Zsebkönyve. 401—406.

felső királytól azon jóváhagyás érkezett, hogy ha úgy van: akkor előzze meg ¹⁾).

Pallavicini gróf is beérkezett, s Castaldo a török ellen indult. Martinuzzi, ki oct. 20-án Ludasnál járt sergével, Dévánál csatlakozott velők; de folyvást külön tábort képezett.

Ellenei szerint Martinuzzi intésére, a törökök szerint a szultán érkezett parancsára, Szokoli bég oct. 27-én félbenhagyá Temesvár ostromát, s egész táborával a Tiszafelé indult téli szállásra.

A mint Lippafelé közelednek, futár érkezett Ferdinándtól, mely Martinuzzi esztergomi érsekké s bibornokká lett ki neveztetését kézbesíté. Castaldo ágyudurrogásokkal adá a világot tudtára, mit az illető gyanús egykedvűséggel fogadott.

Nov. 3-kán szállottak Lippa alá, Martinuzzi az erdélyi sergekkel délfelől foglalt állást; nov. 5-én kezdődött az ostrom; s csakhamar az alsó várost rohammal, melyben Török János, Hunyadvár ura, hét sebet kapott, bevették, s Ulomán basát a fellegvárba szoríták. Erre a basát feladásra szoliták, de az csak fegyveres kivonulbatás feltétele mellett mutatkozott hajlandónak; s alkudozás kezdődött, melyben Martinuzzi, a tábornokok összes kara ellenére Ulomán kívánságát hevesen védelmezte, s végül is, főleg az erdélyiek általa pártolt hazakészülődése által indokolva, a basa szabad mehetését kierőszo-kolta ²⁾. A feladás feltételeit nov. 28-án Írták alá; 29-e estvéjén Ulomán Martinuzzi sátrába jött, s kedélyesen vacsoráltak; mi a tábornokoknál oly visszahatást idézett elő, hogy gr. Pallavicini a titkos utasításokat hordó Salazártól levelet indított a királyhoz, melyben Martinuzsit inkább töröknek, mint kereszténynek bélyegzé, s egyszersmind tudatá, hogy a bizonyos szándék kiviteléhez már is többször közel járt, de az áldozatra szánt észfensősége által, mintha tudta volna szándékát, mindannyiszor lefegyverezte ³⁾.

Martinuzzi jól érezte a felelősséget, mely Ulomán elbocsátásáért rajta nehezkedett, s dec. 3-án Ferdinándtól felutazha-

¹⁾ Bnchlioltz. VII 269. 1, ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. H. 289—92. ³⁾ Pray, Epist. Procer. II. 314.

tásra engedelmet kért, hogy előadja mikép az által csak a szultánt akará megnyerni, hogy a jövő évben kitelendő békét megújítsa; egyszersmind felszólítá a királyt, hogy ha hadjáratát folytatni akarja, rögtön tartson országgyűlést ¹⁾.

Ilomán dec. 5-én hagyta el Lippát, Martinuzzi podgyászai elvitelére szekerekkel kedveskedett, mi áruulásnak kiáltott. Hogy e tettét parallizálja, dec. 6-án Ferdinándhoz újra fclir, figyelmezteti a tavasszal megújulható hadjáratra, bejelenti, hogy az erdélyieknek dec. 21-re országgyűlést hirdetett, hogy az egybe hivatni remélt magyarhoni közös országgyűlésre követeket választathasson ²⁾.,

Ez alatt a tél is beállt, az erdélyiek nem akartak tovább harcolni; a budai basa s Szokoli bég is közelgett: jónak látták ez úttal véget vetni a hadjáratnak. Elkészültek, azonban Martinuzzi a zsoldos katonaság Erdélybe vonulásába, a szűk termést vetvén okul, nem akart beleegyezni; de azért is Erdély felé indították; ekkor legalább annyit kívánt, hogy azokat Erdély északibb részén helyezték el, hogy a bejáró török csauzok ne lássák: ebben a tábornokok már nem kevesebbet láttak, mint hogy az ottani magyar lakossággal fel akarja kuczoltatni.

Ily szóváltások után indultak be dec. 9-én ³⁾. Martinuzzi Déva alatt jöve, Castaldo várparancsnoka helyébe mást nevezett. Új rémkép a 12,000 ember élén álló két tábornok szemében.

Ily kedélyállapotban érkeztek dec. 13-kán a Fejérvártól egy órára eső A I v i n c z r e, hol Domokos-kolostorból Martinuzzi magának kastélyt állított. Vajdai 150(1 főből álló dandárát elboesátá, csak is a szokott 200 főből álló testőrsége maradt vele.

Pár nap múlva a két tábornok is oda érkezett, mintha útban levő sergőkre várának, ott időztek.

Martinuzzi éppen a hougyülésre készült. Dec. 16-án cseléségét s testőrségét előre küldé, maga is másnap indulandó lévén.

¹⁾ Buchholtz. VII. 276. ²⁾ Buchholtz. VII. 276. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 292.

Rémes nap, s még rémesebb éjszaka. A téli idő daczára ez nap szivárvány mutatkozott; éjjel mennydörgött, villámlott, az eső záporban hullt.

Dec. 17-én reggel, mire a podgyászra váró szekerek a kastély kapujában megálltak, s Martinuzzi hatos fogata éppen előállandó volt: a felvonóhíd leeresztetett, a szürkületben mintegy 150 spanyolkatona a bejárásokat csendesesen elállotta. A sötét jellemű Sforza Pallavicini tábornok ¹⁾, ki az egészet intézé, Campeggio, Monino, Scaramuzza, Mercada és Avila tisztekkel s Ferrári Mark Antal titkárral az előszobába suhant.

A terv szerint Ferraii bejép, kezében egy a királyhoz aláírandó irat. Az ősz férfi nyusztprémes hálóköntösében asztala előtt állt, melyen felnyitott breviaruma, naplója, egy óra és Írószer; éppen reggeli imáját végezte. Ferrári meglátva őt, viszszaforzard, megáll: Martinuzzi közeledést int, a levelet átveszi, elolvassa, s midőn aláírásra tollat ragad és lehajol... Ferráritől nyakán és oldalán két törsturást kap, mire a még jó erőben álló öreg, mi az, mi az! kiáltással a bérgyilkost az asztalmellé teríti... Erre Sforza P. spanyol katonatiszteleivel berohan, s arezára kardjával nehéz sebet ejt; Monino hátába golyót merít; a többi törével marczongolá; mire a szerencsétlen, Jézus Mária kiáltással összerogyott ²⁾.

Vas Ferencz, apródja, ki a zajra berohant, hét sebet kapott, s mint félhalott feküdt ura holtteste mellett.

Mercada Martinuzzi füleit, melyek jegyzésig szőrösök valának, hirtelen levágta, s Bécsbe szállítá ³⁾.

A gyászeset Tarpeja sorsára emlékeztet, ki a Capitoliumot a Sabinusok kezére játszódta, s hasonló véget ért...

így fejezte be küldetését a császár által Ferdinándnak adott segélysereg, nem csak Erdélyt s a magyar koronát keríté kézre, de egyszersmind átadóját is félretette láb alól ⁴⁾.

¹⁾ L. jellemét, Miles. 47. ²⁾ Miles. 46. 1. Wolf. de Bethlen. I. 608—11. Istvánfi, Libr. XVII. Forgács 65 sebet mond 33. 1. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. írók. III. 92. Forgács. 33. 1. ⁴⁾ Lesújtó nagy részt szerencsétlen véget értek: Ferrári M. Antalt egyéb tetteért Alessandriában felakasztották; Mercada előbb jobbkézét el-

III.

Castaldo katonai uralma és Báthori E. vajdasága. Castaldo katonái a népet zsarolják, Kolozsvárt magok fejöktől ágyazzák, Fejérvárt felégetik. Izabella visszakoázásához kezdenek.

Martinuzzi buktával a kormány Castaldo kezébe esett. Nem annyiban katonai, mint katonái uralma állott be.

A bukás utáni perczeket a lesújtott Martinuzzi mesés sokaságának hitt kincsei lefoglalására használák; de azért Alvinczen a vele volt 50,000 arany nagyrésze a bérszolgák kezébe esett *). A többit a kapitánynya nevezett Lopez Endre, a tettesek egyike, kire Alviuez parancsnoksága bízott, kutatta össze. Kincsei főrakbelyére Bank Pált²⁾, Szamosujvár az nap nála volt másik várnagyát indítá, ki a vár előtt fegyveresekkel megjelenvén, Csáki Pál várnagyatársát oda vitte, hogy őt beeresztette, s szabad kezét engedett³⁾.

Castaldo a tett után Fejérvárra sietett, azt őrséggel megrakta, onnan Szászsebesre, s még az nap, dec. 17-én tudósítá a királyt és Nádasdit, mely utolsónak sürgönszerű rövidsége gyanitnunk engedi, hogy a terv nyilvános titok vala; s felszólítá Báthori Endrét, a másik vajdát, hogy azonnal siessen be, vegye fel a kormányt *). Azzal Szebenbe futott, hová másnap ért.

Az esemény még titok, a holtat néhány napig dunyhák közt rejtve tartogatók⁵⁾. Félték, nehogy úgy járjanak, mint járt 17 év előtt Gritti, Erdély másik helytartójáért Cibakért. Az óvatosság helyén volt, mert a bibornok-érsek megöletése a

veszti, vaddiszno által öletik meg; Scaramuzzát katonái vagdálák össze Franciaországban; Fallavicini török fogságra jutott, ott megvesszőzék, nagy áron váltá ki magát. Istvánt!, Libr. XVII. W. de Bethlen. I. 627. Katona. XXII. 92—141.

¹⁾ Schuller: Archív. I. 164. -) Mint ilyen 1549. Túrt kapja, Kolozsm. Conv. Trans. XVIII. 21. Pray, Epist. Proc. II. 317. ⁵⁾ Forgács. 33. I. ⁴⁾ Pray, Epist. Proc. II. 317. ⁵⁾ Borsos S. Krónikája. Gr. Miké: Erdélyi Tört. Adatok. I. 15. 1.

papságnál, a vajdáé a Zápolya embereihez ragaszkodó nemzetnél, s a leereszkedő kormányzóé a népnél roppant hatást idézett elő.

Erdély megdöbbenve látta, hogy alig pár tized alatt királya méreg gyanújával, leghatalmasabb vajdái ketteje bérgyilkosok által halt meg... Az ország, különösen a székelység a hírre lázongani kezdett; de a feles katonaság s a Castaldo kormányátóli rémület elfojtá a kedélyeket.

Castaldo Sezenben Haller Péter szász ispán s másokkal tanácskozott: a dec. 21-re hirdetett országgyűlést jan. 1-re változtaták.

Martinuzzi titkárait, Pesty Gáspárt, Pécsi Imrét s másokat elfogták, s kényszerítő vallatások által igyekeztek vádpontokat csikorni. Mindent elkövettek, hogy árulónak bizonyíthassák.

Ferdinánd király is érezte a tény súlyát, mentő leveleit egymásra szerkeszteté: ilyet ir dec. 29 én Izabellának ¹⁾; 1552. jan. 2-án a pápához; jan. 8-án a magyarországi kormánytanácshoz ²⁾, kiáltványt Erdélyhez, melyben vádolja, hogy a hazát újra a török kezére akará játszani, mint a ki csak névben volt keresztény, tényleg pedig pogány.

Míg Ferdinánd a kérdést magáévá tette ³⁾, s annak következményeit eként igyekezék elhárítani: a székelyek Martinuzzi halálát meg akarván boszulni, Marosvásárhelyre gyűltek, még pedig fegyveresen. Castaldo sergeit összehúzza, Segesvárit Marosvásárhelytől néhány órára megáll, az ingatag jellemű Kendi Ferenczet, Martinuzzi legnagyobb ellenét, kit Ígéretekkel részére nyert, Marosvásárhelyre küldi, ki alkalmasint a nem messze álló ágyuk s 12,000 szurony közelgéséből merített okokkal a gyűlést lecsendesíté ⁴⁾.

Haza oszlottak, s Castaldo, mint a ki a császárnak s nem Ferdinándnak volt felelős, szabad tért engedett kincs és becsszomjának. Mít gondolt ő a következményekkel. A helyett,

¹⁾ Okl. Wolf. de Bethlen, I. 514. ²⁾ Pray, Annales. V. 460. Istvánt!, Libr. VII. (194.) ³⁾ Okl. Battyáni, Series Episc. Chanád. 138. 140. ⁴⁾ Wolf. de Bethlen. I. 523.

hogy az új országot megnyerni igyekezett volna, mint egykor Traján, Occupata Transilvania iratú érmet veretett; holott sokkal inkább talált volna reá Abundancia Dáciaé, a római hódító azon felirata, melylyel aranyainknak örvendezett: mert a midőn jan. 80-án Szamosujvártt megjelent, s a mesés kincstárt hivatalosan Báthori Endre vajda, Kolozsvár polgármestere, s mások jelenlétében felnyitatta, a Ferdinándnak bejelentett kincs oly sokat különbözött a valóságtól, hogy mindamellett, hogy a csalódást csodálkozva jelentette fel, a király nyomozást indítatott a sikkasztás ellen ¹⁾.

Miután a kincsekkel készen voltak, Martinuzzi holttestére gondoltak, mely némelyek szerint ott büszhődött a kastélyban, a hagyomány szerint ki volt vetve a kastély alatti vár-sáncz mocsarába. Két hónap múlva, febr. 25-kén került reá sor, mikor is a fejérvári káptalannak meg lőn engedve, hogy Fejérvártt a nagy templomba temessék ²⁾.

Martinuzzi nem élt, de volt mégis a hazában, mi a vizszakeblezés csendes folyamára akadályei lehetne: Izabella királyné udvara, mely Kassán magát még mind uralma földén érezte. Jan. folytán néhány ezer aranyat átküldött Ferdinánd, s akirálynénak 27-én Lengyelhonba kellett mennie, hová Petrovics és fia nevelője Csáki Mihály követte ³⁾.

Ily előzmények után nyílt meg Pozsonban a hongyülés, melyet Ferdinánd Martinuzzi indítványára hívott egybe, s melyben a békeblezett Erdély visszaillesztése volt az egyik főkérdés. Erdélyt a megyék részéről, a Castaldotól megnyert Kendi Ferencz, a székelyekéről Kemény János, Martinuzzi egykori alhelytartója ⁴⁾, a szászokéről néhány küldött képviselte ⁵⁾.

¹⁾ A kincs állásáról értesít. Wolf. de Bethlen. I. 512. Magy. Tört. Emlékek. írók. III. 92. Hatvani, Zsebkönyv, 454. Castaldo jelentése, Schuller: Archiv. I. 164. Az egykorú Tinódi azt iija, hogy Castaldo három könnyű szekérral jött, s mikor más évben kiment, 6 nehéz társzekerrel ment ki. ²⁾ Nagyságát jelentő folirata lőn: Omnibus moriendum est. Miles. 47. Forgács. 84. ³⁾ Magy. Tört. Eml. Okmt. II. 824. Kovách. Script. M. I. 92. ⁴⁾ 1648-ban, Kemény gyűjt. Appendix Dipl. czévhez. ⁵⁾ Schesaeus. 120. 158.

Törvénycikkeket hoztak, melyek közül ránk nézve nevezetes az, hogy mind János, mind Ferdinánd királyok adományozásait érvényesnek nyilváníták, azonban azon hozzáadással, hogy ha valamit mindkettő eladományozott, Erdélyben s a hozzá tartozó részekben a Jánosé, azon túl a Ferdinándé maradjon érvényben, ellenben, az Izabella királyné, Martinuzzi és Petrovics minden adományozását új adomány alá húzták, vagyis kormányuk törvénytelennek nyilvánított. ¹⁾ Mi Erdélyben rósz vért csinált.

Hogy az oly hatalmassá fejlődött erdélyi vajdaságot meggyengítsék, egyszer a szászföldöt a vajdai hatalom alól kivették¹⁾, másszor ecsedi Báthori Endre, Martinuzzi vajda társa ápr. 1-ről oly utasítást kapott, mely a régi vajdaságnak csak árnyékát hagyá. Eddig a vajda kormányzó, fővezér és kincstárnok volt egyszemélyben; most a fővezéri méltóság s a zsoldos nép feletti parancsnokság a katonai helytartóra ruháztatott, a kincstárság s közjövödelmek kezeltetése külön főnök alá rendeltetett; a vajda mint vezér csak is 100 testőr, s némi magyar had felett rendelkezhetett, s 15,000 frt. fizetésben részesült, miből tisztí személyzetét is fizetni kellett; méltóságát mondhatni még csak az tartá fenn, hogy 20 jobbágyig jószágokat adományozhatott ³⁾.

Ily utasítás mellett vállalkozott a már is elbetegesedett Báthori Endre a Martinuzzi után megürült vajdaság egyedüli folytatására; magában is elég lett volna arra, hogy a múlthoz ragaszkodó közvélemény ne támogassa, de volt utasításában egy pont, mely a római egyház jogai helyreállítására látszott célzani.

A vajdaság ilyenképpen szervezése mellé jött az, hogy Ferdinánd király Bornemisza Pál veszprémi püspököt, s Verne r Györgyöt, régebb eperjesi iskolaigazgatót, ez időben bányatanácsost oly utasítással küldte Erdélybe, hogy itt a Martinuzzi által beadott összeírás nyomán, minden sóaknát, bányászatot, kincstári jövedelmet hajtó uradalmat, pontoson felkutatva,

¹⁾ L. Erdélyre az 1. 16. 17. 20—23. 29. art. Corpus Juris. I. 443.
²⁾ Kemény, Notit. Cap. Alb. I. 216. ³⁾ Wolf. de liethlen. I. 633. Katona. XXII. 183.

megismerve, tervet készítsenek, hogyan lehetne itt a kincstári jövedelmet állandósítani, s ha lehetséges volna még nevelni ¹⁾). A biztosok márcz. ápr. folytán bejárták Erdélyt, s összeírtak mindent, a székelyek ököradójának utánpuhattak, mindennek, mi az előjogaira féltékeny országot izgathatá. S beadott történeti fontosságú felterjesztésök kivitelére ²⁾, kincstárnoknak a Budáról Erdélybe szakadt Haller Pétert, szebeni királybíró, a gr. Hallerek őseit uvezék ki, ki munkához fogott ³⁾.

Ekkora változások elé nézett Erdély, mikor megjött a hir, hogy a török múlt évben félbeszakasztott hadjáratát újra megkezdte, s győzelemről győzelemre száll. Castaldo hogy a törénhető beütés ellen fedezve legyen, máj. folytán Tordán részletes hóngyülést tart, s határozattá téteti, hogy beütés esetére mindenki fegyvert fog, addig is mindenki nemzet két-két ezer zsoldost fog tartani; minek ellenében kimondák a rallásegénylőséget, s Castaldo mellé, minthogy sem a magyar nyelvet nem érti, sem törvényeinket nem tudja, négy tanácsost rendeltek ⁴⁾...

Bátbóri is bejött, a pozsoni országgyűlés azon törvény-cikkét, mely Izabelláék adományozását új adománykérés alá rendelte, úgy kezdé magyarázni, hogy azokat el kezdé szedni; mi különösön a székelyföldön oly hangulatot idézett elő, hogy midőn júniusban a török ellen fel akarák ültetni, Mihály fi Tamás, Martinuzzi sógora fellépésére Castaldo attól tartott, hogy a közelgő oláhhoni vajdákhoz fognak csatlakozni ⁵⁾. Nem csatlakoztak, de azért mégis csak annyi harci kedvet mutattak, hogy a midőn Ilyés, Péter moldvai vajda fia, jul. 4-én betört, Hermányt, Prázsmárt leégetve Brassónak nyomult: Édenfi László és Bank Pál vajdai sergét, s az Arco grófok zsoldos csapatát

¹⁾ Az útasítást 1552. jan. 1-ről Engel, Geschichte d. Ungr. Eich. u. s. Nebenländer. II. 17. I. ²⁾ E felterjesztést I. Engel, Geschieh. d.U. Reich, u. s. Nebenländer. II. 22. III. 92. Kemény, Not. Cap. Alb. I. 120. Éder Felmerhez. 111. Schesaeushoz. 57. I. ³⁾ Kemény, Fundgruben. I. 61. Not. Cap. Alb. I. 120—27. ⁴⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 133. W. Bethlen. I. 638. ⁵⁾ Mngy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 334. Schüller: Archiv. I. 167.

nem volt ki támogassa, s nem annyiban vereség, mint zsák-mánya hazavitele indokából ment vissza júl. 15-én ¹⁾).

Minden nap egy-egy aggodalmat szült. Báthori a vajda már csak romja nevének. Castaldo inkább gyűjtött vagyona megtartásán, mint az ország védelmén aggódik. Az ellenség a határokon, s mi oltalmára volt küldve, a katonaság, a polgárokön féktelenkedik; mert fizetését nem kapta, Castaldo jelentése szerint a néppel rozszabbúl bánt, mint a török vagy tatár. Sőt a történt, hogy Elfenstein 4500 emberrel Kolozsvárra érkezék ²⁾, s mire a várostól zsoldot csikorni nem bírt, ágyúit a hegyekre vonatá, s mint Castaldo júl. 11-ről jelenté, tudósítása perczében a város egy részét romba döntötték vala; azonban a Tordánál éppen táborban állt nemesség a híre Kolozsvárra rohogott, reá jók csapott, s csak pár száz sebeset s ugyanannyi halottat ejtve, vehették el ágyúikat ³⁾. Castaldo tizenegyet kivégeztetett, de azért Fejérvárra menve, a várost júl. 27-kén fényes nappal felgyújtották, lakosait szerteverték. Egy más csapat aug. folytán Szebenben ezredesét megölte, a városnak esett, s csak a polgárok fegyverragadása s a vidéki nép felköltése fordítá el róluk a vést. Ez mind nem elég. Castaldo ⁴⁾ a Schöneiek lovasságát, hogy foglalkoztassa, leindítá, hogy Déván alól a törökök egy új váracskáját lerontsák; útjukban raboltak, öltek, s egyszer csak önfejöktől visszafordultak ⁵⁾. A spanyol katonaság se volt sokkal jobb. De nem is lehetett, mert az országban oly gabonaszükség, hogy a népnek sem volt mit enni, annál kevésbé adhatott ingyen oly katonáknak, kik miatt a hegyeken kerülté házáat.

Énnyire ostoroztatott a szegény haza, mert míg Erdélyben a zsoldos pusztít, addig Magyarhonban a török Lippát, Temesvárt, s egy sereg várat kerite kezére, s a megtámadtak közöl az egy Egert tudta a hős egri nők segítségével Dobó

¹⁾ Fundgruben. I. 51. Magy. Tört. Eml. Okm. II. 342. Forgács. 67.

²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 539. ³⁾ Okl. Schuller: Archiv. I. 158,

⁴⁾ Hatvani, Tört. Zsebkönyve. 464—5. ⁵⁾ Okl. Schuller: Archiv. I. 156. W. Bethlen. I. 645. Miles. 49.

István megmenteni¹⁾). A nem rég szabad ország egy része újra török szándzsáksággá lett. Minden év egy darab földet ejtett a török kezébe.

Azonban a magyarok is reájöttek a francia közmondás értelmére: segíts magadon, s az Isten is segít. Komolyan kezdtek maguk oltalmáról gondolkozni. Mások Izabella visszaközására gondoltak. De sok részben késő, mert Izabella, már Oppedint megkapá, Petrovics is kezéhez vette Temesvárért Munkácsot²⁾, s kérdés, vajjon visszatérne-e Izabella? Az idő csakhamar megfejtette, mert az egész oppelni hercegi uradalomban, nem volt használható épület, Lengyelhonba mondhatni kegyelemre volt szorulva. Ily helyzetében merül fel az, hogy II. Henrik, francia király, felvévén atyja politikáját, jun. 27-kén konstánczinápolyi követének azt írja, hogy elhatározta János Zs. visszahozatalán dolgozni, s hogy nemsoká valakit Izabellához küld. Úgy is volt, Delavignet Lengyelországba küldi, s Izabellától kipuhaltatja, hajlandó lenne-e visszatérni³⁾). Nem volt nehéz a felelet, mert Ratibort még mind nem kapta kezére, jegypénzét mind nem fizették ki, s Ferdinánd ide járó biztosai úgy bántak vele, hogy még azt is ki akarák vinni nála, hogy magyar udvarnokait bocsássa el, fiát magyarul beszélni ne engedje, holott fia akkora volt, hogy szemrehányásokat tett már, hogyan cserélte el Erdély aranyhegyeit a szlész oldalokkal.

Ily kedélyállapotban találta Izabellát a francia követ. Hazament s II. Henrik, mint a császár és Ferdinánd kérlelhetlén ellene, már dcc. 20-kán megírja Petrovicsnak, hogy résen álljon, készüljön, mert szerepet szántak neki⁴⁾.

Csaknem azon időben Szolymán is megkezdő papirbombáit: Erdélyhez levelet intéz, melyben meghagyja, hogy Castaldo sergét nyomják ki, hozzák vissza Izabellát, s míg beérkezik, válasszanak kormányzót magok közöl; különben Erdélyt feldulatja⁵⁾. Aly csauz, kire e levél volt bízva, nem látta

¹⁾ Istvánfi Libr. XIX. Miles. 50. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 320—24. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 357. 360.

⁴⁾ Tört. Emlékek, Okmányt. II, 359.) Kemény, Ap. Ep. I, 601,

tanácsosnak Erdélybe jöni, Oláhországban megállt, azt 1553. elején Báthori Endrének küldte¹⁾; s gondja volt, hogy az ország előtt se maradjon titokban. S mire Báthori vajda és Castaldo tábornok jan. 20-kán Kolozsvárit részletes gyűlést tartanak, kívánságukra kifejezték ugyan, hogy Izabellával semmi összeköttetésök nincs, s kérték, hogy Ilyét és Branyieskát a török ellen erősítsék: de azért kemény kifakadásokat engedtek magoknak; követelték, hogy a nemzetek, összkósás szerint mikor tetszik összegyűlhessenek, hogy a vajdának oly jogkör adassék, hogy ha a szükség kívánja, országgyűléseket tartasson, s felkérték Castaldot, hogy a katonákat, kik a nemesek udvarát, nejeit, leányait megrohanják, tegyék a szélekre, mert a szélek oltalmára vannak beküldve ²⁾. S ezeket megvinni, Barcsai Andrást Bécsbe küldék.

Ferdinánd érezte e fellépések horderejét, benn és kűnn mindent elkövetett, hogy a dolgoknak más irányt adjon. Hogy Izabellát helyzetével ki békéltesse, Ratibort is kiváltotta, kézbesítette. Nem sokat használt, mert Izabella folyvást békédenkedett, s Petrovics küldötteket indított az erdélyi urakhoz, megizente, hogy Rusztán fővezér készül, s ha nem engedelmeskednek, Erdélyt basasággá fogja csinálni.

A katonaság féktelensége, a töröktől! félelem s azon elterjedt liír, hogy a magyarságot Erdélyből ki akarják irtani ³⁾, felzaklatá a kedélyeket. Castaldo alkudozást javasolt, s azzal, nehogy ide rekedjen szerzett kincsével ⁴⁾, azon ürügy alatt, hogy hivatják, itt hagyja Erdélyt; Báthori Aly esauzhoz küldött, értekezletbe bocsátkozott; a rendek pedig Alynak és Petrovicsnak megizenék, hogy mihelyt segílyt látnak, számolhatnak rájok ⁵⁾.

IV.

Új vajdák lépnek fel: Dobó és Kendi. A fejérvári püspökség egy időre helyre All. Izabellát vissza akarják hozni, Petrovics betör, csatázik. Az erdélyiek fegyvert fognak, a terv most egyszer megbukik.

Castaldo márcz. 6-a tájt kiment Erdélyből⁶⁾. Báthori vajda,

¹⁾ Forgács. 112. Katona. XXII. 823—6. ²⁾ (ír. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 148. ³⁾ Forgács. 113. ⁴⁾ Miles. 51. ⁵⁾ Forgács. 113. Katona. XXII. 823—5. ⁶⁾ Kát. XXII. 413. Kemény, Ap. Epistl. IVJ.

a kényes helyzetnek ura lenni nem tudott. Csak annyit kívántak az erdélyiektől, hogyha a törökkel alkudoznak, vigyék ki azt, hogy Erdély Ferdinánd uralma alatt maradjon ¹⁾. Alkalmassint e felhatalmazás következtében, Kemény Jánost s Farinaí F. Farkast a portára küldik a kormány azon nyílt utasításával, hogy értesítsék a szultánt, miszerint ők Izabella viszázkodásában nem fáradoznak, s alávetik magokat a porta és Ferdinánd közt létrejövendő egyezkedésnek... De azért feszült figyelemben maradtak.

Hasonló hangulat uralkodott Magyarországon is. Ferdinánd, hogy az ügyeket rendezze, ápr. 9-re Sopronba hongyülést hirdetett. Tervbe vette volt, hogy a királyi hatalmat korlátozó, s a királyválasztás jogát fentartó, s a katonák kihágásait polgári eljárás alá vonó törvényeken módosítson: e végre egy quadripartitumot terjesztett a rendek elé; de azok bizottmány elé utalák, melyre Erdélyből is lennének küldendők ²⁾; s végre sem ment érvényre.

Hanem volt mégis e gyűlés folyamának sok nevezetes eredménye, mi minket közelebről érdekelt. Máj. 7-kén nyolez ürességben volt főpapi méltóság tölletett be, kik közt Oláh Miklós esztergomi érsekké neveztetett, valamint a 42-től csupán a Csanádi püspökség által képviselt erdélyi püspökség is betölletett pécsi születésit Bornemisza Pál személyében, kit történetünk folyamán már ismerni tanultunk.

Az erdélyi vajdaság szintén változás alá jött. Az elköszvényesedett Báthori Endrét, Castaldo támogatása nélkül nem tárták elégségesnek Erdély kormányzása s védelmére, öt tárnokmesterré tevék ³⁾: s helyébe máj 26-kán két vajdát kapánk, ruszakai Dobó Istvánt, Eger hős védőjét ⁴⁾, s sztiváni Kendi Ferenczet, Erdély leghatalmasabb férfiát, hogy az által meglegyen nyerve. Utasításuk máj. 28-ról kelt, s kivonata következő. Kendi és Dobó Erdély vajdáivá, székelyek ispánjaivá neveztetnek, egyenlő méltósággal, részükről négy hónapi felmon-

¹⁾ Buckholtz. VE. 300. 318. ²⁾ Katona. XXII. 428. ³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 550. Prny, Epist. Procer. II. 351. ⁴⁾ Kinevező. Okl. Katona. XXII. 399.

dási idővel, míg ellenben a király fentartá magának, hogy minden órán letehesse. Két alvajdát adott, Kendi mellé Édenfi Lászlót, Dobó mellé testvérét, Domokost, kiket a vajdai személyzettel együtt a vajdák díjaztak. E végre Kendiék 15,000 magyar frt. fizetést nyertek, miből a testörségül használt százszáz lovas is tartoztak fizetni; czirkálók tartására 1000 irtot kaptak kezökre; s ezeken kül régi szokás nyomán Kendi a görgényi, Dobó a dévai várat; s minthogy az utolsónak birto-ka Erdélyben nem volt, családja lakásául Szamosujvár adatott. Az alajok rendelt haderő 2000 lovas s 1000 gyalog magyarra szabattott, mely utolsók közül százat-százat szintén magok mellé vehettek, a többi a szélekre volt szánva... Hatáskörük mi a régi vajdáké; ha valamelyiket dolgai Erdélyből kiszólíták, a másíknak benn kellett maradnia; felhatalmaztatok sürgős szükség esetében a püspök és tanácsosok tudtával hongyülést hini össze; fel arra, hogy 20 telkes jószágokat adományozhassanak; fel végre, hogy idegen hatalmak követeit kihalgassák, s tanácsosaikkal egyetértve feleletet adjanak ')... Ez utasításból még meg kell említenünk azt, hogy Dobónak meghagyatott, hogyha tán Kendi félvajdaságot el nem fogadna, további utasításig egész Erdélyre terjessze ki hatóságát; valamint azt, hogy bele volt röviden téve, hogy a vajdák a régi vallást, aDnak jogait javait az egész területen tartoznak védelmezni.

A vajdák beigtatására Báthori Endre lön kinevezve, már mint tárnokmester. Nehogy valamely véletlen merüljön fel, Báthori Kendi Antalt, P a t ó c s i Ferenczet, a két ellenzéki főnököt Szamosujvárra hivatta, s felkérte, hogy legalább hallgassanak. Mire jun. 10-reTordárabeigtató hongyülést hirdetett ²⁾.

Közjelgetvén a gyűlés napja, Báthori Endre 700 lovassal Tordára érkezik, harmadnapra Dohó az új vajda is megjő 700 lovas s 800 gyaloggal, Kendi Ferencz, 200, testvére Antal 70 lovassal jönnek; s a beigtató gyűlés harmadfélezer fegyveres jelenlétében elég csendesesen folyt le, semmi sem merült fel, kivéve, hogy Kendi Ferencz, a társvajda, mint protestáns, a

¹⁾ Okl. Katona. XXII. 403—13. ²⁾ Kulcsárféle Krónika. 15.

szentekre nem esküdt meg, s esküjéből az új vallások üldözését kihagyd¹⁾. A Konstánczinápolyból megtért Kemények szintén e gyűlésen tettek jelentést.

Dobóval bejött egyszersmind a kinevezett püspök is, Bornemisza Pál. Már előre el volt rendelve, hogy az eddig képviselő csanádi püspökség Fejővárt, Szentmihálykö várát minden ágyúival, s az erdélyiek minden püspöki javakat visszaadjanak²⁾. Nehéz kérdés, mert már egy része el vala osztva, de azért az erélyes Dobó fellépett, s júliusra a fej érvári káptalan helyre volt állítva; s intézkedésekhez foghatott, hogy a régi vallást is helyrcállittassa³⁾.

Tíz év munkája volt Erdélyben egy tollvonással fenyegetve: az erdélyi fejdelemség s az alatta kezdődött vallásos fejlődés⁴⁾. A politikai ellenzék s a lelkiismeretszabadság hőseinek igen fájtt, hogy multjok iránt mi kegyelet sem mutatkozott: miért a kormány túlbuzgó hivei ellenében sorompóba léptek. Kendi Antal és Patócsi Ferencz, Bethlen Gábor és Gergely, Horváth János s mások Marosvásárhelyre gyűltek, Bethlen Gergelyt és Maksayt Izabellához killdék, hogy kijelentsék, mikép szívesen fogadják, ha jő.

Bár mennyire kívánták Dobóék e mozgalmat elfojtani, nem lévén elég fegyvererejük, mit sem tehettek. Azt elcsillapítani jul. 13-ra Tordára hongyülést hirdettek, Ferdinándtól Ballassa János is megjött, hogy a rendeket a törökkel és Izabellávali egyezkedései stadiumáiól értesítse, s megnyugtassa. A rendek elismerték ugyan, hogy a vásárhelyi összejövetel nem volt helyén, de mintegy mentségül felhányták, hogy Martinuzzi korától, minden sürgetésök daczára is országgyűlést nem tartanak, csak is részletest; holott sérelmeik vannak, milyen az, hogy a nemességnek, mely öszszakás szerint mint katonáskodónép, a sőt ingyen kapta, most ingyen adni vonakodnak. S e gyűlés eredményét felterjeszteni Pókai Jakabot Bécsbeküldék⁵⁾.

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 345. ²⁾ Szereday, Series. Episc. 203. ³⁾ Okl. Archiv d. Vereins. N. F. I. 375. ⁴⁾ V. ö. Miles. 52. I. ⁵⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. L löt.

Ferdinánd a bajt gyökerében orvoslandó, miután Kemény Jánosék a portán egy új alkudozás útját megtörék, követeket indított Konstánczinápolyba. Hogy súlyt vessen a mérlegbe, jul. 18-án Izabellával levelet irat a portára, melyben, ha nem is a legvilágosabban, jelenti, hogy jelen helyzetével ki van békülve).

Míg a követek mennek, az öreg, de ifjú tüzzel bíró Petrovics hosszason főzött tervével, síkra száll. Lengyelországból néhány száz lovassal betör; Debreczenbe jö, s jul. 31-én azt írja a szultánnak, miképp Izabellától a levelet kicsikorták, s kéri, visszahelyezésére sergeket rendeljen; a budai s más basákhöz hasonlót ir, s felkéri, hogy a szultán jóváhagyása reményében fegyverrel támogassák ²⁾. S e levelével a jó szónok s vállalkozó Bethlen Gergelyt, a keresdi gr. Bethlenek egyik őseit ³⁾, a budai basához küldé.

Petrovics e fellépését övéi, mint Izabella jövetelének előpostáját vették, a Tiszavidéken Artándi Kelemen, Török János, Hagymási Kristóf, Orbai Miklós egyszerre fegyverre keltek. Azonban az ellenfél sem hunyt szemet, szegedi Deák Ferenczet Bethlen útitársát elfogák, s az egész terv le lön leplezve. Petrovics azért haladt. Aug. 3-án Munkácson át Túr felé sietett, hogy a török basákkal magát összekösse. Aug. 11-ről a váradi püspöknek tudtára adja, miképp Izabella bejöni szándékszik, s felkéri, hagyna fel fegyverkezési szándékával *).

Elsietett lépések, mert bár a basák sergeiket mozgásba hozták, a szultán a perzsa háborúval lévén elfoglalva, az ügy érdekében még nem kívánt fellépni. A Petrovicsnál jobban értesült Izabella nem mozdult, beérte azzal, hogy augusztushan Károly császárnak jegyzéket adott át, melyben Ferdinándot bepanaszolja, hogy a jegyajándékáért ígért öszveget nem fizeti; hogy a szléz herczegségek, melyek jövedelmét 25,000 fra tették, alig hoznak 9,000 frtot ⁵⁾.

Míndamellett a forradalom kitör. Petrovics síkra száll.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 9. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 10—17. ³⁾ Hibásan tette Szalay iktárinak, Magy. Tört. Eml. írók. IV. 90. ⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 22.) Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 26—33.

Erdélyben Kendi Antal, a vajda testvére, Patócsi Ferencz és Boldizsár¹⁾ dandáraikkal Vásárhelyre mennek, s a széke-lyeket fegyverre szólítják; s csakhamar oly serget húznak össze, hogy a midőn Dobóellenök megy, már a város előtt csata-rendben találta: s mivel a még benn levő német sereg zsold-ját követelni egyenesen Bécsnek indult²⁾, s ereje velők megüt-közni nem volt, 15 napi fegyverszünetbe egyezett, mely alatt ha Petrovics segítséget nem küld, megígérték, hogy a fegyvert azonnal leteszik³⁾. Hogy biztosok legyenek, kápolnai Bornemisza Farkast Petrovichhoz küldik: s már 15 nap előtt nem-csak hogy reményt hozott, sőt e közben, sept. 21-én, a moldvai vajda Motzok vezérlete alatt 4000 segélyhadat állíta be a szé-kelyföldre⁴⁾. A felkelés lángja innen és túl a Királyhágón egy-szerre lobbott vetett.

Azonban mintegy menykőcsapás üt be egy véletlen, s min-dent megváltoztat. Ezalatt Ferdinánd követei Verán ez Antal püspök és Zay Ferencz, a naszádosok parancsnoka aug. 25-én Konstánczinápolyba érnek⁵⁾; Malvezzi, az Erdély elfoglalásá-ért bezárt osztrák követ kiszabadul. S bár ott volt, mi-kor a szultán boszusan ismétlé, hogy ha Erdély minden ka-vicsdarabjáért akkora aranyat ad is Ferdinánd, az még is Já-nos király íiáé ®): még is elég ügyességgel bírt útjában elhitet-ni a basákkal, hogy az ő megtérése a két udvar helyre állt békéjének tanúsága. S mert fellépésre egyenes parancsuk nem volt, a basák csak nézői maradtak a játéknak. Minden egy-szerre elveszett. Az új váradi püspök Zaberdin Mátyás s Tahy Ferencz Petrovics ellen nyomultak; s őt oct. Munkácsra visz-szanyomák, honnan Lengyelországba menekült... nóta alá jött. A felkeltek martalékkul estek: többek közt Talpas kastély urát, Toldi Miklóst lefejeztették, Csáki Pál, Adorján vár ura csak az által menté meg magát, hogy Ferdinánd részére állt¹⁾.

1) Bóid. neje Somi Anna, Balassa Imre vajda özvegye. •) Istvánt!,
 Libr. XIX. Pray, Epist. Proc. II. 360. Miles. 51. Fundgruben.
 I. 53. 3) Katona. XXII. 827—8. 4) Forgács. 116. ••) E követ-
 ség leveleit hozza Magy. Tört. Emlékek. írók. IV. kötete. ®)
 Magy. Tört. Eml. írók. IV. 57. ~) Wolf. de Bethlen. I. 552.
 Forgács. 116.

Erdélyben sem ütött ki jobban. A moldvai sereg látva, hogy a török csatát nem kezd, haza vonult, Lázár Bernádot fogva magokkal vitték¹⁾. A székelyek haza oszoltak; Tahy Magyarhonból benyomult, Dobó szintén összeszedte erejét, a felkeltek tábora szét vala riasztva, a főnökök magokra maradtak, s Patócsiéknál Bethlen várában akartak oltalmat kísérteni. Dobó ismerte a víztől körülvevő vár erősségét, éhséggel tervezte bevenni; s végre is azon feltét alatt, hogy családostól, vagyonostól Petrovicshoz kiköltözhesse, feladák a várat; de a midőn értésükre esett, hogy Dobó intézkedett, hogy útközből őket megrohanják, kézbe adták magokat. Dobó oct. végén Somkereken gyűlést tartott, fejöknek megkegyelmezett ugyan, de a gazdag Patócsiék s Kendi Antal s mások jószágait elkoboztatá²⁾. Ellenben legyőzőik, mint Bocskai György Csicsóvár területéből tiz falut, — jutalmat kaptak³⁾.

V.

A török és francia udvar Izabella visszaközására tervet készít. A szultán kiadja a parancsot. Benn mozgalom. Dobéék concessiókkal próbálnak.

Izabella ötkészen áll.

Petrovics vissza volt verve, de azért tervét nem adta fel. Lengyelországból követeket indított a portára, Izabella nevében kettőt, magáéban egyet, kik közül kettő magyar vala. Ezek 1554. jan. 8-kán Konstánczinápolyba érkeztek, ott hozzájok a francia követ csatlakozott, magyar ruhában, s átmentek Ázsiába, hol a szultán mulatott⁴⁾. Dobó vajda Erdélyből Vég Jánost mint futárt szintén oda indította, ki jan. 23-kán megvitte a hirt, hogy Erdélyben a forradalom le van győzve, s az erdélyiek Ferdinánddal meg vannak elégedve⁵⁾.

Mig ezek a portán egymás ellen működnek, jan. 25-kén

¹⁾ Kulcsárféle Krónika. 15. ²⁾ Forgács. 117. Miles. 51. W. de Bethlen. I. 552. Fundgr. I. 53. Tud. Tár. 1841.68. ³⁾ MintRetteget Kolozsm. Conv. Trans. XIII. 557. ⁴⁾ Katona. XXII. 548. Katona. XXII. 552. 55.

Maros vásárhelyit gyűlés van, a vajdák követséget eszközölnek a portára, kik a portán, Ferdinándhozi ragaszkodásukat az ország nevében is kijelentsék¹⁾.

Mind a mellett a hangulat a vajdákra nézt nem a legkedvezőbb. A székelység elégtelenségéből legkisebb titkot sem csinált, Bernád Balázst, Sándor Mihályt Ferdinándhoz kiindék, hogy biztosítsa, mikép az ököradón kívül más adóval nem fogja terhelni²⁾. Azért nem mulaták el a portán is szellőztetni, hogy Izabellához ragaszkodnak³⁾. S Bornemisza püspök febr. 15-kén már annyira tisztában volt a tényállással, hogy, a székelyeket változó tündéréknek nevezvén, azt írja, miszerint Erdélyben Fetrovics izgatása s török tatárrali fenyegetőzése miatt élete csupa félelem és rettegés, s ha egyszer kimehet, többé vissza nem tér⁴⁾.

Izabella követei még nem találkoztak a szultánnal, mégis az előjáték már kezdődött. Febr. 27-én az oláhoni vajdát, Mircsét, mert Ferdinánddal tartott, letették, s török katonaság rohanta meg Bukarestet, mely öt elfogta, s helyébe Petráskót Ulteté. Márcz. 13-án a moldvai vajda azt írta Kendi vajdának, ba szereti Vécs várát, ne dolgozzék Izabella ellen, mert a Bukarestbe jött törökök s az oláhoni vajdák Erdély ügyei rendezésére vannak kiküldve⁵⁾. Hogy Erdély egészen körül legyen hálózva, a szultán márcz. folytán Lúgost és Káránsebest Petrovicsnak adá, még pedig úgy, hogy a 3000 arany török adó is övé legyen⁶⁾.

Ez alatt a követség is be lőn mutatva a szultánnal. S Veránczék, Ferdinánd követi minden ellenmüködése daczára, Szolymán a francia követtel egyetértve, kimondá, hogy János Zsigmond francia királyleányt kap, s visszahozza, ha szintén birodalmába kerül is, mert a fiút János király neki hagyta, s esküjét megtartja⁶⁾. S hogy határozatában senki se kétel-

¹⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 165. Appar. Epist. I. 525. ²⁾ Fejér, Cod. Dipl. VII. V. 29. Katona. XXII. 538. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. írók. IV. 256. ⁴⁾ Katona. XXII. 497. ⁵⁾ Pray, Epist. Proc. II. 862. III. 7. ⁶⁾ Pray, Ep. Proc. III. 12. Magy. Tört. Eml. írók. IV. 228.) Magy. Tört. Eml. írók. IV. 175. 23. 36. 88.

kedhessék, a követek mellé csauzokat adott, mint kegyelme jelét, hat zászlót is ada közökbe, melyek egyike, mi János Zsigmondnak szólt, magyar királyi címerrel volt diszítve, s azzal őket ápr. végén haza bocsátá. A basáknak megbagya, hogy készüljenek ¹⁾; a két olábhoni vajdának, hogy Erdélybe egy szem gabonát se engedjenek bevinni ²⁾, mi a különben is pestis által dúlt Erdélyre roppant izgatólag hatott ³⁾.

Míg ezek a török udvarnál folynak, kitelendő volt a hat hónap, melyre Malvezzinak Erdély át- vagy nem- adása határozott feleletével Konstánczinápolyba vissza kellett volna térnie ⁴⁾. Hogy a dolgot ketté vágják, Izabelláék ellen orgyilkosságot terveitek, s már a királyné előtt állt az ember, mikor lcalárezozáék ⁵⁾. Márcz. 1-én Pozsonban hongyülés van; kimondják a vissza nem adást; hogy a nemzet meg legyen nyerve, ápr. 15-én Nádasdi Tamás személyében, a Báthori István halála óta ürességben állt nádori méltóságot betölték; mely alkotmányos lépésre Magyarhon keményen fegyverkezett. De igen a magyarhoni basák s oláhhoni vajdák is; mire az erdélyiek máj. 13-án Marosvásárhelytt összegyűltek, két követet választottak, kik Ferdinándhoz menve előadják a hon válságos helyzetét, s felkérjék, hogy a küszöbén álló vést elhárítani siessen ⁶⁾. A felment követek azon időben hallatlan gyorsasággal, már egy hó előtt visszaérkeztek, s jun. 10-én a vajdák Medgyesen ismét gyűlést tartottak, felolvasták a király levelét, melyben ol-talmát ígéri; addigis határozatba ment, hogy a vajdák rendeletére harczkészen álljanak, s hogy ha a székelyek közül valaki, vagy tán valamelyik székely kapitán felülni nem akarna, hűtlenség büntetésébe essék; elvégezzék, hogy a vajdák tudta nélkül idegen országba levelet vagy követet senki se küldjön, s ha valakihez a hazába efféle érkeznek, a levél hozóját tartozik a vajdák kezébe szolgáltatni, különben veszti fejét és va-

¹⁾ Magy. Tört. Eml. írók. IV. 244. 46. 80. ²⁾ Fundgruben. I. 54.

³⁾ Érd. Tört. Adatok. I. 16. ⁴⁾ Pray, Epist. Procer. III. 61.

⁵⁾ Pray, Epist. Procer. ül. 44. 60. ⁶⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 175.

gyonát; végre, hogy ha táborba szállnak, minden vallás saját papja által szolgáltatson istentiszteletet ¹⁾).

Ennyire készen álltak a vajdák; s nem hiába félték az oláhoni vajdák beütésétől, mert a mint Izabella követei s a csauzok a basákhhoz érkeztek, nem soká felléptek. Fiúkat és Salgóvárat ostrom alá vették, s a magyarhoni alsó részeket ropant rémületbe ejtették. Erdélyben sem volt máskép, mert körül voltak véve, s már négy hava, hogy zsoldot nem fizethettek. Fegyverzaj és viszály mindenfelé. Dobó köréből Petrovicznak a legtitkosabb dolgokat is megírják ²⁾). A Malvezzi helyében maradt Yeránczkat, mert a hat hónap rég eltölt, s felelet mégsem érkezett, Konstánczinápolyban el akarják csukatni, miért azok mind rémesebben rajzolják Szolymán udvarát... úgy indult az útjában megbetegedett Malvezzi helyett egy más, Busbek, nov. 23-án a portára.

A követ 1555. jan. 20-án ért Konstánczinápolyba. A Petrovics és Izabella új követekkel csaknem egyidőben érkezett. Februárban Ázsiába hivattak, hogy egyszersmind a persa békének is tanúi legyenek. Az osztrák követ útasításához képest újra megkísértett mindent, Erdélyért 25,000 aranyig fel ígért adót ³⁾; de a szultán kibontakozva háborújából még hajthatatlanabbá lett... Petrovicst vajdává nevezte, Erdélynek pedig megízené, hogy készüljön Izabella behozására ⁴⁾).

A fényes kapu e szilárd magatartása Erdély izgalmát s a vajdák aggodalmát napról napra fokozá. Gyűlések, alkotmányos engedelmények által kísérték a kedélyeket csillapítani. Ápr. 24-én Marosvásárhelytt hongyület tartanak, Ferdinánd nevében az ország eddigi hűségéért elismerést nyilvánítani; mire a rendek némely sérelmekkel álltak elő, felkérték a kormányt, hogy káraikat, melyeket a katonaság Castaldo bejötté óta okozott, vétesse fel s fizettesse meg; a vajdák ellenében megújítják a törvényt, mely megtiltja a vajdáknak nemes embert öt eseten kívül maga elé idéztetni; valamint meghagyák a fő-

¹⁾ Gr. Kemény J. Cod. Art. Diet. I. 179. ²⁾ Hagy. Tört. Emlékek, írók. XV. 286. ³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 659. ⁴⁾ L. az utasítást. Magy. Tört. Emlékek. írók. IV. 427.

ispánoknak, ne engedjenek 50 frton alóli kérdést a vajdákhoz felebbezteni; hogy pedig a nemzetek törvényei épségben tartassanak, végezték, hogy minden nemzet saját kiváltságait a vajdák elé terjessze; végre, hogy a nemesség ingyen sóját ne tartsák vissza ¹⁾.

E határozat következtében a székelyek ápr. 28-án Udvarhelyit nemzeti gyűlést tartottak, ősi törvényeiket 88 cikkben összeállíták, s azt Kendi és Dobó vajdák elé terjeszték, mit azok megerősítének ²⁾.

Nevezetes okmány, egyszer, mert itt látjuk legelőször codificalva a székelyek alkotmányát, inászor, mert a törvény-cikknek magyar nyelven szerkesztését a székelyek ezáltal megkezdék; nevezetes végre tartalmánál fogva, mert a székelyek oly bíres alkotmányos életét igen biven ábrázolja ³⁾. Látható belőle, hogy a vajda hatalma felettük korlátolva volt⁴⁾, a nemzet önmagát kormányozta; s pereit saját ispánja, bírái, hadnagyai dönték el; a büntetést nem bot és börtön, hanem forint és a félforintokat érő gyrák szerint szabák ki; látható, hogy zsoldos sereg a székelyföld hátán soha sem volt ⁵⁾; s a személyes oltalom annyira biztosítva, hogy miként a magyar nemest, úgy az örökséggel bíró székelyt Ítélet előtt befogatni nem volt szabad ⁶⁾; meg volt nekik engedve a sóvali kereskedelem, még pedig oly szabadalommal, hogyha pecsét volt nála, s mégis háborgaták, háborgatóját a maga oltalmában meg is ölhető Szintoly nevezetes pontok a jószágot illetők: a székely jószágát még akkor sem veszté el, ha fejét kérte a törvény ⁷⁾; három forint értékű székely jószág feletti perök a királyig volt viheto ⁸⁾; és végre mint katonáskodó nemzet, jószágait egyenesen a férfiakra ruházta át, a leányoknak csak kiházásitással

¹⁾ Gr. Kemény, Cod. Art. Diet. I. 187. ²⁾ A székelyek és vajdák közt vizsály folyt, mert a vajdák a mellett mit a királynak adtak, még 200 ökröt magoknak, 100 dbot az alvajdáknak követeltek; de követeléseiket el nem ismerték. Katona. XXII. 726. ³⁾ L. az oklevelet. Székely nemzet Constitutioja 40—61. F. M. Or. Minerva 1835. II. 144. sat. 1. ⁴⁾ L. a 28—31. §. ⁵⁾ 53. §. ⁶⁾ 62. §. ⁷⁾ 67—68. §. ⁸⁾ 22. §. ⁹⁾ 41. §.

tartoztak¹⁾)... Sarkalatos kiváltságok, melyek a székelyföld tömör erejét századokon át képesek voltak fentartani.

VI.

Készületek Izabella visszahozatalára. Heves hongyülésh. Balassa Menyh&r-tat főkapitányúnyá teszik. Petrovicsot behíjjik, Izabella helytartójává nevezik. Izabellához küldöttség megy. Visszahozzák.

Izabella és János Zsigmond már beindultak volt, midőn Magyarhon határán veszik a szultán máj. 15-ről kelt irat^h, hogy még hat hónapot adott Ferdinándnak Erdély átengedésére: várják be, ne mozduljanak ^v).

Feszült várakozás állt be, mit a francia követ sept. 12-ről kelt azon átírata szakaszt meg, miszerint értesít némely erdélyi főurakat, hogy a francia király bírja a szultán Ígétét, hogy mihelyt a hat hó kitelik, azonnal behozza János Zsigmondot ³⁾. Oct. 2G-ről ugyancsak az Izabella akkor Liskón tartott udvarából a szultán titoknoka már határozottabban ír, s felszólítja Erdélyt, János Zsigmondot tekintse fejedelmének ⁴⁾.

Ezalatt oct. 1-én Hruztán basa lett nagyvezér, ki Erdély kérdését előtérbe állítja. Nov. 25-én Vcránczot és Zayt, Ferdinánd követeit hivatja, s kitelvéen a hat hónap, nyilatkozatra szólítja fel; s mire ezek újra kitérőleg feleltek, két szót tesz elejökbe: igent és nemet; s hogy választani nem állt hatalmukban, ultimátum mellett még egy hónapot engedett ⁵⁾

Erdélybe pedig megizente, hogy készüljenek a behozatalra, mert ő fegyverzi roppant táborát, addigis válasszanak magoknak főkapitányt.

Mindenből kitűnt, hogy a porta fel akar lépni. A három nemzet dec. 23-án Marosvásárhelyre gyűlt, nevezetes végzéseket hozott. Először is követeket küldtek a királyhoz, megtud-

¹⁾ L. a 15. 16. 17. 71. §-sokat. ²⁾ Katona. XXII. 691. Pray, Epist. III. 42. ³⁾ Kemény gyűjt. Suppl. ad Appar. Epist. ez évhez. ⁴⁾ Kemény gyűjt. Suppl. ad Appar. Epist. ez évhez. ⁵⁾ Katona. XXII. 775.

ni, minő viszonyban áll az Erdélyt fenyegető hatalmakkal; egyzersmind tudaták, hogy addig is három ezer embert fegyverbe állítottak; de kérik Ferdinándot, ne gondolja, hogy ellene állították volna; adót is vetettek ki, a szokásos 99 pénzt kapunként, s az északi három megyében Mik óla Lászlóra, a déliekben Kendi Antalra, Hunyadban Ken deres si Péterre bizák felhajtását; jelenték továbbá, hogy Balassa Menyhártot országos főkapitányul választók, s meghagyták a székelyeknek is, minden szék kapitányt válasszon, kik Balassától függjenek, valamint a szászok kapitányai is; végre tudaták, hogy a míg követeik vissza nem térnek, minden törvényszék működését felfüggeszték ¹⁾). Ezek vannak a keletkezett törvényzikkben, de mint történészeink is mondják, nem kevesebbet fejeztek ki, mint hogy ők a török ellen fegyvert nem fognak, s ha Ferdinánd Erdélyt megvédeni nem képes, mentse fel esküjök alól János Zsigmond részére. S ennek megvitelére a magyarok részéről Kemény Lászlót, a székelyekéről Zsombori Jánost, a szászokéről B o m e l Tamást nevezék²⁾). S ugyanezt Petrovicznak is megizenték.

Kezdődött a zavar. Mert Petrovicstól a követek 1556. jan. 12-én Hagymást Kelemen kíséretében jöttek vissza, ki Erdélynek forradalmat ajánlt ³⁾); ellenben a végzésekről kéz alatt előre értesült Ferdinánd leirt, hogy a vajdák effélének fegyverrel álljanak ellent. Késő volt. Balassa megragadta a gyeplőt, mint főkapitány febr. 2-ára Tordára hongyülést hirdetett, s bár Dobóék tiltakoztak, a megyék és székelyek megjelentek, meg Szebenből is Hecht ⁴⁾); s kezdődött a nevezetes gyűlés, melynek asztalán két ellenkező izenet feküdt, a Ferdinánd királyé, mely biztató a rendeket, hogy reméli, Erdély felett kibékülhet a portáival; s a szultáné, mely törökösön tűz, vas emlegetése mellett izcni, hogy Izabellát haladék nélkül hozzák be, mert Erdély János fiáé ⁵⁾). Kényes helyzet. Két tűz közt állott az

¹⁾ Gr. Kemény J. Cod. Art. Diet. I. 203. Fundgruben. I. 66. Szeredai Series. Ep. 207. Wolf, de Bethlen. I. 661. ²⁾ Wolf, de Bethlen. I. 665. ³⁾ Wolf, de Bethlen. 666. ⁴⁾ Katona. XXII. 831—32. ⁵⁾ Érd. Tört Adatok. II. 354. Katona. XXII. 823.

ország. Azon gondolatból, hogy Ferdinánd is onnan vár békét, honnan Erdélynek azt ajánlják: Izabella mellé nyilatkoztak, s küldöttséget neveztek, mely helytartóját, Petrovicsot behívja.

Hogy a követség teljes számú legyen, Szebenbe követet küldtek, ki febr. 9-én közgyűlésben szólítá fel a szász nemzetet, mely maga részéről is nevezett kettőt; s úgy mentek Petrovicshoz: ki a meghívást elfogadta, s a dolgoknak egészen más alakot adott.

Dobó seregét összevonta, felét Bethlennél Izabella, felét Maros-Németinél Petrovics ellen állítá fel!), de az mindössze ezer lovas ugyanannyi gyalog; az is, mert zsoldját nem kapta, oly fegyelmeden, hogy a néppel annak akarata ellen is csizmát cserélt, s mint ilyen, ha szintén hív lett volna is, megragadta az alkalmat, hogy átallasson ¹⁾.

Petrovics tehát csekély hadával könnyen bejöve. Serge egy részét Déva ostromára hagyta; Szászsebesre ért, hová márcz. 8-ra hongyülést hirdetett. Dobóék nem mulaták el a megjelenés ellen tiltakozni ³⁾; mégis felgyűltek; kik nem jöhettek, levelek által jelenték ki hódolatukat; a szászok részéről Veres János szebeni királybíró vezérlete alatt küldöttség jött: s megnyílt a döntő gyűlés, mely a vajdákat felszólítá, hogy ne álljanak ellent az ország akaratának ⁴⁾; kimondák, hogy ők urok gyermekét János király fiát fejedelmökül, királyokul vették... addigis míg béhozhatnák, királyi helytartóul Petrovics Péter uram ő nagyságát tevék, ki is tegyen a várokba várnagyokat, a megyékre ispánokat... mellé adák tanácsosokul a megyék részéről Patócsi Boldizsárt és Forró Miklóst, a székelyek részéről Kornis Miklóst és Andrászi Mártont, Kornis és Andrászi grófok elődeit ⁵⁾, a szászok részéről Haller Péter, szebeni polgármestert és Benkner Jánost brassai bírót... Dobóék ellen ágyukat szavaztak... a püspököt pedig Gyerőfi Mihály és Mihálcsi Ferencz által felkéreték, hogy ha velők tart,

¹⁾ Kemény gyűjt. Snpl. ad App. Epist. ez évben. ²⁾ Forgács. 140. ³⁾ Gr. Miké: Érd. Tört. Adatok. II. 355. ⁴⁾ Wolf. de Bethlen. I. 572. ⁵⁾ L. Erdély Nevezetes Családai.

maradjon benn, különben menjen ki, míg békességesen kimehet ¹⁾... E törvényczikkkel szólalt meg három század előtt a magyar törvényhozás ²⁾.

így álltak a dolgok benn, mikor Ferdinánd Erdély jan. végén felérkezett s febr. 9-én kihallgatott követeinek márcz. 13-án azon választ adá, hogy tartsák meg esküjüket, más fejedelemtől ne gondolkozzanak ³⁾.

A követekkel lindvai Bánfi László is jött, mindent elkísértett, de nem tudá az országot visszalépésre birni. Az egyik vajda, Kendi Ferencz, honfiai mellé nyilatkozott, csupán Dobó vajda és Bornemisza püspök s néhány magyarhoni főember s a katonaság maradt hűségben. Petrovics tehát fellépett, Balassa Menyhárt, mint főkapitány harcosok élére állott. Macskási Györgyöt Szebenbe ágyukért küldik: a leküldött Bánfi László igazgására egy rész nem akará adni; erre márcz. 31-kén Szeben három helyt lángba borul, nagy része leég, a felbőszült nép Verest, királybiráját lesújtja, mire Petrovics akasztással felelt ⁴⁾. A két oláhroni vajda sergei is beérkeztek ⁵⁾, az oláhországiak, a püspök, a moldvaiak Dobóék ellen lőnek rendelve. A püspök még a gyűlés folyama alatt Gyaluba fut ⁶⁾. Ápr. 1-én Fejérvár magát feladá; Gyaluvárával ápr. 24-kén Bornemisza püspök szintén azt tévé, de kiköté, hogy minden itt maradó vagyonát készpénzzel kifizessék; csak is Dobó vajda tartá magát, ki Bocskai Györggyel, Forgács Pállal, Szamosujvárra vonult, s Bethlenvárat is híveivel megraká,

Megérkezvén a szultán irata, melyben Erdélynek rendelkezett, hogy Izabella után menjenek, Petrovicsápr. 27-re Kolozsvárra hongyűlést hívott össze; de még nem látták éppen idejét, csak készületet határoztak, s elrendelék, hogy Dobóék, illetőleg

¹⁾ L. a törvén yezikket. Gr. Miké, Érd. Tört. Adatok. II. 303—60.

²⁾ L. hogy Férd. korában az igazgatás nagy részt magyar, 1. példákát. Tud. gyűjt. 1830. 3—33. 1. ³⁾ Miles, 56—67. Wolf. de Bethlen. I. 578. Katona. XXII. 832. ⁴⁾ Fundgruben. I. 57—58. W. de Bethlen. I. 585. ⁵⁾ W. de Bethlen. I. 684. Fundgr. I. 66.

⁶⁾ Márcz. 15-én itt hallja, hogy múlt vasárnap Fejérvár ellen indultak. Kemény gyűjt. Appat. Epist. I. 670. Érd, Tört, Tára.

Szamosujvár és Bethlen vára bezárására, vársánczokat emeljenek ¹⁾).

Az ország színe ekkor Szamosujvárt ostromolta. Petrovics Kendi Antal által klildé meg a szultán izenetét s a gyűlés végzését. Már eddig meg kellett volna tennünk, kiálta fel a tábor; s gyűléssé alakulva, minden nemzetből száz-száz lovagot rendeltek, s minden nemzetből öt-öt főurat választottak, kik a királynéhoz menjenek, kinek útiköltségére 4700 frotot szavaztak ²⁾). A székelyek magok részéről szárliegyi Lázár Imrét, Andrásai Márton, Bernád Ferenczet jelölék ³⁾).

Alig várták hogy behozhassák, de Petrovics mind nem látta idejét, mert Dobó vajda, testvérét Domokost Ferdinándhoz futtatta volt, s az Puchaim tábornokkal s feles hadi néppel útban volt Erdély felé, Petrovics a vést közeledni látva, maga is felszólítja a két oláh vajdát, hogy oltalmára siessenek; be is jöttek, Sándor moldvai vajda Radnánál, Péter oláhoni a Bodzán máj. 14-én ⁴⁾); de nem volt szükség reájok, mert Puchaim addig osfromlá útjában a magyarhoni várakat, míg a budai és fileki basa reája csapott, a tönkre tette. Mire Petrovics jun. 1-én új gyűlést tartott, most már biztosan szervezé a küldöttséget, s Kendi Ferenczet, a volt vajdát nevezvén élére, felszólítja, hogy minél fényesebben készüljenek fel.

Míg ezek készülnek, Petrovics az új Erdélyben, hol a nemzeti fejdelemség megalapítása nagy munkája volt folyamatban, a politikai reform mellett a vallásit is beakarja fejezni. Bornemisza püspök igényeinek eleget tett, s azt jun. 11-én fedezet alatt kibocsátá Kassára ⁵⁾). Erre Kolozsvárt! e hó folytán nagyszerű zsinatát tartott, az úrvacsora mikénti kiszolgáltatása felett vitát tartott, s Báldi Sebestyén alsó magyarországi, Hebler Mátyás az erdélyi szászok, és Dávid Ferencz az erdélyi magyarok superintendense aláírásával okmányt létesített, melynélfogva az úrvacsora kenyér és borbani vételét meghatár-

¹⁾ lieukii, Comitia. 116. Kemény gyűjt. Cod. Art. I. 223. -) Kemény, ugyanott. ²⁾ W. de Bethlen. I. 587. ³⁾ Kulcsárféle Kránika. 28. gr. Lázár M. A Lázár család. 64. ⁴⁾ Fundgruben. I. 58. Wolf, de Bethl. I. 689.) Ivulcsáriéle Székely Krónika. 28.

zák¹⁾ S intézkedett, hogy a képek nélkülözése, a barátok és apácák eltávolítása, s a drága templomi edények pénzze veretése által az új vallást állandósítsa²⁾).

A küldöttség is kiment, Leopolda érkezett, hol azt Izabella aug. 8-án fogadá. Előbb a szultán követe szolt, jelenté, hogy azért van küldve, hogy öt országába visszakísérje; utána Kendi Ferencz, a küldöttség elnöke, a haza nevében felkérte, hogy trónját elfoglalni siessen. Ünnepeyes jelenet, váratlan meglepetés Izabellára. Nem is soká habozott, annyival inkább késznek nyilatkozott, mert mint mondá, Ferdinánd a szerződés pontjaiból oly keveset teljesített, hogy ezen meghívást maga és fia nyomoráni segítsének tekinti³⁾).

Míg készülődött, s főleg míg testvére a lengyel király s anyuja beléegyezését és támogatását kinyeré, eljött sept. 23-ka, mikor aztán az erdélyi küldöttség 500 fényes lengyel lovas, s ugyanannyi gyalog kíséretében útra kelt.

Magyarhon határszélén Munkácsnál, somlyói Báthori István, a későbbi lengyel király köszöntő a nemzet nevében, s fényes kíséretével mellé csatlakozott, tán hogy a Somlyói Báthori ág helyreüsse, mit az ecsedi ág hibázott. Harmadnap az útját fedező két oláhoni vajda is megjött, s török küldöttség Udvozlé, a budai basa nevében: s a két vajda szintén kíséretébe állt⁴⁾. Dézsnél Erdély főrendéi, a megyék és városok egybegyült követei várták, élükön az öreg Petrovics és Balassa... A kíséret már egész tábor, fényes diadalmenet... Dobó, míg Szamosujvár alatt elhaladtak, egyezkedésük értelmében, csendesén végig nézte... így ért Izabella oct. 22-én délutáni két óraker Kolozsvárra, hol öt év előtt a koronát kezéből kiadá.

A török követ még az nap elhagyd Kolozsvárt, az oláhoni vajdák is még az nap fényes emlékjándékokat kaptak, s ide hagyák Erdélyt⁴⁾... Csend lón... Az erdélyi nemzeti fejedelemség kezdődött.

¹⁾ Bod, Hist. Ecet. Libr. II. Cap. XI. I. 371.1. ²⁾ Bod, Libr. II. Cap. V. ³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 591—94. ⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. írók. III. 99. Forgács. 188. ⁵⁾ Wolf. de Bethl. I. 594—97. Fundgmben. I. 60.

IZABELLA és JÁNOS ZSIGMOND.

(1556—58.)

I.

Izabella kormányát szervezi. A papi javak világiakká tétele. Dobé vajda ki-megy. Bebek F. magát a portán kormányzónak neveztetí; az ország nem fo-gadja el. A vallásszabadságot kimondják. Petrovics meghal.

A festői jelenetet, a mint a lovagias magyarnemzet a még mind szép királynét, s már felserdült fiát fogadta, franciaia Ír-hatná le, ki az Elbából megtért Napóleon bevonulását látta.

A néhány év megtanítá a magyart a vesszőnyalábról kelt római rege értelmére...

Ismerve a nemzet „semmit rólam, nélkülem“ elvét, a mint bejött, nov. 25-én Kolozsvárt országgyűlést tartott. Felgyűltek a rendek, fel a magyarországi megyék követei is, s nov. 26-án azon örvendetes birre ébredtek, hogy ruszkai Dobó István, Ferdinánd meghagyásából Szamosujvár várát, szabad mehetés feltété alatt, feladta ¹⁾.

Mondhatni még csak Várad és Huszt tartá magát, Erdélyben már nem volt, mi meg nem hajolt volna: kezdődött az öröknevezetes országgyűlés, mely 11 nap alatt Erdélyt új alak-ba önté, s az erdélyi nemzeti fejdelemséget szervezé.

A királyné trónbeszédében felemlíté, hogy a nemzet ja-váért újra elhagyta szülőföldét, rokonait, barátait... biztosítá a hont, hogy törvényeit tisztelni fogja. S következett a tanácskozás.

¹⁾ Forgács. 189. Wolf, de Bethlen. I. 602.

Mert gyermek királyt nem akartak, a kormáuyalczát Izabella királyné kezébe tevék le, inig a 16 éves János Zsigmond képessé válik; de úgy, hogy az okmányok kettőjük nevében keljenek ¹⁾).

Felső-magyarországi főkapitányyá Perényi Gábert, Imre fiát, a Tiszán inneni megyék főkapitányává a bős Varkócz Tamást nevezék.

A török porta és francia udvar közbenjárását, segélyét megköszönni, követeket rendeltek. Szolymánhoz Szaláezi János és Kemény János ment, II. Henrik francia királyhoz a nyugoti nyelveket jól beszélő, később erdélyi fejedelem Báthori Kristóf ²⁾).

Szakasztottak a múlttal, kimondatott a függetlenség és secularizatio, min az erdélyi fejdelemség eszméje nyugodott.

Izabellának a pozsoni országgyűlés ellenére visszaadatott a kinevezés és adományoztatási fensőségi jog... Mivelhogy jegyajándékban kapott uradalmi el voltak foglalva, Erdély azokat a szamosujvári s görgényi váruradalmakkal kárpótolta... A királyi udvartartás és országköltségek fedezésére kincstári jövedelmeket rendeztek; a gyűlöltté vált kincstárnoki méltóságot ürességben hagyák, s a királyi jövedelmek kezelését a kormánytanácsra bízták.

A politikai reformoknál nem volt kevésbé merész eszme a papijavak világiakká tétele, a főj érvári püspökség, káptalan, a kolozsmonostori convent, klastromok, zárdák eltörlése, s javaiknak országos jövedelmi alappá, s eladományozhatókká változtatása, mi, míg egyfelől a protestáns vallás megalapulásának lön eszköze: a terjedelmes jószágok, épületek s különösön az egyházi tizednek ³⁾ a kincstár javára lett fordítása által, a fejdelemség erős oszlopává lön ⁴⁾).

¹⁾ Bethlen Farkas szerint 5 év tüzetett. I. 599. ²⁾ Forgács. 201. ³⁾ A tized nevezetes kérdéssé vált, mert a székelyeknél nem volt, a szászok papjaiknak adák, s e törvényezikk alapján változások jöttek be. L. egy értekezést Hon és Külföld 1845. II. 90. sat. sz.

³⁾ E végzések eredetije a fejev. kápt. Gál L. Diet. végz. nyomdakai I. 4. Aláíratott dec. 7-én gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 243—öi Wolf, de Bethlen. I, 598. Szegedi, Syaopsia 365

Itt batároztatott el egyszersmind, Izabella kedvéért, hogy a lengyelek, kik Zápolya és Izabella visszakozásában oly nagy szerepet játszódtak, hazafiúsíttassanak, hivatalokba léphessenek, mit később a lengyel nemzet is visszánozott.

A gyűlés örömét nem várt kellemetlen jelenet zavará meg. Mint említők, Dobó feladta Szamosujvárt, s Petrovics és Balassa Menyhárt szabadmehetésről biztosíták: ki is indult Magyarországra. Azonban Perényi Gábor, Dobó személyes ellene, felfedezi, hogy a feladási föltételek ellenére ágyukat rejtett podgyászszekercibc. Perényi fegyveres néppel utána robbog, s a királyné nevében visszatérésre szólítja fel; s Dobó, bár egyelőre fegyverfogásra gondolt, végre is engedett, s dec. 3-án Kolozsvárra ért; szekereit a kolozsvári piaezon kimotozák, az ágyút megtalálták... Dobót a királyi ügyész kereset alá veté, a hongyülés tárgyalás alá vette: Petrovics és Balassa minden védelmezése daczára, kimondák a bűnöst; s dec. II-én Szamosujvárra visszakisértetvén, családjával fogságra vettetett ').

Izabella miután egy hónapot Kolozsvárit mulatott, Fejérvárra, székvárosába meut. Tanulva a múltakon, férfiasabb kezekkel ragadta meg a kormány gyepelőjét. Nem feledlieté, hogy Martinuzzi pártos politikája a székelyekben talált folyvást támaszt magának; első gondja volt, hogy e nemzetet, mely, mivel hütlenségi esetekben jószágát nem veszté, minden elégületlennek fegyverül szolgált, oly térre tegye át, hogy könnyelmű fegyerragadástól elrettentse. Megkezdődtek tehát a székek elleni csatározások.

Szeben, mint legnagyobb erőd lévén eddig az arsenál, mivel Petroviesnak ágyukat adni vonakodott: 1557. jan. 5-kén minden ágyút Fejérvárra vitettek ²⁾... Febr. 6-án Fcjérvárt hongyülés lön, a zavarok közt elhanyagolt nevelés helyrehozására Vásárhelyit és Kolozsvárit egy-egy kolostort tanodá-

²⁾ Dobó egy év múlva, 1657. nov. 7-én szabadult meg szökés által, neje részére nyervén Izabella lengyel várnagyát. Jutalmul kapá Léva és Végles várakat.. Forgács. 190—99. 227. Tud. gyűjt. 3 837. X. 64. Magy. Tört. Emlékek, ül. 99. Fnndgruben. I. 60. ²⁾ Fnndgruben. I. 61.

nak jeleltek minthogy a székelyek közt még mind voltak, kik Izabellának a hűségesküt le nem tették, határozattá vált, hogy e naptól fogva, miként a nemesség, nótán a székelység is veszesse jószágát; eddig a székelység pénzadót nem fizetett, most a két nemzet öt-öt ezer forintot szavazott meg, a székely követek vállalni nem akarván, szintén határozatba ment, hogy a mit a két nemzet végez, a harmadik annak engedelmessé tartsa ').

Így haladott Izabella terveiben; de az ellenhatás sem soká késett. Ferdinánd márcz. 19-én császár lett, több erő jövén rendelkezése alá, e percztől félelmissé vált. Azonban az első baj másfelé merült fel. Magyarhonból mind több hatalmas főur kezdett Erdélybe menekülni, s ezek közt pelsőczy Bebek Ferencz, Kraszna-horka s több várak ura, kit a múlt évben Ferdinánd száműzött, s egy leve Izabella behozatala hősei közül. Ezért többek közt a fővezérséget, a gyalui várat és kolozsmonostori apátság sok szép faluit kívánta volna, s midőn nem kapá, azon fenyegetőzéssel, hogy azon lesz, hogy az ő pecsété is onnan függjön, honnan Izabelláé függ, febr. utó felében a budai basa ajánlólevelével Konstánczinápolyba indult; s mindamellett, hogy Izabella Erdödi Sebestyént utána indítá, elhiteté a portán, hogy Izabella és Petrovics nem érezvén magokat elégségeseknek a kormányra, abban egyeztek meg, hogy őt kormányzónak tegyék, s csak a szultán jóváhagyásáért jött; kivitte, hogy ápr. 11-én mint Erdély kormányzóját bocsáták vissza, a két oláhoni vajda támogatására adatván ²⁾).

E váratlan fordulat nagy meglepetést idézett elő Izabella udvarában. Bebek Oláhországba ért, sergct gyűjtött, s tudatá az országgal, hogy mint kormányzó fogja Erdély határát átlépni. E Gritti féle jelenet, mely alkotmányunkat tapodá, közös ellenmondásra talált. S mikor májusban törökökkel, oláhokkal a honba akart törni, az utakat bevágva s a szorosokat sereg-gel megrakva találta; s jónak látta visszahúzódni ³⁾. Erre jún.

¹⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 256. ²⁾ Budai Fér.. Polg. Lex. I. 327. Forgács. 211—12. Wolf, de Bethlen. I. 604. ³⁾ Fundgruben. I. 62.

l-ére Tordára országgyűlést hirdetnek, melyre a magyarhoni megyék is megjöttek; nem gondolván a szultán haragjával, Bebek főkörmányszóságát érvénytelennek nyilvánították, s meghatározzák, hogy fegyverrel is elleutálljanak. E visszahatás a portának csakhamar tudtára lön; s Bebek pitnkösti királysága az- zal végződött, hogy a szultán parancsot adott ki, hogy mint ámitót fogják meg, küldjék a portára. Meg is kisérték a tört kivetni, Izabella hozzá küldött, hogy jöjjön be, mert a hon kész elfogadni; de belátta a cselt, az oláhoni vajdát közbelépésre bírta; a királynétől kegyelmet kért, s úgy jöve be s húzódott el egyelőre Almás várába, mint a melyet barátja Balassa Menyhárt birt, testvére nótája s halála esetén ¹⁾).

Ugyan e gyűlés, mely Bebek főkörmányszóságát megsemmisíté, hozta egyszersmind azon nevezetes határozatot, hogy minden azon vallást kövesse, melyet neki tetszik; de mégis, hogy a felekezeteket egyeztessék, nemzeti zsinatok tartását hatázzák ²⁾). Minek következtében sept. 26-án Kolozsvárit az összes erdélyi papság a szakadás főpontja, az úrvacsora felett hosszas vitát tartott, a nagyobb rész a kenyér és borban, Calvin értelme szerint, csak jelképet látott, sa szakadás végre is megmaradt ³⁾).

Ily kormányzati s vallásos rázkódások közt érte a hazát s illetőleg Izabellát a nagy veszteség, hogy szarukláni Petrovics Péter, a hetven éves öreg, de még folyvást tevékeny hazafi, a Zápolyaház rokona, János Zs. gyámja, Izabella kormányzótanácsosa, oct. 13-án Kolozsvárit meghalt ⁴⁾). S a férfiban, ki a Dózsa György személyes elfogása által tűnt fel, s azóta negyven éven át a Zápolyák minden csatáit osztá, ki előbb Zápolyát, majd Izabellát Lengyelhonból visszahozni a harezok élén állott: — elhunyt a Zápolyaház Mentóra, éppen akkor, midőn a felserdült János Zsigmondnak észére és kardjára oly nagy szüksége lett volna.

¹⁾ Wolf, de Bethlen. I. 607. Fundgruben. I. 62. ²⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 262. ³⁾ Fundgruben. I. 63. ⁴⁾ Forgács. 199—200. W. de Bethlen. I. 611. Fundgruben. I. 63.

II.

Izabella Petrovics halála után lengyeléit befolyása alá esik. A hon zúgolódik.
A főurak összeesküsznek; Izabella őket lesújtja. Izabella betegeskedni kezdi,
Ferdinánddal alkudozik, meghal.

Alig tévék Petrovicsot Kolozsvárit sírba, azonnal feltűnt, mit vesztett a köz benne. Izabella, ki könnyelmű anyja vérét öröklé, s kormányzási tehetséggel felruházva nem volt, egyszerre a kalandor jellemű Nisovszki Szaniszló, egy magával behozott lengyel befolyása alá esett, ki bár nős, mégis gyanúsítható viszonyban állt a királynéval.

E befolyás s a királyné gondtalan udvartartása, s különösen a tizenhét éves ifjú király elhanyagolt neveltetése, a főurakat méltán aggodalomba ejtette a jövő felett.

Nevelte az aggodalmat az, hogy Ferdinánd sergei a magyarhoni részeket háborgatni kezdék, s a Petrovics által birtokolt Munkácsot megtámadák, s hadjárat küszöbén álltak. Ballassa Menyhárt, mint főkapitány novemberben ellenek szállt, kit később az Izabellával kibékült Bebek Ferencz is követett, s Munkács, S/athmár, Szőlős felett csatákra keltek, miknek csak a tél s 1558. eleje vetett véget ¹⁾.

A hazafiak békétlensége mellé nemsoká a szászoké is csatlakozott. Mert febr. 3-kán Fejérvártt országgyűlést tartott, s hogy rendetlen udvartartása költségeit fedezhesse, a szászföld tizedét, mit addig a papok vettek volt megtámadta, s a szász nemzet ellenzése daczára, néhol egy, néhol háromnegyedét a kincstár részére foglalta *); a harminczadok jövedelmét szintén magának adatá. Szóval mind korlátlanabb uralkodásra volt kilátás.

Hogy fékezzék, márcz. 17-kén Tordán országgyűlést tartottak, a kormánytanács kiegészítését szőnyegre hozzák, s azt

¹⁾ Katona, XXII. 981. Pray, Ep. III. 124. 28. Fundgruben. I. 63.

²⁾ W. de Bethlen. I. 612. A szász papi tized történetét 1. Hon és Külföld 1845. 88—94. sz.

Perényi Gábor, Bebek Ferencz, Báthori György, Kendi Ferencz, Balassa Menyhárt, Kendi Antal, Somlyói Báthori Endre, Kemény János, Gyerőfi Mihály, Szalánczi János és Cherepovics Miklósból alkoták össze ¹⁾).

Megszaporíták a kormány tanácsot, mert Izabella nem volt többé a régi: mint uralkodó a nemzetek kiváltságaival nem sokat törődött; s magán életében igen is feltűnt, hogy künlétében anyja iskolájába járt, kinek magán életében a lengyel nemzetnek nem egy oka volt megbotránkozni ²⁾).

Folyvást nem akarta észrevenni, hogy az ország igen szívesen venné, ha a kormányzáshoz csak annyi kedvet mutatna mint a mennyi tulajdonnal bírt; de a helyett, hogy visszaléptésről gondolkoznék, a már felserdült János Zsiginondot oly asszonyos nevelésben részelteté, hogy a kormánypálcza kezébeadására gondolni sem lehetett. Mindenkép azon voltak tehát, hogy fiát kezéből kivegyék, s férfiasabb kezekbe adják.

Ily hangulat uralkodott, midőn Báthori ápr. 18-ka tájt II. Henrik francia királytól, Martinez Ferencz követe kíséretében visszaérkezett, s azon ajánlatot hozta, hogy királya Magyarhon visszafoglalására öt évig ötezer fegyverest ajánl, s János Zsigmondnak kész családjából herczegnőt adni nejlül ³⁾). Szép remények, melyeknek Izabella is örvendett, azonban uralkodásvágyán s az udvarnál felkapott lengyelek koczkázni nem akarásán, hajótörést szenvedett.

És itt a nemzet tornyosuló bajai közepette az ország leghatalmasabb főurai: Kendi Ferencz, testvére Kendi Antal és Bebek Ferencz tervet készitének, hogy a czélt erőszakkal is kivigyék. A tervbe Balassa Menyhártat is belevonák, bele a józan gondolkodású s Izabella bujdosásainak hív megosztóját, Csáki Mihály titoknokot; a francia követ közreműködését szintén megnyerők, s első lépésül tűzék, hogy az ifjú fejdelmet anyjától elszakasztván, Váradra vigyék, mint az ország második főpontjára, hogy férfiasabb fejlődést nyerjen.

¹⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. ²⁾ L. könnyelmű jellemét Forgács. 224. ³⁾ Forgács. 206. W. de Bethlen. I. 617. Katona. XXII. 986.

A francia követ belevegyül, s tudatja a királynéval, hogy neki szintén az az utasítása, hogy János Zsigmond férfiass kiképzését szorgalmazza, s tanácslá, hogy jó lenne Váradot kormánya alá bocsátva, tért nyújtani. Mire azonban Izabella annyira megbotránkozott, hogy a követet hidegen bocsátá el.

Elment, de a haza itt maradt aggasztó jövője előtt. Kendiék nem tágitottak. Fordítottak a dolgon, fellépteték a magyarhoni részeket felkérni a királynét, hogy Váradra tegye udvarát ¹⁾, úgylátszik, most a fiút kísérték benn marasztalni. Ezen gondolattal a jún. 5-ki fejevári hongyülésen lepték meg Izabellát. Hogy kitérjen, a portára utalt, megkérdezését kívánta; a rendek pedig addig is neki Gyalut, Kolozsvárt, Torlát mutaták ki lakásául, mindent hol fiától távol esett, csak Fejevártt nem. A szót Bebek Ferencznek kellett vinni, s talán a pontnál, hol az ifjú királyról határozták: hogy ha a szükség úgy kívánja, táborba szálljon, de vigyázzon nehogy úgy szálljon le a lóról, mint nem illeti, — alkalmasint e pont vitatásánál oly keserű lehetett, hogy törvényezikben látjuk, mi képp elrendeltetett., hogy a királynétől kérjen engedelmet ²⁾.

Mit sem használt. Izabella nem engedett, Kendiék sem hátráltak. Izabella követeket küld a portára, Kendiék szintén; felkérték a szultánt, hogy Izabellát az ország s fia érdekében távolíttassa el, s azzal vádolák, hogy hajlandónak mutatkozik Ferdinánddal alkudozni ³⁾. A porta ellenkezőről lévén meggyőződve, csauzt indít Izabellához, ki Kendiék követeit megelőzőleg érkezik meg: Kendiéket a legsötétebb árulás színében állítja fel, a királynét elrémiti, s a gyenge nő nem véve észre, hogy legnagyobb oszlopaitól kívánják megfosztani, eltöri fejök felett a pálezát, s kivitelét Nisovszkira, lengyel kegyence tanácsosára bízza, ki pokoli tervet készít. Kivetik a hálót. Csáki, mint az udvar régi kedves embere, kívágja magát. Ballassa Menyhártnak szemére vetik, s kegyelem ígélet mellett Vécset, Kendi Ferencz uradalmát ajánlják, ha a tervet végre

¹⁾ Forgács. 208. Prny, Epist. ül. 132. ²⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 288. ³⁾ Pray, Epist. Procer. III. 136.

hajtja. A kapsi ember nem gondol bűnnel, nevének meggyalázásával, a kivített elvállalja. Kendiékét mint tanácsosokat azon ürügy alatt, hogy hallgassák meg, mit válaszolt a porta, Fejérvárra híjják... Sept. 1 én, éjfélt után Balassa Menyhárt udvari s lengyel zsoldosokkal szállásukat körlllvéteti, s bakói mütét-hez fog. Ágyúval adott jelre Daczó Tamás és Perusith Gáspár, Martinuzzi sógora, csapataikat reájok vezénylik, s a három ellenzéki főnök, Kendi Ferencz, testvére K. Antal és Bebek Ferencz, kiknek legnagyobb vétkük gazdagságukban állt, a katonák kardcsapásai alatt elvérzének... kiontott vérök Izabella nevére eltörölhetlen szenyfoltot vetett ¹⁾).

Izabella jól érezte a felelősség terhét, annak hirdetése mellett, hogy őt meg akarák a portán buktatni, egy üveg mérget is mutogatott mint a melyet Bebeknél kaptak, s neki és fiának volt szánva ²⁾). Javaikat elkoboztatá, a kincsekkel meg- rakott Vécset lefoglaltatta.

Sept. 29-ére Fejérvárra országgyűlést hirdet. Szalánczi János őket a kormány megbuktatni akarásával, a királyné ellen tervezett orgyilkosság szándékával vádolván, a mérget is felmutatta: a rendek a hatalmas és annyiszor ide és oda pártolt, politikai szilárdság nélküli urakra a bűnöst kimondák ³⁾), s lesujtatásuk fölé fátyolt vetettek. Balassa, ki már Diód és Almás ura volt, most megkapá Vécset is; de egyszersmind hogy az udvartól minél távolabb essék, a Tiszán inneni megyék főkapitányává neveztetett, Szathmáron mutatott lakással ⁴⁾). Azt hitték, a legjobb pontra állítják, mert itt Bebek Györgyvel, az általa lesújtott Bebek F. fiával kellett harcolnia.

E percztől Izabella udvarában megszűnt a zajos élet, a királyné tánczközbeni ivás következtében betegeskedni kezdett, annyira, hogy azon hír terjedt el az országban, hogy halva tartogatják; mit csak az által tudtak megsemmisíteni, hogy két

¹⁾ Wolf. de Bethl. I. 619. Pray, Epist. III. 136. Forgács. 213. Jel- lemezésüket ugyanott 214 — 218. Katona. XXIII. 78. ²⁾ Okl. Fundgruben. I. 6. ³⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diót. I. 299. W. de Bethlen, I. 620. ⁴⁾ Forgács. 217. W. de Bethl. I. 622.

udvarhölgy részére lakadalmot rendeztek, s az ország különböző részeiből felgyűlteknek Izabella magát megmutatta.

Mindazáltal magát mind gyengébben érezve, 1559. elején testvérét, a lengyel királyt, közbenjáróul szólítá fel, hogy Ferdinánd adjon fegyverszünetet, mert egyezkedni akar. Szándéka komoly volt. Gyulai Mihályt a portára küldte, s kinyerte a szultán beleegyezését. Erre a lengyel királytól Cromer püspök, Izabellától Nisovszki Bécsbe mentek, s megkezdődött az alkudozás, melynek alapgondolata volt, hogy János Zsigmond vegye át a kormányt, Izabella pedig Husztra vagy Munkácsra vonuljon. Végperceiben maga is réájött tehát a gondolatra, miért Kendiek elvérzettek.

A titokban vitt egyezkedés s a királyné egészségi állapota nem soká oly térre jutott, hogy jónak látta Izabella már az országot is bele vonni. Hogy fiát lennt is biztosítsa, s követei fenmulatásának is némi ürügyet adjon, jun. 12-re Fejérvárra hongyülést hivatott össze, s gyenge egészségét tudatván, felszólítá a rendeket, hogy a trónkövetkezés s halála esetére a fia mellé adandó tanácsosokról gondoskodjanak. A rendek fájlalva a királyné szomorú állapotát, kijelenték, hogy nekik János Zsigmond természetes urok, fejedelmök; a tanácsosok kinevezését pedig ő felségökre bizák. Fel lévén az iránt is szólítva, hogy miután a török és Ausztria közt hét évi fegyverszünet jött létre, követeket válasszanak Bécsbe, kipuhatolni, ha megtartják-e Erdélyjei a békét: ezt is elrendelték. Végre, a szerződés folytatásáról mit sem sejtő rendek Bebek Györgyét s társait forradalmároknak kiáltván, meghatározzák, hogy ellenök ágyút, - serget fordítsanak ¹⁾).

Az alkudozás ez által nagyobb lendületet kapván, fenn a következőkben történt megállapodás: a Castaldo és Nádasdi által kötött mátkaság elismertetett; Izabella visszaigérte Abaujvármegyét, minthogy Kassa, mi Ferdinánd kezén volt, bele esett; Bereg és Ugocsa megye fele adóját ide, felét Ferdinándnak fizesse; Munkács, Husz, Mármaros s a többi marad-

¹⁾ Mike gyűjt. Art. Diót, I. 291. Benkő, Imago Nat. Sic. 80.

jón János Zsigmond kezén, királyi hatalommal, de a királyi cím használata nélkül, mi helyébe tetszése szerint válasszon címet magának¹⁾.

A királyi címről lemondás, e húzta halasztotta addig is az ügyet. Azonban fia következési jogát féltvén Izabella, ebbe is beleegyezett, s Nisovszkit az elfogadott pontokkal Bécsbe indította... még nem járt messze, mire a királyné sept. 15-kén, mintegy 40 éves korában meghalt²⁾... S az országot, mely iránt sok érdemei voltak, felmenté azon kellemetlenségtől, hogy az iránta tartozó kegyeletről megfélekedezék³⁾.

Nisovszki után sebes futár indult. Visszahivák. S a szerződés félbe szakadt.

így halt el Izabella, életidejére nézt korán, az országra nézt későn, mert fia iránti túlságos szeretete nem engedteté vele, hogy úgy neveltessék mint a válságos idők kívánták.

Nagyobb anya volt mint fejdelem; de nem bírta az ókor azon anyai jellemét, mely keblét kitárta a kardnak, csakhogy fiát mint caesárt láthassa.

A legvérmesebbek sem ítélheték el alkudozásáért, mert Erdély a hatalmas német birodalommal húzott ujjat, s protectora a szultán, a mellett hogy ázsiai háborújával volt elfoglalva, két fia által volt keserítve, kik egymással csatára szálltak, s a török birodalmat megoszlással fenyegették.

¹⁾ Katona, Hist Crit. XXII. 340. ²⁾ Forgács. 232. Fundgrnben. I. 65. Archív. N. F. II. 99. ³⁾ Brutus szép jelleműnek festi. Wolf. » Betlil. I. 626. Forgács ellenkezőleg. 202. 210 12. 16. 83.

JÁNOS ZSIGMOND.

L

Korrajz. Az erdélyi nemzetek ez időben. János Zs. kormánytanácsa, jelleme.

Mielőtt tovább mennénk, újra engedelmet kell kérnünk olvasóinktól, hogy egykorú tollrajz után némi megjegyzéseket adhassunk ¹⁾).

Erdély a kötet elején hozott leírástól földirati szempontból már sokban eltávozott. Itt már Erdély neve alatt, egyzsersmind a Temesvári bánság keleti része, s Magyarország tiszavidéki megyéi is értetnek, honnan egyik végét a török kézben lévő Orsóvá, a másikat a Ferdinánd kezében lévő Kassa zárja el. Hogyan alapítá e határt Szolymán 1542-ben, felebb volt alkalmunk látni.

Szerzőnk szerint öt nép faj lakja: magyar, szász, oláh, lengyel és cigány; de minthogy a lengyel csekély, s az is ideiglenes valami volt, csak négynek érthetjük.

A magyarok szerinte, mi tévedés, mind nemesek. Földjeiket oláhok által műveltetik. Vallásukra nézve reformátusok, kivéve a Báthoriak uradalmait, melyeket ők megtartottak a katolikus vallásban.

A székelyek, kiket a magyarok más ágának mond, egyig nemesek; nevezetes kiváltságokat bírnak. Földjeiket magok művelik, oláhot magok közt nem túrnak; napszámosokul a

¹⁾ Ez egykorú G r o m o János András, János Zs. olasz testőrezrede-se és parancsnoka volt 1564—5-ben. Írását egész terjedelemben I. Archiv. d. Vereins. N. F. II. 1—50. 1.

czigányokat használják. Egyetlen kerített városuk sincs... Gabonájuk sok terem, völgyeiken bámulásig sok barom és ló; mely utolsók akkor sem voltak nagyok, de épp oly kitartók, mint ma.

E nép liadidején bizonyos ideig saját költségén katonáskodott... S mintegy 50,000 lovas tudott kiállítani, kik derék harezosok ugyan, de taktikájok sok kívánnivalót hagyott fenn. A székelység János Zs. felléptével még teljesen katolikus, de már a papjai nagyon lágymelegek. Nehány klastrom benne, de szerzetesei oly tudatlanok, hogy vak vezet a világtalant.

Tisztjeiket évenként választják... Annyira egyenlők, hogy előnyt csak kor és kitűnő tulajdonok adnak.

A szásznemzet a német szokást, nyelvet, megtartotta. Hét szép, gazdag és népes városa van, A szász vagy iparos vagy kereskedő; s földeit nagyrészt oláhokkal mivelteti. Hadviseléshez zsoldosokkal s harczkészletekkel járulnak. Fegyverük egy a magyarokéval... Vallásra nézve lutheránusok, s tudós tanárokkal dicsekedhetnek.

Az oláhok az egész honban el vannak szórva. Földmivések a maguk és mások számára. Hadidején lovasokat is állítanak, de inkább gyalog katonáskodnak. Öltözetök durva, magyaros szabással; inkább csak magaszött posztó vagy bőr ruhát viselnek; tisztaságukat nem dicséri. Fegyverök kard, magyaros paizs, szeggel vert füttykös, és 8—10 láb hosszú, végén vassal ellátott láncsa; puskája kevésnek van, s azt is oly hosszason tölti, hogy a helyett rendesen az első lövés után egyéb fegyverhez fog... Nyelvök római maradvány, valamint öltözetük egy része is erre mutat... ők látják el a városokat téjjel és sajttal... Vallásukra nézt görög vallásuak, mint voltak eredeti hazájukban, Oláhországban.

A czigányok cserekereskedés és a lopogatás mestersege mellett, itt-ott földmivelésre is vannak alkalmazva. Hadba is viszik őket, azonban csak gyalogszolgálatot tudnak tenni... Ők a törvény legalsóbb szolgálói, a halálbüntetéseket ők hajták végre, adóhátrálék felhajtására is őket alkalmazák. Vallásuk szlneg katolikus, de tulajdonképp indiai vallásukat tartják.

E volt a nemzetek állása a perczben, melyben az erdélyi fejdelemség alapult... S azt hiszem, szintén nem lesz érdektelen, ha ugyancsak az említett egykorú emlékiró szavaival felmutatom János Zsigmond minisztériumát, vagyis a férfikat, kik Erdélynek másfélszázad évre dönték el sorsát.

A magyar királyság legfőbb méltóságai közül kettőt látnunk átvéve: a főudvarmesterséget és cancellárságot.

A főudvarmester, kiben egyszersmind a tárnokmesteri méltóságot egycsíték, s mintegy igasság és pénzügyminiszternek tekinthetjük, volt a 80 éves derék öreg Apafi Gergely, kit János Zsigmond mondhatni szülőitől örökölt.

Utána állt a cancellár és pecsétör, ki belügyminiszternek képzeltető: e méltóságot Csáki Mihály vitte, egy eszes, nyájas modorú, 70 éves takarékos öreg, ki protestáns vallást vevén fel, világi öltözetben járt; a fejdelemre, mint egykori nevelője legtöbb befolyással bírt, s asztalánál ebédelt.

Hadügyminiszternek, berekszói Hagymási Kristóf, fővezér tekinthető, tanácskozás és harcztéren egyaránt kitűnő taientomu főur; ki ekkor 50 éves, oly kegyben állt, hogy a fejdelem hálósobájában aludt.

Külügyminiszteri szerepet kornyáti Békés Gáspár vitt, a legnagyobb észtehetség az egész udvarban, s mint Petrovics neveltje, s legfiatalabb, 40 éves udvarnok, legközelebb állt az ifjú fejdelem szívéhez. Többire ő végezte a követségeket.

Oktatásügyminiszternek, a piemonti olasz menekültet, Izabella egykori orvosát, az ismeretes reformátort, 1563-ban újra visszatért Blandrata Györgyöt nevezhetjük).

A titkos tanácsot képezék: Varkócz Miklós, Martinuzzi teremtménye, egykori fővezér, most 80 éves, de még folyvást harczképes öreg; az ifjabb nemzedékből mellette állt a derék Báthori testvérpár, Kristóf és István, az első mint fokamarás, az utolsó mint főkapitány, később fejdelmek; szintén titkos tanácsosok közé tartozott Nisovszki Szaniszló, kinek anyja a fejdelem dajkája lévén, s mint örök jókedvű férfi, az időtlétek nagymestere volt.

1) Forgács. 628.

Hadvezérek, várparancsnokok, tábornokok: R a d á k László lovassági parancsnok; a derék öreg Bornemisza Farkas, Artándi Kelemen, Daczó Tamás, Bethlen Gergely; s Forró Miklós a székelység részéről ¹⁾).

Miután a nemzeteket és udvart bemutattuk, nézzük, mi képp jellemzi az egykorú olasz János Zsigmondot.

A tizennyolcz éves fejdelem, szerinte, sok szép tulajdonokkal volt felruházva, de látszott rajta, hogy nevendék korát, távol a lovagias gondolkodású magyar fődtől, jó asztalnak örvendő középszületésű lengyelek társaságában élte le.

Termete közepes, testalkota sovány, haja szőke, bőre finom, arca hosszudad, szája kicsiny, ajka vékony, s barátságos kék szemével inkább nőialak, mit a később serkedett nehány vöröslő bajusz és szakál-szál, azután sem sokat férfiasított. Bár keze inkább egy nőé, mégis a vadászat, láncsforgatás, és lövésben igen biztos; gyenge testalkata daczára sokat és ügyesen tánczolt, vívott és lovagolt; a zenének különös kedvelője lévén, olasz és lengyel hangászokat tartott, s a fuvolát maga is jól játszta; meglehetősen nyelvész, nemzeti nyelvén kívül beszélte a latint, olaszt, németet, lengyelt és oláhot, s valamit görögül és törökül is értett; fiatal korában még elég kedélyes s annyira jószívű, hogy büntetni alig birt... Sok szép tulajdon, de kevés a trónra; s fájdalom élvsovár anyjától igen sokat, harczos őseitől igen keveset öröklött; s nem mondjuk az itálban, de az ételben határt alig ismert, mi gyenge testalkotát folyvást ostromolta ²⁾).

II.

Ferdinánddal az alkudozás félbeszakad. Programra Erdély elfoglalásáról.

Moldvába ellenséges vajda jön. Balassa átpártol. A háború kiüt. A székely nép feltámad; vészit. Segesvárit notázzák.

János Zsigmond H. János választott magyar király cím-

¹⁾ Az egykorú Gromo, Archiv, d. Vereins. N. F. n. 36—40.:) Archiv, d. Vereins. N. F. II. 35. Hasonlóan jól jellemzi Miles, Würg-Engel. 136. V. ö. az erdélyiek árnyoldalait híven jegyző Istvánt! 337, és mindenkit piszkoló Forgácsot. 624 1.

mel vette sept. 15-én fel a kormányt, s e czímét aláírásaiban végig megtartotta.

Izabella királynét oct. 8-kán temeték el a fejevári székesegyházba, hol sarkophágja máig is látható¹⁾: s e szerint, midőn Székesfejevár megszűnt magyar királyok temetkezője lenni, Gyulafejevár vette át szerepét.

Legelső kérdést a Ferdinánddal félbeszakadt szerződés alkotá, melynek lényegét a visszaszólított Nisovszki irományai deríték fel. A rendek nem tudtak kibékülni a gondolattal, hogy János Zs. valaha az összes magyar birodalom ura ne legyen. Mégis, nehogy kora vizályt támasszanak, Csáki cancellárt, s Hagymási Kristófot felindíták, folytatni az alkudozást, kik mellé János Zs. nagybátyja, a lengyel király Prseremsky érseket küldé.

A követek 1560. jan. 26-án nyertek kihallgatást ²⁾. Ferdinándot II. János magyar király nevében köszönték, mire Ferdinánd megjegyzé, hogy más magyar királyról tudni sem akar, de ez egyszer a békereményében elhallgatja e czím használatát. Erre előadták urok feltételeit, miszerint a házasság végrehajtása mellett, követeli, hogy Ferdinánd örökösei kihaltával Magyarország János Zsigmondra szálljon, addigis a két királyság közti határ a Duna legyen. Ferdinánd kereken kimondá, hogy e pontokat el nem fogadhatja; a követek hírnök leküldését kérték ki; s megírták, hogy más alapot, mint a melyet Izabella királyné elfogadott, fenn felvenni nem akarnak ³⁾.

A hírnök lejött. Márcz. 10-én Enyeden országgyűlés lőn, a rendek megköszönök a fejdelemnek, hogy Gyulai Mihályt a portára küldé s ott tartja; s miután az itt keletkezett törvényczikk a bécsi követségről nem emlékezik, s látjuk, hogy fegyverkezést s a magyarhoni határszéli várak, s Dienessy László ilyei vára erődítését rendelök el, s tüzetes árszabályt hoztak ⁴⁾: gyanitnunk szabad, hogy az egyezkedéshez a hongyülés nem sok reményt kötött.

¹⁾ Miles, Würng-Engel. 75. W. de Bethlen. I. 628. Kovaehich, Scrip. Min. I. 27. ²⁾ Kovaehich, Script. Min. I. 114. ³⁾ Katona. XXXII. 384. Kemény gyűjt. Cod, Art. Diet. I. 319.

így következett be, hogy János Zs. ápr. 1-éről adott válaszában azt írta, hogy a királyi czimről nem mondhat le, mert alattvalói nem egyeznek bele, s neki sincs kedve letenni, mert az öröksége, s birodalmát a török a czimmal együtt adta; tudatá, hogy országából nemhogy adni lenne hajlandó, sőt még ő kér hozzája; de ha maradék nélkül hal meg, nincs ellenére, szálljon Ferdinánd maradékira; meghagyá továbbá, jeleltesse nek helyet, hogyha a török miatt Erdélyben nem maradhatna, hová vonja magát híveivel; felhatalmazd, hogy kijelentsék mi-képp tiszteli a császárt mint nagyobbat, de adófizetője lenni nem akar; végre, oda utasítá követeit, hogy ha a császár mind-czekbe bele nem egyeznék, igyekezzenek az alkudozást elha-lasztani, addigis kössenek fegyverszünetet ¹⁾). Úgyis lón, Fer-dinánd nem engedett; s a követek hazajöttek.

A füstbe ment alkudozás után nem soká, mutatkozni kez-dettek a megtámadtatás előjelei. Nov. 11-én tehát Kolozsvárit hongyülést tartának, kimondák, hogy miután a török-osztrák békébe János birodalma is be van foglalva, s a császár még-is támadást intéz, nincs egyéb hátra, mint az önvédelem; s míg Magyarhouban Oláh Miklós, esztergomi érsek a jezsuiták behozatalával foglalkozók, s a nevezetes tridenti conciliumra követeket indít: Erdélyben az úrvacsora kérdése felett, nyilvános vita tartását határozzák, melyre Mikola Ferenczet, Gye-rőfi Mihályt, Kornis Mihályt, Lázár Imrét s Kálnoki Bá-lintot küldék ki ²⁾).

A vitatkozás 1561. febr. 6-án tartott meg Medgyesen; azonban Dávid Ferenczék a jelkép tanától el nem álltak, a szász papok a külföldiek megkérdezhetését kérték ki magoknak³⁾; s a helyett, hogy a szakadást megszüntették volna, az unitá-rius vallás előtt törték az utat ⁴⁾).

¹⁾ Okl. W. de Bethl. II. 2. Kemény, Fnnmgruben. I. 66. ²⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 339. ³⁾ Miles, Würg-Eugel. 76 — 77. ⁴⁾ Az 1558-i máj. 1. tordai zsinaton már felmerül. Bód. Eccl. Hist. Libr. II. Cap. 11. I. 376. úgy szintén 1561. Debreczen-bec Tud. gyűjt. 1829. VI. 56. Mennyire volt terjedve Magyar-onban Tud. gyűjt. 1830. V. 55. és 1833. II. 3. 1.

Míg benn ily eszmékkal foglalkoznak, Ferdinánd császár felől a nyugtalanító hírek mindinkább valósulnak. Husvét utáni vasárnap újra hongytlést tartának, s a magyarhoni végvárak felszerelésére új adót szavaztak ¹⁾).

Nem is volt felesleges, mert Ferdinánd emberei János Zs. megbuktatására nagyszerű tervet készítettek. Forgács Ferencz, czimzetes váradi püspök, hogy székét kezére kaphassa, tervet készít arra, miként lehetne János Zs. megsemmisíteni; mit végre az udvar is elfogadott. E tervben azt ajánlta, hogy Despotest vagy Heraclidest, egy krétai görög embert, kinek V. Károly szolgálatában nagyra vitte volt isten dolgát, ültessék a moldvai vajdaságba, s a Kendiek és Bebek birtokait neki Ígérve, Erdélyt támadtassák meg vele; a terv további pontja szerint néhány főurat, mint Patócsi Gáspárt, Harinai F. Farkast, kik János Zsigmondot gyűlölik, úgy szintén Majláth Gábort, Fogarasvár urát, kinek atyja János királyért halt el török fogóságban, részökre kellene nyerni, kik benn izgassanak; Balassa Menyhártot ígéretekkel próbálják megvesztegetni; s ha ezekkel készen vannak, a többivel könnyű lesz elbánni *).

A terv kézzől kézre forgott a felsőbb körökben, s mert a papíron jól vette ki magát, megkísérték végrehajtani. Mennyiben függ egybe azon jelenet, miszerint a fejdelem egyik olasz zenésze hangszerében pisztolt fedeztek fel, s azt jun. 6-n elfogák, s Majláth felbérleti gyanú alá jött ³⁾): bajos megmondani; hanem annyit látunk, hogy Despotes serget kapott, s Laski Alberttel, Jeromos fiával, s hazánkfia, Székely Antallal, ki Bornemisza püspök diszkiséréhez adatott volt, s a püspök kedvéért átpártolt, Moldvába ütöttek, nov. 14-n Sándor vajdával megharcoltak, s a vajdai székét elfoglalák ⁴⁾).

Bár a tervet Erdélyben nem ismerték, a moldvai ügy meglehetősen hatást idézett elő: nov. 11-én Kolozsvárt! hongytlést tartottak, meghatározák, hogy mindenki harczkészen áll-

¹⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 348. ²⁾ Okl. Archiv, d. Vereins. N. F. I. 289. Új magy. Múzeum 1854. IX. f. 195. V. ö. Forgács. 274. ³⁾ Forgács. 271. Miles. 68. ⁴⁾ Forgács. 278. Miles. 78. Új magy. Muz. 1854. IX. 198.

jón, Fogaras földe, mi Majláth Gábor tulajdonához tartozott, ragasztassék a megyékhez, vagyis szűnjék meg zászlósuraság lenni; s végre, hogy a notázott Kendi Antal s hasonlók árvaival, kik idegen hajlék alatt élnek s éhséggel küzdenek, a fejdelem valamit gondolni kegyeskedjék ¹⁾.

Heraclides elfoglalta positioját; Bátkori Endre egykori vajdánk Balassa után is kiveté hálóját, s a kapsi ember Detrekő váráért eladta magát, elpártolt²⁾, s hogy nevét újra beszenyezze, mint János Zs. fővezére 10,000 ftot küldetett magának, s akkor a kezén lévő várakkal együtt átállt... s mint Forgács már megjegyze, oly háború lángját gyújtá meg, mely mind a két hazát végpusztulással fenyegeté ³⁾.

Ez árulás mely 1562. első napjaiban jött tudomásra, mennyköcsapás volt János Zs. udvarában, mert Balassától a hadvezért talentomot elvitázni nem lehet. A portára rögtön feljelenté; Némethi Ferencz és Báthori István fővezéreknek azonnal rendelkezett, hogy scргеiket, harcra készítsék.

Balassa, hogy gyakori ide oda pártolása mellett is hitelt szerezzen magának, átpártolását egy nevéhez méltatlan pizkos kiáltványban tudatá ⁴⁾; Olesva várát elfoglalta; s kezdetét vették az évek, melyeken át Balassa miatt a nemzet egymást pusztította, a nélkül hogy a cél, a két hon egyesítése, János Zs. vagy Ferdinándnak sikerült volna.

János Zs. a mint Balassa fellépése híret vette, jan. 9-én Gyeröfi Mihályt, s másnap Pókai Jakabot a szászokhoz küldi, tudatja az eseményt, s az ágyukat Szebenből eléhúzatja; Szászsebest Orbai Miklós és Keserű István parancsnoksága alatt se reggel rakja meg ⁵⁾; s Balassa erdélyi várait ostrom alá veszi. Legelső volt Diód vár, Fejérvár közelében, mely jan. 19-én már körül volt kerítve⁶⁾. Némethi Ferencz magyarhoni főkapitány Zay Ferencznek, Ferdinánd fővezérének jan. 28-kán nyílt hadat izent ⁷⁾. S megkezdődött a hadjárat, melynek első

¹⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 357. ²⁾ Katona. XXIII. 542. ³⁾ Forgács. 281. ⁴⁾ Miles. 81. ⁵⁾ Miles. 81. Katona. XXIII. 548. ⁶⁾ Okl. Új m, Muzeum 1854. IX. 205. ⁷⁾ Ugyanott. IX. 206.

jelenete volt, hogy Horváth Boldizsár, Nagy Ágoston és Szegedi Miklós Diódot febr. 2-án, szabadmehetés feltétel alatt feladák. Mire a szép vár összerontatott ¹⁾. Létavára, Kolozsvár közelében, mint Balassa birtoka febr. 12-én szintén ostrom alá jött: feladta magát, de a mint belevonulnának, a vár felrepiilt, s Szilvási Jánost serge egy részével romjai alá temeté ²⁾.

E közben a fejdelem is megindult, de Kolozsvárit gyengélkedése mián megállt; serge Hadad alá szállt, hol Némethi Ferencz és Báthori István mintegy 8000 ember élén a Jaksiak hadadi várát, melyet Sulyok György, az ifjú Jaksiak mostoha apja Balassa részére védelmezett, megtámadák s febr. végén ezt is bevevék. Azonban diadalok öröme nem soká tartott, mert Balassa és Zay márcz. 4-e kora reggelén reájok csaptak: Némethi, Balassa Imre leánya után Balassa sógora és ellensége, a fejdelem nyílt rendeleté ellen, ki csatát adni megtiltotta vala míg megjön, népével sikra szállt, de csakhamar lovasságával hátat fordít, mire a gyalogság s azok közt a százszok, kiket Bauer Simon brassai tanácsos s Seler Mátyás segesvári k. bíró vezérelt, szintén megfordultak; csak is Báthori fedezte a visszavonulást, mignem ő is sebeket kap, s elhagyá a csatát... Az erdőnek futottak, de a fris hó nyomaikat elárulta, s pár ezer halott és fogoly s 24 ágyú maradt birtokukban ³⁾.

A Hadadnál csatavesztés nagyobb következményeket szült, mint egyelőre gyanitni is lehetett volna. A szétvert tábor félelemmel tölté el Erdélyt, s a lefegyverzett foglyok nagyszerű ígéreteket hirdettek, ha Balassa mellé nyilatkoznak. A sereg tönkre ment, s minden hazatért egy öntudatlan bujtogató, kik által Balassa a belviszályt is fel akará költeni. Egyfelől Balassa, másfelől a moldvai új vajda benyomulásától lehetett minden órán tartani. Az éppen kiindulásra kész székely ség nem mozdult, sőt a helyett a Moldvából beműködő Székely Antal s Balassa által megnyert Valkai Miklós és Forró Miklós buj-

¹⁾ W. de Bethl. II. 10. Miles. 82. Pray, Episc. III. 160. ²⁾ L. ugyan-
azoknál. ³⁾ Istvánfi. Libr. XXI. Miles. 83. Magy. Tört. Eml.
írók. III. 102. Forgács. 286. Katona. XXIII. 549.

toztatására a kiindulást nyíltan megtagadták¹⁾. A közzavar egy férfiun, a megsebesült Báthori Istvánon kívül, mindent levett. A fejdelem lengyel tanácsosai unszolására már befogatott, s elmenekült volna, ha elébe áll ²⁾; s felbomlott volna a rend, ha a kormánygyeplőt meg nem ragadja; hogy a fegyelmet helyreállítsa, Valkait és Forrót el nem fogatja, börtönre nem veti ³⁾.

Ez alatt a magyarhoni basák is harcra keltek, átvették Balassáékkal a csatát, megverték: s János Zsigmondnak szabad kezet engedtek Erdélyben a rend helyreállítására. Legelső volt, hogy a székelyek ellen nyomozó székeket állítottak... A lófő rend ápril. folytán forradalom terére lép ⁴⁾, Udvarhelyit gyűlést tart, s meghatározzák, hogy rohamkérvénynyel menjenek a fejdelemre jogaikat visszakövetelni, s esküt tesznek le egymásnak a szabadság minden elnyomója ellen... Miként az ár, mely ha megindul csak nevedetni képes, olyan minden népforradalom, ilyen volt a székelyeké, melyet többé fékezni nem lehetett. A nép pálfalvi Nagy Györgyöt, egy történetileg ismeretlen egyéniséget főkapitányává választja ⁵⁾; Gyep esi Ambrust, Bán Andrást, kiknek hasonlóan még családjokról sem tud a történet, főhadnagyaivá teszi ⁶⁾; s a mintegy 40,000-re menő felbujtogatott néptábor az urakra halált kiabálva megindult. János Zsigmond máj. 14-én követséget küld hozzájuk, lázongásuk okát kérdezted: de ezek máj. 25-ig letartóztaták, s akkor egyszerűleg eltiport szabadságukra mutattak. Boldog idők, hol keressük s alig találunk más sérelmet, mint azt, hogy az 50,000 fnyi potom összes évi adóból a székelységre is kívántak kiróni.

A felkeltek megindultak. Antalfi Mátyást és Ember Pált Szebenbe küldék, hogy a szászokat is csatlakozásra bírják; de azok csatlakozás helyett a két követet a fejdelemhez kísértették. Segesvár mellett haladva, szintén felszólították, de azért csen-

¹⁾ Miles. 87. Wolf. de Bethl. II. 19. Forgács. 296. ²⁾ Forgács. 287. ³⁾ Bethlen. II. 18. Forgács. 296. ⁴⁾ Kemény gyűjt. Suppl. ad App. Epist. ez évhez. Milkovia. II. 107. ⁵⁾ Pálfalva székelyfalu Korond és Udvarhely közt. ⁶⁾ L. Borsos Sebestyént. Érd. Tört. Adatok. I. 18. l.

desen nézték, míg rajta keresztül haladtak¹⁾). Ebesfalvához érve, kétfelé váltak, egy rész lement Holdvilágra s ott Nagy György alatt, Fejérvártól néhány órára tábort ütött, míg a más rész Bonyhán át Marosvásárhelynek ment, s a vajai réten szintén azt tette.

Itt veszik a hírt, hogy Majláth Gábor, Fogaras ura hátuk megett dandárjával a székelyföldre ütött, s azt pusztítja. A székely lovasság egyrésze visszaszáguld, Majláthot megtámadják, hadnagyát Velencei Istvánt elejtik, sergét megverik, lovát ellövik, s maga Majláth is csak hü embere Boér Balázs átkölcsonzott lován menekül meg; míg Boér elesik²⁾).

A nyárádvölgyi tábor egy szerdanap, Mihályfi Tamás koronái kastélyát feldúlja, eleséget és bort hoz. Csütörtökön Szász-Régen és Görgény ellen két ezer embert indít, de visszaverést szenvednek, s a mint jönnek Gernyeszeget feldúlják; pénteken Koronka alatt húzódva Mihályfi kastélyát felégeték.

Szombaton, mert hallák, hogy a fejdelmi sereg Tordáról megindult, Holdvilághoz akartak vonulni, hogy fővezérökkel csatlakozzanak. Azonban Radák László, kir. hadak parancsnoka s Pekri Gábor udvarhelyi főkapitány, Magyarhonból beszármazott s itt családot alapító két derék katona, Mihályfi s más urak kíséretében 2000 lovas s 2000 gyaloggal megérkeztek, s a vajai réten megtámadák őket³⁾). A székelyek vezére, B á n, megszaladt... a csata el vala veszve.

Egy részök Holdvilág felé már útban volt, ezeket is oda egy órányira, Kis-Görgénynél szétverék.

A Holdvilágnál álló főtábor ellen maga a fejdelem vonult 20,000 emberrel. A nép megdöbrent, magába tért: vezéreit, Nagy Györgyöt és Gyep esi Ambrust megfogá, s a király kezébe adta⁴⁾)... Ezzel a szerencsétlen forradalomnak vége volt... A nép haza oszlott.

János Zsigmond azért folytatta útját, Segesvárra ment, a székelyföld szomszédába, hol a szászok a várkulcsokat elébe

1) Fundgruben. II. 93. 2) Hová vonult vissza, kérdés alatt van. Miles. 89. Forgács. 297. W. de Betlil. H. 21. 3) Miles. 89. 4) Érd. Tört.jiAdatok. I. 19.

klldék. A várbeli papilakba szállt¹⁾); s jun. 20-ra ide országgyűlést hirdetett ²⁾, s a részt nem vett Aranyosszéken kívül³⁾ a többi székely székből a főnépet és lóföket fejenkénti megjelenésre szólítja, a köznépből székenként 16-ot rendel, hogy támadások okát megérthesse. A gyűlés megnyílt, a nép előadá panaszát... Mire Csáki Mihály cancellár a gyűlésbe lép, névjegyzéket olvas fel, mely szárhegyi Lázár Istvánt és Jánost⁴⁾ Kornis Mihályt, Farkas Pált, Bernád Ferenczet mint a nép békétlensége okait, s többek közt Geréb Miklóst, Kátai Ferenczet és Györgyöt, Andrászi Mártont mint lázítókat, foglyoknak nyilvánítja, kik erre a Görgényi és Gyaluivár fogására jutának. Nagy György és Gyepesi, a kor vadszokása szerint nyársba került; s egy sereg szerencsétlen orrát, fülét veszé ⁵⁾).

S keletkeztek a nevezetes segesvári törvénycikkek, melyek az ős székely szabadságot az erdélyi többi nemzetekéhez idomíták.

E cikkekben, hogy a székelyek lázongásának gát vetessék, meghatározzák, hogy felségsértési eseten jószágukat ők is veszessék; a köznép elveszté nemességét, adótized alá s a fejdelem rendelkezése alá esett, ellenben a lófo és főnép nemesi rangját megtartotta; de kimondatott, hogy a főnép hadidején negyed-ötöd magával, a lófö pedig személyesen lóháton tartozik kiállani; meghatározatott, hogy minden székben jegyzők állíttassanak s 12 székbiró; végre, minthogy a nótába esett Balassa árulása miatt az ország határban és jövedelemben sokat veszített, a székelyek sóbányáját, Parajdot, kincstárvá nyilvánították, mindazáltal a főnép nemesi ingyensója meghatott ⁶⁾).

Most a nivellirozás s köztelherviselés korszakában kevesen fogják érteni, e néhány tétel minő változást idézett elő a székelyföld jogkörében... Addig a székelyföld kis állam volt, mely

¹⁾ Fundgruben. n. 93. ²⁾ Forgács. 298. Schesaeus. 71. ³⁾ Okl. Nemz. Társ. 1830.165. ⁴⁾ Gr. Lázár M. Lázár család. 64. 121. ⁵⁾ Érd. Tört. Adatok. I. 20. Miles. 90. Wolf. de Bethl. U. 23. ⁶⁾ Székely Nemz. Const. 51. Érd. Tört. Adatok, n. 860.

katonáskodáson s ököradón kívül más terhet nem ismert: ezzel a nép pénzdadó és tized alá esett; addig minden székely egyenlő s született nemes volt, ezzel osztályok lőnek elismerve, s a harmadik rend, nemesi szabadságát elvesztette, adományozhatóvá lőn; addig a székelynek a lustralis könyv volt nemes levele, ez órától bejönnek az armalis, primori és primperalis levelek *); addig a székelyföldön nem volt királyi jog, az egész földet a nemzet, mint testület birta, kihalás esetén szomszédra szállott a föld, hűtlenség esetén csak fejét veszté, azt is többire megválthatólag ²⁾; ez időtől már jószágát is elkobozhaták; addig a parajdi sóbánya a nemzeté volt, abból minden székely egy köből zabért s egy pénzért annyi darab sőt terhelt fel, mennyit tetszett, s azzal kereskedést űztek: ez órától csak a főbbek kaptak, olyképp, mint a megyei nemesség ³⁾... Roppant változás, mely a székelyföld köztársasági alakjának egyszerre véget vetett; de nem lehet tagadni, hogy egyszermind eltörle az államot az államban, s mondhatni az annyiszor törvénybe igtatott három nemzet uniója ez által lőn végrehajtva.

Erre János Zsigmond megkezdé adományozásait⁴⁾, a nép egyrészét a főbbek, más részét várak alá rendelé, milyen vala a görgényi, szentléleki ⁵⁾, várhegyi, udvarhelyi. S hogy a népet féken tartsa, Pekri Gábort Udvarhelyre küldé, a barátok klastromából a romjaiban máig is látszó várat emelteié, s azt Székelytámadtnak nevezte; Háromszék egyik kiemelkedő hal-mára, Várhegyen, egy más várat állított, mit Székelybánja várának neveztek el ⁶⁾. S beléjök seregk telepedtek...

¹⁾ Ily primori levelet ad 1570-ben küsmödi Márton János és Péternek. Nemz. Társ. 1831.1. 8G. ²⁾ Verbőczy Decr. Tripart. ül. Kész. 4. tit. ³⁾ A megyei nemesség egy táskadarabjáért 12 drt, a székely nemesség egy köből zabat s egy pénzt fizetett. Approbata Const. III. r. XV. czikk 2 art. ⁴⁾ Szék. Nemz. Constit. 60. 1. ⁵⁾ Érd. Tört. Adatok. I. 266. ⁶⁾ Egyet állít. Würg-Eng. 90. Érd. Tört. Adatok. I. 20; Istvánfi, Libr. XXI. 275. két várat mond; Bethlen F. a két várat így nevezi II. 23. Hogy e neveket használták 1. Kemény gyűjt. Suppl. ad App. Epist. ez ír. Székely nemz. Constit. 60. 1.

A székelyek rendezve voltak. A figyelem ismét Magyarhon felé fordult, — hol Nádasdi Tamás nádor, a rendíthetetlen magyar jún. 2-án megholt, s helyébe helytartónak Oláh M. érsek lépett, — melynek részére Szolymántól évenkénti 30 ezer aranyadó mellett 8 évi békét eszközöltek.

E béke scpt. 1-én kezdődött, János Zs. is bele volt foglalva, úgy hogy e nyolcz év alatt közte s Ferdinánd közt semmi se jöjjön kérdésbe¹⁾. De azért nov. 4-én a fejevári országgyűlésen meghatározzák, hogy miután a magyarhoni részekben Balassa miatt nagy tér esett el, kérjék fel a portát, hogy adassa vissza, mert fegyverrel visszaszerezni nem remélik ²⁾. Ily béke állandó nem lehetett.

III.

Heraclid támadni akar, János Zs. megbuktatja. A ref. vallást beveszik. Maxiimban trónra jö. Balassa fellép. János Zs. fegyvert fog; Maximiliánnal alkudozik; iratait a portán elárulják. Kivágja magát.

Csend lőn, de nem soká tartott. Mert Moldva usurpatora, meg akarván felelni küldetésének, János Zsigmondiéi Csiesót, Küküllővárt, mint a moldvai vajdák elvesztett hűbérét követelni kezdé. Miután azon szabadságot vette magának, hogy azt írta, miképp visszaveszi, ha a fejdelem szintén keblébe rejti is: János Zsigmond a krétai születésű Heraclidesnek egy példabeszéddel felelt, mely azt tartja, hogy a krétaiak szeretik hazudni ³⁾. Mi által a kesztyű el volt dobva.

Megbuktatni Heraclidest, s addigis a békét Ferdinánddal biztossá tenni: e volt a főfeladat. János Zs. tehát míg egyfelől Moldvában forradalmat készített, másfelől Somlyói B á t h o r i Istvánt főkapitányát, Csáki M. cancellárát, Szalánczi János és Nisovszki tanácsosait 1563. elején Ferdinándhoz küldé, hogy félbeszakasztott alkudozását folytassák. Utasításu-

¹⁾ Katona. XXIII. 699. Egy más versio, W. de Bethlen. IT. 27. ²⁾ Miké gyűjt. Art. Diet. I. 86. Kemény. I. 873. ³⁾ Forgács. 322. W. de Bethlen. II. 82.

kát nem ismerjük; de úgy látszik, hogy az alkudozás alapját Ferdinánd leánya megkérése tévé, melynek ellenébe Ferdinánd a királyi czim letevését állítá; mire János Zs. márcz. 2 kán három év előtti utasítása ismétlésével felelt, melyben le nem mondhatását indokolta ¹⁾. Azonban kéz alatt Szolymán halála esetére arról lemondani ígérkezett.

Függőben álltak fenn még az ügyek, jónak látta alkudozását az ország által is jóvá hagyatni. Máj. 28-ára Tordára hongyülést hirdetett ²⁾, s Szalánczi János és Bornemisza Farkas tanácsosai által tudatá, hogy gyengélkedő állapotja ösztönzi, hogy maga és az ország javáért jövőre gondoljon, s ez okból Ferdinánddal egyezkedést kívánt kezdeni: a rendek hosszas élet kívánása mellett, beleegyeztek; de megemlíték, ne feledje a fejdelem, mennyi küzdés és áldozattal hozták vissza; s felkérték, úgy szerződjék, hogy az országban maradjon; továbbá felszóltak, hogy a nyomorra jutott Kendi Ferencz és Antal fiainak javait adassa vissza; végre, miután a székelyek közé is bejutott a reformátio, s a különböző felekezetek ugyanazon templomban tarták istentiszteletöket: elrendelék, hogy egyik fél várja el míg a más pap elvégzi predicatióját, egymást ne háborgassák ³⁾.

Az ország is beleegyezett, az alkudozás a címzöli le nem mondás miatt mégis oly lanyhán folyt, hogy a fejdelem jul. 11-én Kendi Sándort azon útasítással küldé fel, hogy Maximilián, Ferdinánd fia koronázására, a török miatt ott ne maradjanak ^{*}). S jul. 18-án Ferdinánd azon választ adá ki, miszerint János Zs. a királyi címzörl mondjon le rögtön, vegye fel Erdély hercege címét, mivel IV. Béla fia is élt; birodalmául csak is Erdélyt jeleié, azt is fiága kihalásával következési joggal; végre leányát megtagadván, azt ígéré, azon lesz, hogy valamelyik unokáját megkapja ⁵⁾.

E kitéró válaszra, hogy Ferdinándot a Heraclides vaj-

¹⁾ Pray, Epist. ül. 166. ²⁾ Szhároffi^ág vasárnap, mit sokképpen há-tározának. Siglert követtük ki a napot tisztán jeleli. Katona. XVIII. 781. ³⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Dlet. L 881. ⁴⁾ Pray, Epist. III. 172. ⁵⁾ W. de Bethlen. 83.

dában vetett reményétől megfossza, a kész forradalmárok mellé Radák Lászlót s Daczó Tamást néhány száz válogatott lovas-ság és gyalogsággal Moldvába ktlde: az éppen menyasszonyát, Zborovszki lengyel főur leányát, s az azzal jövő sereget váró Heraclidest Szucsáván ostrom alá veték. . . Azonban nem tudván, hová üt ki a koczka, János Zs. az ismét Erdélybe jött), s itt a k. monostori apátságot kezére kapott Blandrata Györgyöt, udvari orvosát, aug. 7 én felindítja, hogy siettesse követei lejövetelét; azonban titkos megbízatást is adott, Erdély elcserelésére hajlandónak kívánt mutatkozni a).

Fenmaradtak, de oly messze álltak egymástól, hogy midőn felmerült, mikép Maximilián koronázására Erdélyt is megakarnák némelyek hivatni, nehogy Erdély ellentmondjon, egészen mellőzék. így következett be sept. 8-án Maximilián koronáztatása, oly ünnepélylyel, melyet Magyarhon nem sokat látott, mert a herczeg jól értette a tant, miszerint a koronaörökösnek mindig az ellenzékkal kell tartani 3).

Az erdélyi követek tehát szemléli maradtak; de Blandrata titkos útasítása sem vihett ki többet, mint hogy Johánna főherczegnő kezéről csak azon esetre akartak ígérétét tenni, ha János Zs. a protestáns vallást elhagyja: mit a nagy reformátor, Blandrata, nem fogadott el... S a fejdelem, követeit oct. 7-én teljesen visszahitta 4).

De már veszély nélkül jöhettek, mert Heraclides pár hónaptól ostrom alatt áll, segély sehonnan sem mutatkozik, s István, az elűzött fejdelem, útban van török segélylyel... végre is úgy megszoríták, hogy saját katonáitól féltében magát ostromlóinak kezébe adá, kik nov. 5-én kivégeztették... S a volt vajda, István, székét újra elfoglala 5).

János Zs. erre háta megett biztosítva lön, s egy más kényes pontra, Balassa egyik rabló fészkére, Halmi várára veté tekintetét, mit Balassa Heraclidesseli összeköttetése fentartására

1) Archiv. N. F. n. 67. 2) Forgács. 334. 3) Katona. XXIII. 670—704. Script. Minor. I. 187. sat. 3) Pray, Epist. III. 176. 5) Érd. Tört. Adatok. I, 21. Fundgruben. 94. Forgács. 826.

Huszt és Munkács vára közé emeltetett vala. Bécsben a küldöttség e vár elrontatását keményen sürgette volt, a biztosok ki is szálltak: azonban míg fenn a felvett jegyzőkönyv szönyegre jőne, Hagymási Kristóf huszti kapitány maga mellé veszi a szomszéd várak őrségeit, ágyúkat húzat elő, rárontanak, Balassa embereit tönkre verik, Halmi várát megsemisíték ¹⁾.

A mint a fegyverzaj elcsillapult, a dec. közepén eloszlott tridenti zsinat kihirdetett végzéseire fordult a közfigyelem. Tudva lévén, hogy a császár János Zs. házassága egyik feltételül a katholika vallás helyreállítását szorgalmazta: a reformátiot féltő Erdély 1564. jan. 20-án a szultán átirata meghallgatására Segesvárit összejövén, a fogságra esett szárhegyi Lázár István, szentpáli Kornis Mihály, sztmihályi Geréb Miklós, szabadon bocsátása sürgetése mellett, a teljes vallásszabadságot újra törvénybe iktatá ^{a)}). Sőt hogy az úrvacsora feletti versengésnek végét vessenek, ápr. 1-re Enyedre azon meghagyással hirdet a fejedelem zsinatot, hogy oda mind a két felekezet tanát írásban adja bé; s a piemonti vallási menekült Blandrát Györgyöt, e zsinat teljhatalmú biztosának azon utasítással nevezi, hogy ha őket egyeztetni nem sikerül, a két felekezetet elszakadottnak nyilatkoztassa, s őket két külön püspökség alá helyezze ³⁾). Mint gyanitni lehetett, Dávid Ferencz a jelképesség mellett maradt, s a jún. 4-ki tordai országgyűlés, ismételve, hogy kinek melyik vallást tetszik, azt kövesse ⁴⁾, a rom. katholika és lutherana vallás mellé ezennel a reformátót is mint bevett vallást léptet fel ⁵⁾.

Ily eszmékkal foglalkoztak Erdélyben, mikor I. Ferdinánd julius 25-dikén élete 61-dik évében meghalt: s helyébe már megkoronázott fia, II. Maximilián, azon elvekkel mint atyja, trónra lépett.

Mindazáltal csendesesen folytak volna a napok, ha Oláh Miklós helytartó buzgalma, s Balassa és Zay féktelen rablási

¹⁾ Forgács. 330. ²⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 398. ³⁾ Okl. S. Qnartalschrift. V. 319. Ilia, Ortas et Progr. 46. ⁴⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 405. ⁵⁾ Bod, Hist. Ecol. Libr. Q. Cap. XI. XVI. Bod, Szt. Polykarpus. 10. 17.

vágya a dolgok folyamát meg nem zavarja¹⁾). Balassa azon gondolatallal, hogy Tokajban ő szüreteljen, Szathmárról sergeivel kilép, s útjában hordókat szedve fel, mint ellenség haladott. Erre Báthori István, váradi kapitány, dandárét feltöltöté, Szathmár alatt termett; azt sept. 3-án bevette, Balassa kincseit, nejét, gyermekeit elfogá: családját Erdélybe küldé, hol előbb Vécs majd Dévavárába jutnak, kincseit pedig katonáinak zsák-mányul veté, maga pedig a várat, mely úgysis övé volt, kezére vette... hasonlóan Nagy-Bányát²⁾...

János Zs. a mint e hirt vette, az új király vezérei oda dobott kesztyűjét felvevé: Csáki Mihályt helytartójának nevezé³⁾; s személyesen rontott ki 12,000 emberrel Magyarországra. Mielőtt Hadadhoz érne, Balassa S e n y e i Mátýást⁴⁾ a vár védelmére indítja, s bár sergét Báthori szétveri, a hős. vezér Hadadba jut. A kis hegyi vár nem sokat bizhatott magában, Senyei mégis a fejdelem ellenében oly vitézül oltalmazá, hogy ki kellett belőle perzselni. így jutott kormosán a fejdelem elébe, kinek midőn egész férfiasággal válaszolná, hogy most sem állana itt, ha Báthori katonáit el nem csábítja s őt e szarka fészekbe futni nem kényszeríti: a fejdelem őt szabadon bocsátá⁵⁾.

A szerencsés kezdetet szerencsésebb folytatás követé. A fejdelem a temesvári basától is segítséget kapott, felindult Magyarországon; várat vár után vett meg, egész Kassáig fel meghódított mindent: mert Kassa ostromához kész nem volt, s az őszi idők is beálltak, nov. 19-ke tájt győzelmes sergeit hazavezérlé⁶⁾.

így sodrá Balassa a két magyar királyt háborúba. Mert igen természetesen, erre Maximilián részéről is kimondák a háborút. Hogy mindent János Zsigmondra háríthassanak, s a por-

¹⁾ A magyarok akkori szenvedéseit i. Forgács. 398—402. ²⁾ Forgács. 341. W. de Bethlen. II. 89. Érd. Tört. Adatok. I. 22. ³⁾ Milea. 98. Kemény gyűjt. App. Epist. II. 41. ⁴⁾ Forgács. 843. A Senyeyesi név csak szójáték lehetett: bár Istvánt! és Miles Senyeyesiek nevezik. ⁵⁾ Milea. 98. W. de Bethlen. U. 41. ⁶⁾ Kovachich, Script, Min. I. 121.

tát visszalépésre bírják, az elmaradt három évi adót, a 90,000 aranyat Szolymánnak megküldék¹⁾; b. Swendi Lázárt, ki eddig spanyol szolgálatban volt, karácson tájt Báthori Endre mellé fővezérnek nevezék.

Roppant hadjáratra folytak az előkészületek. Maximilián pénz és haderőben kiinnöl jelentékeny támogatást kapott. Swendit 1565. jan. 1-én Bécsből leindítja.

Az erdélyiek, kik nem gyanították, jan. 22-én Kolozsvárit hongyülést tartanak, meghatározók, hogy miként nagyobb felkelések alkalmával szokás, minden nemes jószága tizenhat emberéből egy lovast és egy gyalogot hozzon, pázsintzöld ruhában; a köznép állítson minden kaputól egy embert, s minden tíz kaputól egyik legyen puskás, egy kézijjas, nyolcz pedig dárdás, s minden tíznek legyen egy szekere, melyen fejsze, furu, kapa, ásó, tekenő és élés legyen; s az egyház helyü nemes, kinek egész ekebarma van, lóháton, kinek fél, az gyalog álljon ki²⁾.

Azonban Swendi Lázár megmutató, hogy Semmi Lázár gúnynevével siettek³⁾, mert az erdélyi hadak még sehol sincsenek, ő már febr. 5-én Tokaj előtt állt táborával; Némethi Ferenczet, János Zs. magyarhoni főkapitányját golyója el-ejti, s a kincsesei rakott várt febr. 11-én kézre kapó; febr. lökén Balassa Szerencset vijja meg; s oly rémületet gerjesztenek, hogy Báthori István, a másik főkapitány Szathmárt felgyújtó s úgy hagyó oda; mire Balassa egész Nagy-Bányáig nyomult győzelmes táborával; minek következtében Serédi Szi Lá gy-es eh várába németpárti őrséget bocsáta⁴⁾.

Az erdélyiek ekkora hadjáratra még készen nincsenek, s a győzelmek már Dézst fenyegetők; tudták, hogy míg a fü ki nem búvik, a török csatára mellettük nem kél: diplomati-ai fogásokhoz nyúlnak... Békés Gáspárt a portára futtatják; Báthori Istvánt és Nisovszkit pedig Swendihez alkudozni⁵⁾. Meglehetős jókor érkeztek, mert Magyarhonban az adó, mely egyelőre 1, később 2 fit. volt, most 3 ftra emelkedett, s

¹⁾ Forgács 345. ²⁾ Érd. Történeti Tára. I. 60. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. írók, III. 117. «) Érd. Tört. Adatok. I. 23. ⁵⁾ Miles. 101.

a nádor-választás nem engedése miatt oly hangulat volt, hogy a hongytlés száz ívnyi sérelmet terjesztett fel. Swendi tehát a töröktől is tartva, Szathmárnál a táborába jött Báthoriékkal egyezkedésbe bocsátkozott. A feltételek, mikkel az erdélyi követek előálltak, következők voltak: János Zs. lemond a királyi címéről, mihelyt a szultánnak ezt bejelentheti; Erdély s Magyarhon a Tiszáig maradjon az ő és utódai kezében, hol fensőségi joggal adományozhasson, Ítélhessen, minden felebbezés nélkül; eddigi adományozásai maradjanak érvényben: véd-szövetséget ajánlt, még a török elleni hadra is. Ígervén, hogy ha Maximilián személyesen jelen lesz, ő is azt teszi; ha emiatt Erdélyt elvesztené, Oppoliát és Ratibort kívánta; végül felkérte, hogy Maximilián egy bajor királyleányt eszközöljön számára¹⁾. Erre Swendi és Báthori Endre úgy nyilatkoztak, hogy a portára a királyi cízzel élhet, különben pedig csak Erdély 8 magyarhoni részek fejedelme címét használja; Erdély menjen vissza a magyar koronához, s maradéki legyenek a magyar király alattvalói; a személyes hadjárat feltételét, s Ratibor megkaphatását aláírták; a leányt megígérték²⁾. Már csak a császár jóváhagyása volt hátra. János Zs. ápr. 21-ről Báthoriékat következő útasítással indítá fel: hogy a szerződés a török miatt maradjon titokban; hogy a porta bevegyülését elkerüljék, a mit elfoglalt, adassa vissza, s akkor ő is átengedi a Tiszán túli részeket; ha megnyeri, a királyi cízzel lemond, s a királyt fejének ismerendi s esküt tesz és tétet le... E feltételeket Maximilián Írásbeli nyilatkozata követte, elfogadá, csak formulázzák³⁾.

Itt állt a szerződés, mikor Békés Gáspár a szultántól visszaérkezett, magával hozta a hadi fogságba esett s ide pártolt Bebek Györgyét, Ferencz fiát, igen a szultán kegye jeléül azon ígéletét, hogy mihelyt a ló fűbe haraphat, azonnal támadást intéz; s basáinak már rendelkezett, egy talpalatnyit se engedjenek át senkinek.

¹⁾ Istvánfi. 278. és Forgács. 352. rövidbe vonva s másképp adják; így Bethlen F. hozzá H. 46. ²⁾ Katona. XXIV. 63. ³⁾ W. de Bethlen. 52—59. Katona. XXIV. 65—70.

Erre a dolgok egészen új fordulatot vettek. János Zs. Báthori Istvánt leküldött hírókétől már oda útasítja, adja Maximilián császárnak tudtára, hogy miután Swendi folyvást foglal, s a török készül: ha a meghódított részeket rögtön vissza nem kapja, azon kényszerűségbe sodortatik, miszerint a török mellett fegyvert kell fognia; s meghagyta, hogy ellenesetben a külföldi hatalmak követeinél óvását jelentse be¹⁾. Báthori a rendeletet teljesíté, mire Maximilián, ki előbbi szerződésök megmásítását látta benne, azzal felelt, hogy Báthorit fogságra vetteté.

A váratlan fordulatra János Zs. titoknokát Kendi Sándort, a lesújtott Rendiek egyik testvére nagyreményű fiát, Bécsbe indítá, hogy Báthori kiszabadítását munkálja, s Maximiliánnak tegeve azon ajánlatot, hogy a két birodalom határául a Tiszát állítsák²⁾. Azonban Kendit, ki újtában nemely főurat meglátogatott, még útja közben hasonlóan elfogák... S Hosszutóti tanácsost fenről a portára indíták, hogy a fejdelem titkok iratait a portánál leleplezze.

Mig ez megy, a vizály kiüt. A törökök készen voltak. János Zs. is felülteti sergeit, Váradra ér, hol a törökök nagy Allah! kiáltásokkal fogadják³⁾, s egyesülten jun. 1-jén Erdőd ostromához fognak, s azt hosszas küzdelem után aug. 2-án beveszik⁴⁾; a harcz mindenfelé kitör; a Szilágycsehi várat a német őrség felgyújtja, odahagyja⁵⁾... Messzebaladt volt János Zs. fegyverszerencséje, mikor meghozza a futár, hogy a török és Maximilián közt fegyverszünet jött létre... Mire a hadjáratnak vége lőn, János Zs. megtért, sept. 25-én már Lápónál jár táborn, hol Báthori Miklós nótáján a mintegy 90 faluból álló körösbányai uradalmat Nisowszkinak adományozza⁶⁾. Hazajöttek; míg ellenben Swendi azonnal fegyvert ragadott, s az elfoglalt várat le Szilágycsehig ismét visszahódítá⁷⁾.

Bíztak, hogy a csapás, melyet a portán Hosszutóti inté-

¹⁾ w. de Bethlen. H. 64. ²⁾ W. de Bethl. II. 68. ³⁾ Miles. 102. ⁴⁾ Miles. 103—6. Forgács. 357. Bethlen. II. 71. ⁵⁾ Érd. Tört. Adatok. I. 23. ⁶⁾ Kömény gyűjt. Append. Dipl. ez évh. ⁷⁾ Érd. Tört. Tára. I. 34.

zett, Jánost megsemmisítendi. Úgy is volt, a szultán roppant haragra gyiilt, de mielőtt határozana, az iratokat összenyalábolta, s megkildé János Zsigmondnak. Képzeltetni a leveretést, mit a leleplezés Erdélyben okozott. Azonban János Zs. a legnagyobb hazafi tette lelkesül, késznek nyilatkozik hazájáért magát áldozatul vetni a pogány haragjának ¹⁾: s azon laconicus feleletet küldi a portára, miképp a vád oly súlyos, hogy arra felvilágosítást csak maga a fejdelem adhat személyesen, s a mint a szultán rendeletét veendi, harmadnapra útnak indul. Oct. 13-ára Kolozsvárra hongyülést hirdettek, a fejdelem elútaási szándékát az ország örömmel fogadta, helytartóról, s míg odajár védseregről gondoskodtak ²⁾... így várták útkészen vissza a követeket, kik meghozák: mikép a szultán emérész fellépés által anynyira meg volt lepetve, hogy Hosszútótít mint ámitót fogságra vetteté; a fejdelemnek pedig azt izente, ne hagyja Erdélyt fedetlen, mert tavasszal alkalmat nyújtand ezt megethetni.

IV.

Szolymán Magyarhonba készül. Erdélynek szabad fejdelemválasztást biztosít.
Bejö. János Zs. pompával elébe megy, kegyelmesen fogadja. Hadjáratához kezdenek. Szolymán meghal.

Hogy a szultán Magyarhonba készül, nem titok többé. János Zsigmondnak szüksége volt a közvéleményre, s ezt leginkább az engedett vallásszabadság biztosítá. Blandrata s vele Dávid Ferencz, a reformátusok püspöke, a sztháromságtól eltérő tant merített fel; megvitatására 1566. febr. '24-én Fejérvárt nyilvános vitát engedett... s megkezdődött a harmadik új felekezet, az unitária vallás tisztázása, mi Kolozsvárit azonnal gyorsan terjedett ³⁾.

Míg a belreformok ekképp folynak, a portán a hadjárat indításával készen voltak. A szultán, hogy János Zsigmondot s

¹⁾ Miles. 107. Bethlen. II. 77. ²⁾ Érd. Tört. Adatok. H. 366. ³⁾ Székely S. Unitária vallás Története 62.

a magyarokat megnyerje, követet indít, ki a fejedelemnek drágán felszerelt paripát, aranyos kaftánt, kövekkel rakott kardot, s egyéb fejedelmi jelvényeket hozott, s mellette athnamét, melyben előre bocsátva azon törökös esküt, melylyel Zápolyának harmincz év előtt oltalmat Ígért: oltalmát János Zsigmondra, Erdélyre s.a bozzá tartozó részekre ismét megújítja; s biztosítá az országot, hogy ha az adót pontosan fizeti, fejedelmet szabadon választhat, s a mint a választandó fejdeimet bejelentik, azonnal felszerelt paripát, királyi botot, zászlót, kardot, s tollas süveget küld, mint megerősítése jelvényeit ')... Az erdélyi fejedelem ezen elismerése roppant lelkesedést idézett elő. Hogy a szultán készen találja, Tordára hongyülést hirdet nek; s a fejedelem kiáltványt bocsát Magyarországhoz, melyben tudatja, hogy a szultán jó, s felszólítá: csatlakozzanak hozzá, ne tegyék ki hazájokat végromlásnak, s a fők személyesen, a megyék követek által jelenjenek meg a hongyülésen ²⁾). Mire Swendi márcz. 4-ről szintén kiáltványt ad ki, s a megjelenést betiltja ³⁾)... Hy súrlódások után nyílt meg márcz. 10-én Tordán a gyűlés, melyben a fejedelem felhívá a rendeket, hogy a szultán elébe menetelre s táborozásának támogatására intézkedjenek; minek következtében meghatározzák, hogy a nemesség és szék,elység fejenként felül, az egyházhelyü nemesek öton adnak egy lovagot, kopja, sisak, paizszsal, vagy egy posztóruhás gyalogot puskával és szablyával; a városoknak meghagyák, hogy posztóruhás gyalagokat küldjenek; azon ajánlatot tevék, hogy kiket a fejedelem a szultánhozi menetelre felszólít, követik; s kimondák, hogy a pápás egyházi személyek, kik megtérni nem akarnak, az országból kiutasittassanak, mi által a váradi káptalannak vetettek véget ⁴⁾). Mert bár mennyire vitatkoztak is egymással, abban, hogy a régi vallástól megváljanak, mind egyetértettek.

Míg a készülétek folynak, a szultán márcz. 31-kén más csauzt indít be, tudatja, hogy sergei megindultak.

1) Kemény gyűjt. Cod. Pacificationum. I. 2. az. W. do Bethlen. U. 84.

2) Okl. W. de Bethlen. II. 86.) Okl. W. de Bethl. II. 89.

3) Mike. gyűjt. Art. Diet. I. 401. Kemény gyűjt. 429.

Azon remény, hogy most Budát Szolymán János Zsigmondinak visszaszerzi, óriási mozgalmat keltett Erdélyben. Máj. 28-án Tordán új hongyülést kezdőnek: szervezők magokat, Hagymási Kristóf, Báthori Kristóf és Majláth Gábor fővezérekévé lettek; Tordán a Keresztesmezőn 5000 főből álló figyelő tábornot állítottak fel, melyben tábornomesterekké Károli Dénesi, Tompa Istvánt, sítársamesterekké Orbai Miklóst, Baladfi Ferenczet, vásárbírákká Frátai Gergelyt és Sztmihályfalvi Péter deákot, sánczmesterekké Yalkai Miklóst és Mátyus Jánost, ágyúmesterekké Forró Miklóst és Farkas Mártont nevezék!).

Ily készültek közepette veszik a hírt, hogy Szolymán Magyarhon határán van, mely hírre Szolymán János Zs. jun. 16-kán, mely napon a szultán Magyarhon határát átlépte, a legfényesebb kísérettel, mit Erdély valaha látott, 400 úri lovag s 300 négyes fogattal Fejérvárról kiindul ²⁾). A roppant kíséret miatt csak 26-án érkezett Nándorfejérvár ellenébe, hol fényes küldöttség üdvözlő, s másnap a szultán saját hajója evezett át, hogy a fejedelmet a főrendekkel a Dunán átszállítsa.

A mint hajóra ültek, az ágyuk megdőrdültek, s a túlparton török zene s basák, szandsákok, bégek, agák, csauzok kara fogadá. A szultán sátra emelkedett helyen ragyogott, lóháton közeledtek, oda érkezvén a fejdelem a szultánt törökösön köszönté lováról; s sátrába lépvén az öreg Szolymán örömet fejezte ki, hogy még egyszer láthatá; s kijelenté, hogy addig nem tér haza, míg Budán nem hagyhatja ³⁾).

Erre a fejdelem és kísérete elfoglalók a kimutatott sátrakat. A szultán pedig hogy sergében az örömet átalanossá tegye, az ágyukat megdőrdíté, s fejenként 1000, a szandsákok- és bégeknek 30, a beglerbégeknek 50, a basáknak 100 ezer oszporát osztatott ki.

A szultán azon izenetére, hogy másnap ünnepök van, pihenéshez fogtak.

¹⁾ Érd. Tört. Tára. L. 59. ²⁾ L. E tisztelegés egykorú leírását. W. de Bethlen. II. 102—30. Érd. Tört. Tára. I. 42. A későbbi Rosnyai után I. Tud. gyűjt. 1821. IV. 60. ³⁾ Katona. XXIV. 214. Miles. 109.

Harmadnap, jún. 29-én volt az ünnepélyes fogadtatás. Ismét paripára pattant az egész kíséret, s a töröktábor díszsorai közt a szultánhoz indultak. A menetet csauzok nyiták meg; utánok jancsáragák mentek, utána ezüst botokkal három szeremester, erre következett a fejdelem kísérete: elől négy tanácsos, négy főúr, itt jött illő távolban a fejdelem, ki előtt perzsa módon gazdagon felöltözött török apródok mentek, s kenyelét négy kengyelfutó tartá.

Mint volt Erdély fejdelme öltözve e nagy ünnepélynél, hol az egykor Ígért királyi székre számított, röviden vázolni kívánom ¹⁾. Süvege nyusztos, bokkrétával, címerrel: nyakában gyémánt kereszt függött, négy kárbunkulussal, értéke 100,000 db arany; derekán a szultántól ajándékozott arany öv, kard és tör gyöngyökkel; mindezeket drága mente, dolmány, nadrág és csizma egészíté ki. Nyerge vert arany, gyöngyökkel és kövekkel, értéke 24,000 arany; a ló féke, farán a czafrang drágagyöngyökkel volt rakva.

Követé a négyszáz magyar, oly gazdagon öltözve, hogy mái állapotunkban tündérrege hőseinek gondolnók.

A mint a császári sátrakhoz értek, a fejdelem leszállt s keveset pihent. Ez alatt száz jancsár, a fejdelem ajándékát bevitte. Alit pedig ez ajándék: egy arany tángyéron 12,000 aranyot érő kősöntyűből, négy öreg gyémánt, három carbunculus s egy smaragddal; egy más arany tángyéron ritka mttbecsü gyűrű, fejében kis óra, mely órát fertályt ütött, sahold és plánéták járását mutatá; ment még 50 aranyos serleg, negyven aranyos tángyér, hat metszett csésze, s végül néhány válogatott vadász sólyommadár *).

A fejdelmet a szultán arany királyi székben fogadta, előtte négy basa állt. Belépvén, a szultán kezét megcsókolá, ki őt megölelé, s ide jöttét szerencsétlété; szerelmes fiának czimezvé, határtalan kegye jeléül jobbára ülteté le, mire a vele ment főurakat bemutatattá magának. Vége lévén a szerartásoknak, a főurak más sátorba vonultak, a fejdelem pedig

¹⁾ Érd. Történetei Tára. I. 42. sat. L ²⁾ Miié«. 108.

Erdély s maga óhajtásait, melynek főpontja, Budára leendő visszahelyeztetése volt, írásban átnyújtá¹⁾. Midőn búcsút vett, a császár felemelvén a fejdelmet, szolt: „légy nyugton, megmutatom a világnak, hogy isten alkalmas eszközök által az árváknak, özvegyeknek és elhagyottaknak mindenkor segítségök volt“... S azon renddel melylyel jöttek, sátraikba tértek.

Másnap, jún. 30-án, a császár küldött a fejdelemnek ajándékokat, mely drága gyöngyös öv, kard és tör, két drága suba s 12 gazdagon szerelt gyönyörű paripából állt. A főurak, kik a császár kézcsokolására bocsáttattak, egyenként egy aranyból szőtt ruhát nyertek. Jött még egy sereg fűszerszám és drága edény.

A szultán lakomát akart rendeztetni a fejdelem számára; de nehogy beteges létére az étkekből valami következzék, s étetéssel vádolhassák — elmaradt.

Itt fogadá egyszersemind fejdelmünk a francia király egy követét, ki a francia udvar barátsága és sógorsága ajánlatával jött. A követ, a hugonotta De Aube Vilmos volt, ki a fejdelem vallásos nézetei iránt méltánylását fej ezé ki.

Jul. 1-én azon szertartással, mint először, a szultánhoz búcsúra mentek. A tizenkét főur, kik a fejdelemet a sátorba követék: Csáki Mihály, Békés Gáspár, Apafi Gergely, Kapitány György, Bánfi Gergely, Telegdi Miklós és Mihály, Bornemisza Farkas, Bég Pál, Miles Simon szebeni polgármester, Orbai Miklós és Blandrata György voltak. Az öreg, de még erőteljes Szolymán a búcsúnál kétszer felkölt, s kétszer ölelé át szerelmes fiát, „kérjed az urat — szolt bucsuzólag — hogy adjon ellenségeinken győzedelmet; mert elégeztük, hogy háromszor nagyobbá tegyünk, mint mekkora vagy.“ Végül vele hosszason négy szemközt értekezett... S mind ez meglévén, azon Unnepélylyel, mint átkelt, visszaszállt a Dunán, s jul. 17-kén Fejérvárra érkezett.

A látogatásnak vége volt... a szultán Magyarhonhoz kiáltványt bocsát, hogy J. Zsigmondhoz csatlakozzék... míg ellen-

¹⁾ Mi volt benne, vélemények. Katona. XXIV. 221.

ben a német rendek Maximiliánt, azon feltét alatt, hogy Magyarország a németszövetség területébe kapcsoltassák, segélyfelől biztosíták.

A szultán serge után indult; a fejdelem pedig júl. 28-án táborához sietett, Kolozsvárhoz, mely Hagymáei Kristóf fővezelete alatt öt ünnepélyesen fogadta.

Míg szervezék magokat, J. Zsigmond a Gyalui várba szállt, itt írta alá aug. 6-án a szerződést, miszerint a Békés Gáspártól azzal átmított Majláth Gábor, hogy a szultán elfogatását rendelte, a fogarasi uradalmat a fejdelemnek 20,000 frt potom áron odavesztegette, csakhogy szaladhasson; még aug. 15-én a Maximilián szárnya alá futó Majláthnak innen rendel kíséretet ¹⁾.

Mikor mindennel készen voltak, a fejdelem is Magyarhonba szállt, s a tatárokkal egyesülten, Zsákát, Bajomot megvívta, s Tokaj alá nyomult.

Szolymán serge már keményen működött, a vén szultán nagy hódításokat tett, s mondhatni csak Gyula és Sziget állta az ostromot. A hős Kerecseni László által védett Gyulát sept. 1-én éhséggel vették be. Zrínyi Miklós pedig sept. 7-én vívta a leonidási harcot Szigetnél... Egyre irtódtak egymás után a magyar várak és faluk... Maximilián táborát Győrnél vesztegelt.

Így születtek a magyarhoni puszták, egyenetlenkedésünk e szomorú gyászemlékei. Ily védelem mellett ki tudja még hány nem születik, ha Szolymánt 74-dik éve Sziget alatt sept. 4-én ki nem szólítja az árnyék világból...

János Zs. a titokban tartott halált csak is oct. 4-én vette, Tokaj ostrománál, ekkor is csak kéz alatt értesíté őt a nagyvezér, hogy siessen Erdélyt a megtérő tatárok ellen fedezni.

Visszasietett tehát, Váradnál megállt; s úgy lón, mint a nagyvezér jósold: a tatárok a halál hírére rabláshoz fogtak; azonban János Zs. oct. 28-án Debreczen tájékán reájok csapott, megverte őket, kivonulni kényszerítő ²⁾. S azzal haza jött, sirtatva a török birodalom Mátyását, Erdély protectorát, ki nem

¹⁾ Bethlen. H 70. 134. Kemény gyűjt. Diplomatarium. VII. 189. 195,

²⁾ Miles. 116.

csak függetlenségét ismerte el, sőt követeinek Konstánczinápolyban pompás lakot ajándékozott¹⁾, ki akkor hala el, mikor nem kevesebben mutatkozott fáradozni, mint hogy János Zsigmondot Budára visszahelyezze.

V.

Új háborúk. Nyolcz évi béke. Belreformok. Magyarhonban forradalom, mi megbukik. A fejdelem végpercei. A törökök Erdélyt el akarják foglalni. Maximilián függetlenségét elismeri. János Zs. meghal.

Szolymán halála mindent megváltoztatott. Szelim, s különösön basái többé nem viseltettek azon kegyelettel, mint Szolymán viseltetett a Zápolyaházhoz.

A bizalom meglazult, Erdély aggódva nézett jövője elé. Félt, nehogy basasággá alakíttassék.

Erdély méltó aggodalmát az új szultán, Szelim, egy levele szakasztá meg, melyben biztosítja az országot, hogy éppen oly oltalmazója lesz, mint atyja volt. Erre nov. 30-án hongyttlás lón Szebenben, a fejdelem bemutatá e levelet, s az ország bizván a szép szavakban, felkérte J. Zsigmondot, „kövesse szülői nyomdokát, kiknek a hatalmas császárral szövetségük volt, s isten után ezzel oltalmazták a nyomorult magyar nemzetet“; s az új szultán üdvözlésére fényes követséget szavaztak. De hogy mégis féltek mutatja az, hogy meghatározták, mikép a fejdelmi város szomszédában fekvő Szássebes várfalát újba építsék, minek negyedét a fejdelem, a más három részt a három nemzet válalta magára²⁾.

A vihar, mire számítottak, nem is soká késett. Swendi 1567. jan. 14-én Szádvárt, az Erdélyben mulató Bebek György várát, s febr. 17-én Munkácsot bevette. Erre János Zs. is fegyvert fogott, mit Swendi meghalván, a fejdelemhez küld, hogy foglalásait mentegesse, de követét fogságra vetteté³⁾; s febr. végén sergei már Kővár alatt álltak⁴⁾, melyet Viczmándi Ta-

¹⁾ W. de Bethlen. IL 147. ²⁾ Érd. Tört. Adatok, n. 869. ³⁾ W. de Bethlen. Q. 167. ⁴⁾ Érd. Tört. Adatok. 1. 26.

más és Zólyomi Péter védelmeztek. Az ostromot a váraitól megfosztott Bebek György vezette, falait egész elkeseredéssel ontatta; de a hegyen fekvő s kettős váru erősség a rohamot, a golyó és közapor égő kén és szurok a bevezést feltárták... A tizenkettődik fáradságos nap éjjelén Somogyi Mihály és Décsi János észreveszik, hogy a várórség kelletinél mélyebben szendereg; feljelentik: a fejdelem rohamot parancsol, a tört réseken berontának, véres harcز keletkezők, Viczmándi elesett, Zólyomi fogságra jutott, s a vár kézre került ¹⁾... A győzemes sereg onnan Nagy-Bányának tartott, s hosszas ostrom után az is enged, végre is makkfalvi Nagy János a golyók záporában János Zs. zászlóját itt is felüté Azonban Házon temesi basa is melléje érkezett, felfelé indultak, s anynyi tért meghódítának, hogy már magát Kassát, a Maximilián párti Magyarország fővárosát is fenyegeték.

Oly sebesen haladtak, hogy Maximilián sebes futárt indított a portára, Ígéreteket tett, csakhogy a hadjáratot megszüntesse. Megtette hatását. János Zs. megkapá Szelim izenetét, hogy hagyja félbe a csatákat, mert fegyverszünetet adott, melybe ő is be van foglalva... S azzal miután vagy tiz várat megvitt, júniusban hazajött ³⁾.

Míg Erdélyben a vallásszabadságot és nemzetiséget mi sem fenyegeté: Maximilián Magyarhonban országgyűlést nyit meg, az elsőt mióta fellépett, még pedig az addigi deák helyett német nyelven, mi oly zajt támasztott, hogy Maximilián végre is titoknoka tévedésének nyilvánítá ⁴⁾. Még folyt e gyűlés, mikor Veránczot a 30,000 évi adóval a portára akarák indítani, hogy a fegyverszünetet békére változtassa; de a budai basa védlevelet addig nem adott, míg B á t h o r i István és K e n d i Sándor szabadon bocsáttatását meg nem ígérék ⁵⁾. ügy vette kezdetét aug. 22-én a portán a béke feletti egyezkedés, melyre János Zs. Erdélyi Sebestyént küldte ki...

Vannak a történetben különös időszakok, melyekben a

¹⁾ Istvánfi. Libr. XXIV. Forgács. 479. Bethl. II. 170. ²⁾ Nemességet kap érte. Kemény gyűj. App. Dipl. 1669-be. ³⁾ Forgács. 484—6. ⁴⁾ Forgács. 488—92. ⁵⁾ Forgács. 499.

nagyok ismeretlen okból csak hullni kezdenek, ez is azok közé tartozott: Báthori Endre csak most halt meg; ez évben Balassa Menyhárt, Alapi János, Ország Kristóf, Perényi Gábor, Bebek György halt el, kiket más évben Oláh Miklós követett... s János Zs. is oly állapotban kezdé érezni magát, hogy sept. 8-ra Fejérvárra országgyűlést hirdetett, s tudatá a rendekkel, hogy végrendeletét elkészítette, alapgondolata a portától eszközölt szabadfejedelmi választás; s esküt kért, hogy azt híven megtartják, a választásnál pártosok nem lesznek; tudatá egyzsersmind, hogy végrehajtókul Csáki Mihályt, Hagymási Kristófot, Nisovszkit és Békést nevezte, s felhívta a rendeket, hogy ők is nevezzenek melléj ők ¹⁾...

A fejedelem megette végrendeletét, de azért folytatta az országias gondjait: 1568. jan. 6-án Tordán országgyűlést tart, s tudatván, hogy Magyarhonfelől háború fenyegeti, adót, fegyvert szavaztat ²⁾; febr. 13-án Brassóban látjuk, hol a múlt hongyűlés felterjesztésére a székely főnép és lovagrend ingyen sójáról biztosító okmányt ír alá ³⁾; ugyancsak innen értesíti febr. 17-én a lengyel királyt, nagybátyját, hogy azon feltét alatt, hogy a Tiszán inneni részek visszajöjjenek, s bukása esetére egy herczegséget biztosítson, Maximiliánnal egyezkedni akar *); ellenben Orbai Miklóst és Balogh Ferenczet, az évi adóval a portára küldé, hogy viszonyait szilárdítsák; márcz. 8-án pedig Fej ér várít zsinatot tart, s a nagy palotán tiznapi vitát hallgat ki, melyben Dávid Ferencz és Blandrata az unitárius vallást protestáns püspökök ellen védelmezik.

Ily foglalkozások közt találta a tudósítás, miszerint Széjlün Szult4n s Maximilián császár közt febr. 17-é'n nyolcz évi béke kötötett, s hogy Orbaiék, kiknek szavuk lett volna hozzá, márcz. 10-én már csak a formulázásra érkeztek ⁵⁾. De azért a békepontok reá nézt sem hangzottak rosszul, mert Erdély is be volt foglalva, még pedig a birt terület s szabad fejedelemválasztás biztosítása mellett ⁶⁾.

¹⁾ Érd. Tört. Társ.. L 82—92. ²⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. L 439. ³⁾ Érd. Tört. Adatok. I. 270. ⁴⁾ Kemény gyűjt. Appar. Epist. ez év. ⁵⁾ Kovachich, Script. Min. I. 153. ⁶⁾ Katona. XXV. 21. 31. Bathlaa. lh 175.

Béke lön, minden figyelem egyszerre a belreformokra fordult. Máj. 1-én Tordán hongyülést tart, hol a török adó megszavazása s több belügy elintézése mellett¹⁾, egy azon kort nagyon jellemző esemény fordult elő, mit el kell beszélnünk.

Kolozsvárit a magyarság lassanként úgy elszaporodott volt már, hogy 1458-ban a hivatalokat a magyar és szász lakosok egyenlően kezdék felosztani, s a templomot egyenlő joggal kezdék bírni. Most, egy század után, a piaci templom felett a merült vala fel, hogy a szászok magyar prédikálioikat nem akartak benne engedni. A viszály tehát kiütött, s a magyarok a következő követelésekkel álltak elő: hogy a nagy templomot minden évben azon nemzet birtokolja, a melyikből a bíró választatik; másodsor, hogy az akkori szász pap halálával magyar papot választhassanak, s annak halálával ismét szász papot tegyenek; harmadsor, hogy a város kapui felett közösen intézkedjenek; negyedsor, hogy a városi esküdtek és tanácsosok reájok eső része választását csupa magok intézzék... A szászok nem egyeztek belé; s most Tordára követség ment a fejdelemhez, s mire őket egyhamar kiegyeztetni nem lehetett, mind két részt Fej érvárra rendelé, hol törvénszék elé került az ügy, s hosszas felelgetés támadt, mi Kolozsvár s középületei történetére igen sok világot vet ²⁾... Végül Ítélet keletkezett, mely felemlité Zsigmond kir. azon kiváltságát, mely a plébánus választását a községre bízza; felemlité, hogy a templomot magyar királyok építették; pünkösöd előtt öt nappal kimondá: hogy a plébánusok nemzetenként váltogassák egymást, s most Dávid Ferencz szász lévén, lemondása vagy halála esetére legyen utána magyar, aztán ismét szász; a történiék a tanoda igazgatóival is; a mely nemzetből lesz a bíró, azé legyen azon évben a templom, a más nemzet az idő alatt egy újonan építendő kisebb templomba járjon; megnyerték továbbá, hogy a nemzetek esküdteiket, s azok a reájok eső hat tanácsost egymástól függetlenül választhassák;

¹⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 449. ²⁾ E vita hosszason le van egy egykorú írótól írva. Fundgruben. I. 88—149. 1.

a kapukra két lakat jött, egyik kulcsa magyarnak, a más száznak adatott; a terhek is feloszlottak, hadba mind a két nemzet egyenlő számmal lett köteles megjelenni, sat. ¹⁾

Így magyarosodott el Kolozsvár, így enyésztek el Tordán, Enyeden, Dézsen, Alvinczen, Borberekén s a hon apróbb városaiban az oda telepedett szászok, hogy a máii napon nyomukat csak a történet tartja fenn ²⁾

Magyar honban hasonló mozgalmak. Oláh Miklós, esztergomi érsek, az eddigi kormány vezetője meghalálozván, a helytartóságot az öreg Bornemisza Pál, egykori erdélyi püspök, a cancellárságot pedig szebeni hazánkfia Liszti János ³⁾, Oláh M. sógora kapá el, s több előléptetések fordultak elő, melyeket a magyar eredetű püspökök oly zokon vettek, hogy Dudics András pécsi püspök Lengyelországba vonult, Forgács Ferencz váradi püspök pedig, ki néhány év előtt Erdély ellen tervezett, János Zsigmondnak ajánlta fel szolgálatát, miért itt a kolozsmonostori egykori apátság hat faluját nyeré *); kit őszszel sógora ráthoti Gyulafi László követett, kit a fejedelem Szilágycseh vára 24 falujával ajándékozott meg ⁵⁾.

A negyven év óta tartó tapodómalmi munkába, melynek vámját csak is néhány kegyelt szedte, sokan bele kezdtek fáradni, Erdélylyeli csatlakozásra gondoltak. János Zs. Csáki cancellár s Békés az izgalom tüzét meglehetősen szították. Hogy J. Zsigmondhoz annál több remény fűződjék, Békés 1569. elején a portára megy, s kivitte, hogy Mahomed tolmácsot IX. Károly francia királyhoz küldék, adná nővérét János Zsigmondnak, mint a kinek a lengyeltrónra is kilátása van ⁶⁾.

Medgyesen febr. 2-án hongytlés van, a fejedelem az egyházhelytt nemeseket adó alá kívánta vettetni; de a gyűlés ma-

¹⁾ Okl. Fnndgrnben I. 71—87. ²⁾ így lett Burg-Bergből Borberek, Eoyeden a Schwarze Gasaeből, Varczágae utca, Kolozsvárit Hasen-Gartenből, H&zsongárd, Tordán Vorstadtból Hesdát sat ³⁾ Előbb világi ombler. L. Érd. Nevez. Családai. 176. ⁴⁾ 1569. febr. 17. Kemény gyűjt. Ap. Dipl. ez évhez. ⁵⁾ Kemény gyűjt. Appar. Epist. II. 76—77. Kaptá 1669. márcz. 19. App. Dipl. ez év. ⁶⁾ Szalay. IV. 805.

gát nemes társai felett határozni nem tartá képesítettnek¹⁾, s abban maradt: s csoda-e ha Erdély alkotmányos élete, 99 pénz adója, Magyarhont, hol többek közt az adó már 4 ft. 80 pénzre emelkedett, mind inkább gondolkodóba ejté.

így következett be, hogy Bocskai György a magyarhoni elégületlenek élére veté magát, beutazta a megyéket, sógorait Dobó Istvánt az egykori vajdát, Balassa Jánost, Menyhárt testvérét s másokat megnyert¹⁾; s célul tűzék a magyar királyság helyreállítását.

János Zsigmond házassága az ily czélokra mind nagyobb fontosságot nyert; s jun. 24-én Tordán összegyűlvén a rendek, házasulását országgyűlésileg kezdék sürgetni³⁾.

Azonban a mozgalmat hamarább mint akarták, azon csapás érte, hogy Balassa János Békéshez intézett levelét elfogták, mire Draskovich püspök s mások e hozzájuk intézett leveleket bemutatók; Báthori Miklós, enyingi Török Ferencz, Bálint fia, Dobó és Balassa a királynál siettek magokat mentetgetni, Bocskai György pedig, már ekkor tiz gyermek apja Erdélybe menekült, hol egyelőre Kis-Görgényen, Fintaházán, Lukafalván és Bodonban némely részjóságokban kapott kárpótást^{*)}, mit az egéresi kastély követett. így nyílt meg aug. 1-én a pozsoni országgyűlés, melyre Maximilián öt zászlóalj gyalogsággal jelent meg, hol Dobó és Balassa, bár 200,000 aranyot akart a gyűlés értök letenni, fogságra jutottak⁵⁾ Bocskait notázák, jószágait a feljelentők nyerék el...

Egyébaránt az izgalom Erdélyben is mutatkozott. A székelv népv János Zs. folytonos adományozásainak, bár azok mindig a főnépv és lovagrend kivételével történtek, fegyverrel kezdett ellentállani, annyira, hogy Telegdi Mihály a székelv főkapitányá kénytelen volt feljelenteni⁶⁾. A vallásreformok terén

¹⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 457. Régebb országgyűlés az, hol fejlenként jelent meg a nemesség, ez időben már csak részletes hongyűlések vannak, hol követek és királyi hivatalosok végeztek.

²⁾ Forgács. 574. Istvánfi. XXIV. 312. ³⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. 471. ⁴⁾ Kemény gyűj. Appendix. Diplom. 1670. aug. 2. ⁵⁾ Forgács. 578. Katona, XXV. 124—86. ⁶⁾ Okl. Székely Nemzet. Const. 60. 1.

szintén folyt az izgatottság, minek csilapítására a fejdelem sept. 14-én Csáki Mihályt helytartónak hagyva¹⁾, Békés és Bocskai kíséretében Váradra ment, s oct. 10-én hat napi vitatkozást nyitót meg, melyben Dávid Ferencz az unitária vallásnak oly lendületet adott, hogy következtében Kolozsvár s a főurak nagy része bevette²⁾.

De mindezeknél aggasztóbb volt az, hogy a Szilágyban egy Karácsoni György nevű közember emelé fel setét fejét, kit e miatt fekete embernek neveztek. Lópatkót tört, nyilával ekevasat lyukasztott, s mint ily erős a népnek hirdetni kezdé, hogy szellemek állnak szolgálatában, s hogy az egektől a törökök kiűzésére s a hon megmentésére van küldetve. A nép, melyet az uralkodó drágaság mellett a forradalmi párt is támogatott³⁾, tódulni kezdett hozzája: serget állít, melyben a káromkodást megiltja, s melyet dobszóra mindennap háromszor imádkoztát⁴⁾.

A néptábor őszi végével egyidőre ugyan haza oszlott, de Maximilián haragja mind aggasztóbb lett, mert a török a velenceiekkel oly háborúba keveredett, hogy Magyarhonban majd mi serget sem hagyott. Erdély elévette tehát eddigi politikáját, miszerint ha a török háborúba bonyolódott, vagy ha jött' a tél s a török nem segíthette, alkudozáshoz folyamodott, míg a vész feje felett elvonult... Azonban most e lépésre méjjebb okok indíták, mert a porta felől oly szél indult, mintha János Zs. halála esetére Erdélyt basasággá akarnák alakítani.

Hogy megelőzzék, követet küldtek volt a portára, s kérétek, engedné meg, hogy még János Zs. életében megválasztassák következőjét; de nem nyerték meg. Tovább léptek, ennek kivitelére a budai, temesvári basákhoz emberek mentek, hogy roppant ajándékaiért e cél elősegítésére birják; s hogy óhajtásukat támogassák, megvívék Szolymán szabad választást biztosító athnameját; de azok, jó válasz helyett, az athnamet szétszaggaták s össze tapodák, az egyik küldöttet, a de-

¹⁾ Okl. Archív. N. F. n. 103. ²⁾ Bod Hist. Eccl. Libr. II. Cap. 10.
³⁾ Forgács. 617. ⁴⁾ W. de Bethlen. II. 179. Forgács. 605.

rék Bethlen Gergelyt, karánsebesi bánt, mérgükben megöleték, s azon követeléssel álltak elő, hogy többek közt Váradra törökorséget bocsássanak).

Erdély két tűz közé lőn szorítva, Maximilián forradalmi fészket látott benne, a török pedig elpártolástól féltette, s mind a két hatalom magának akarta. Ily aggasztó helyzetben nyílik meg az 1570. jan. 1-i gyűlés Medgyesen, hol Várad erődítésére adót szavaztak, s a fejdelemnek felírák, kegyeskedjék az országot valahára királynéval megvigasztalni, mert „a reménység és várásban már elég volna“ ²⁾.

Békés tagadhatlan belátása felismerte a közelgő kettős vést, a gyűlés idejét arra használta, miszerint pártot alakított, mely arra munkáljon, hogy ha csakugyan meg kell Erdély függetlenségének szűnni, az ne végződjék basaságon. A gyűlés után a fejdelem Fejérvárt titkos tanácsot tartott, s meghatározzák, hogy Békés fényes küldöttség élén Maximiliánhoz menjen, eszközöljön János Zs. részére nót és szövetséget. Békesék ápr. 12-én indultak fel ³⁾, a lengyel király Konarszki Ádám poseni püspököt szintén melléjük küldé.

A fejdelem pedig máj. elején Tordára megy, tábort von össze; s nehogy a töröknek szemet szúrjon, máj. 21-én tartott hongyülésen, a török részére adót szavaztat, míg ellene Várad erődítésére új adót vetnek ki ⁴⁾.

Békesék a császárt a német rendek gyűlésén találták meg Speyerben. Az egyezkedés megkezdődött... Békés, kinek a gyengélkedő fejdelem történhető halála esetére Maximilián vajdaságot ígért, tán utasításánál merészebben neki vágott a kérdésnek... s aláírák a szerződést, mely oly nyomos következményeket vont maga után, miképp sajnálni lehet, hogy azt alaposan nem ismerjük.

Az emlékezetes speyeri pontok körülbelül így hangzottak: Maximilián és János Zs. egymásnak megbocsát; János Zs. a királyi cím használatáról lemond, helyébe Erdély fenséges fejdelme, a magyarhoni részek ura czimét veszi fel; Erdélyt ő

¹⁾ Miles. 134—35. ²⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 479. ³⁾ TV. de Bethlen. II. 195. Forgács. 604. ⁴⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 485.

és maradéki örökül bírják, Magyarhonból pedig Bihar, Máramaros, Szolnok és Krasznamgyét s az itteni várakat csak haláláig; a török miatt, a szerződés maradjon, míg lehet, titokban, s megtámadtatás esetére védszövetséget kötöttek, bukás esetére pedig Oppeln biztosított János Zs. számára; Ígérte továbbá a császár, hogy három hó alatt valamelyik unokahúgát nejl adatja. Végre kikötetett, hogy János Zs. halála esetére Erdély fejedelmet szabadon választhasson, ki azonban vajda czimet vegyen fel, s a császár véduralmát elismerje ¹⁾).

Még le sem érkezett Békés, a kérdés a portának már tudtára esett, s e tárgyban három felé indítá meg embereit, egyiket a lengyel, másikat a francia királyhoz, harmadikat János Zsigmondhoz. Az Erdélybe jött követ a fejedelmet az egy Csáki jelenlétében felszólítá, nyilatkoznék, miben járnak kövezei; s miután kitérőleg felelt, emlékezte a szultánok kegyére, s felkérte, hogy ne keressen nőt Németországban, mert ott van a francia udvar, ott van a többi királyi ház *).

Késő volt minden, mert Békés sept. elején haza érkezett, ajándékokkal s Ígéretekkel oly terhelten jött, hogy a fejdelemre gyakorolt túlságos befolyásának többé senki ellent nem állhatott. Összehívák a tanácsosokat, huszonketten jelentek meg, mind a három nemzet képviselve volt: Békés eljárását eládatá, s esküre kérte fel őket... A szerződés közmegelepetést idézett elő. Egy rész a törökkel nem akart szakasztani; a más rész kifáradva a sisyphusi munkában, miszerint a mit nyárban hódítottak, azt télen, mikor a török pihent, elvesztették, örvendett, hogy a fejdelemséget a császár is elismerte; a királyi czim feláldozása közösön fájt, de a királyi nő titkos reményekre jogosítá: s ezek alapján a szövetséget elfogadottnak nyilatkoztaták, s megkezdődött az aláírás és eskü, melyet Báthori István azon feltét alatt tett le, ha Szathmárt, mint családi birtokát visszakapja; a Maximiliántól ide pártolt Forgács Ferencz püspök, a történetíró pedig azon záradékkal, mennyiben a hazai törvények s a hon javával megegyezik ³⁾).

¹⁾ Katona. XXV. 173. ²⁾ Forgács. 609. W. do Bethlen. II, 200. ³⁾ Forgács. 611,

Titkos lévén a szerződés, országgyűlés elé nem vihették a kérdést, mit mondott volna az reá, örökre kérdés maradt¹⁾. Kik Írták alá, azt sem tudjuk megmondani; de úgy látszik, míg a tanácsosok és várparancsnokoknál átvitték, pár hónap tölt és sok áldozatba került, mert Hagymási Kristóf, Huszt parancsnoka is csak dec. 10-én írta alá, úgy hogy a Maximiliánhoz esett javaiért a Tasnádi uradalmat kapja²⁾. Mindazáltal dec. 15-re oda haladtak, hogy Bajorhonba leánykérőket indíthattak, s dec. - 27-kén Békés is felindulhatott a ratificált szerződéssel... Győzött, de fejedelemségét eljátszodta.

János Zsigmond ez órától búskomor lón. 1571. jan. 6-án Marosvásárhelytt hongyűlést tartott, kimondá, hogy az isten igéje mindenütt szabadon predikáltassék, s általa a Szentbertalan éji mészárlás előtt egy évvel, Erdély az unitaria vallást bevette, a reformatiot bevégezte³⁾.

E volt utolsó tette a még fiatal fejedelemnek, mert a gyűlés utáni reggel mint megindult, rosszul lett, hányt, úgy érkezett Vécsre, lázt kapott. Negyednapra lóra ül, vadászni megy, azon éjen Görgényben borzasztó gyomorgörcsöt kap, de senkit sem bocsátottak hozzá. Agyban maradt.

Ezalatt Békés felért, jan. 31-én Maximilián kiadja az okmányt, melyben Erdélyt biztosítja, hogy a Zápolyaházhozi ragaszkodásáért boszut nem áll⁴⁾; márcz. 10-én kikapá Oppeln biztosítását⁵⁾. Minden felesleges volt, mert a fejedelem mind rosszabbul lett; végrendeletet készített, melyben magánkincstárát s harczkészületeit Maximilián, a lengyel király és szultán közt osztá meg; drága kereszjtét pedig, melynek mint a komornak egész története van, az országnak hagyá⁶⁾... Görgénybölhazaviteté magát, pár napra jobban lett, mire tizennégy napi haldoklás következett be⁷⁾... így halt el a 31 éves fejedelem márcz. 14-én; miként anyja, épp az alatt, míg követe a szerződéssel fenj árt.

Benne kihalt a Zápolyaház... ki sokak édes reménye...

1) W. de Bethlen. II. 253. 2) Conv. Transumpt. II. 115. 3) Mike gyűjt. Art. Diet. I. 491. 4) Kemény, Nőt. Cap. Alb. I. 128. 5) W. de Bethlen. II. 205. 6) W. de Bethl. II. 207. 7) Forgács. 622. Érd. Tört. Adatok. I. 28.